

અહો શ્રુતજ્ઞાનમ્ ગ્રંથ જીર્ણોદ્ધાર - સંવત ૨૦૬૬ (ઈ. ૨૦૧૦)

શ્રી આશાપૂરણ પાર્શ્વનાથ જૈન જ્ઞાનભંડાર - સંયોજક- બાબુલાલ સરેમલ શાહ

હીરાજૈન સોસાયટી, રામનગર, સાબરમતી, અમદાવાદ-૦૫. (મો.) ૯૪૨૬૫૮૫૯૦૪ (ઓ) ૨૨૧૩૨૫૪૩ (રહે.) ૨૭૫૦૫૭૨૦

પ્રાયઃ જીર્ણ અપ્રાપ્ય પુસ્તકોને સ્કેન કરાવીને સેટ નં.-૨ ની ડી.વી.ડી. (DVD) બનાવી તેની યાદી

આ પુસ્તકો www.jainelibrary.org વેબસાઇટ પરથી પણ ડાઉનલોડ કરી શકાશે.

ક્રમ	પુસ્તકનું નામ	ભાષા	કર્તા-ટીકાકાર-સંપાદક	પૃષ્ઠ
055	શ્રી સિદ્ધહેમ બૃહદ્વૃત્તિ બૃહદ્ન્યાસ અધ્યાય-૬	સં	પૂ. લાવણ્યસૂરિજીમ.સા.	296
056	વિવિધ તીર્થ કલ્પ	સં	પૂ. જિનવિજયજી મ.સા.	160
057	ભારતીય જૈન શ્રમણ સંસ્કૃતિ અને લેખનકળા	ગુજ.	પૂ. પૂણ્યવિજયજી મ.સા.	164
058	સિદ્ધાન્તલક્ષણગૂઢાર્થ તત્ત્વલોક:	સં	શ્રી ધર્મદત્તસૂરિ	202
059	વ્યાસિ પન્ચક વિવૃત્તિ ટીકા	સં	શ્રી ધર્મદત્તસૂરિ	48
060	જૈન સંગીત રાગમાળા	ગુ.	શ્રી માંગરોઠ જૈન સંગીત મંડળી	306
061	ચતુર્વિંશતીપ્રબન્ધ (પ્રબંધ કોશ)	સં	શ્રી રસિકલાલ હીરાલાલ કાપડીઆ	322
062	વ્યુત્પત્તિવાદ આદર્શ વ્યાખ્યાયા સંપૂર્ણ ૬ અધ્યાય	સં	શ્રી સુદર્શનાચાર્ય	668
063	ચન્દ્રપ્રભા હેમકૌમુદી	સં	પૂ. મેઘવિજયજી ગણિ	516
064	વિવેક વિલાસ	સં/ગુજ.	શ્રી દામોદર ગોવિંદાચાર્ય	268
065	પન્ચશતી પ્રબોધ પ્રબંધ	સં	પૂ. મૃગેન્દ્રવિજયજી મ.સા.	456
066	સન્મતિતત્ત્વસોપાનમ્	સં	પૂ. લલ્લિતસૂરિજી મ.સા.	420
067	ઉપદેશમાલા દોઘટ્ટી ટીકા ગુર્જરાનુવાદ	ગુજ.	પૂ. હેમસાગરસૂરિજી મ.સા.	638
068	મોહરાજાપરાજયમ્	સં	પૂ. ચતુરવિજયજી મ.સા.	192
069	ક્રિયાકોશ	સં/હિં	શ્રી મોહનલાલ બાંઠિયા	428
070	કાલિકાચાર્યકથાસંગ્રહ	સં/ગુજ.	શ્રી અંબાલાલ પ્રેમચંદ	406
071	સામાન્યનિરુક્તિ ચંદ્રકલા કલાવિલાસ ટીકા	સં.	શ્રી વામાચરણ ભટ્ટાચાર્ય	308
072	જન્મસમુદ્રજાતક	સં/હિં	શ્રી ભગવાનદાસ જૈન	128
073	મેઘમહોદય વર્ષપ્રબોધ	સં/હિં	શ્રી ભગવાનદાસ જૈન	532
074	જૈન સામુદ્રિકનાં પાંચ ગ્રંથો	ગુજ.	શ્રી હિમ્મતરામ મહાશંકર જાની	376
075	જૈન ચિત્ર કલ્પદ્રૂમ ભાગ-૧	ગુજ.	શ્રી સારાભાઈ નવાબ	374
076	જૈન ચિત્ર કલ્પદ્રૂમ ભાગ-૨	ગુજ.	શ્રી સારાભાઈ નવાબ	538
077	સંગીત નાટ્ય રૂપાવલી	ગુજ.	શ્રી વિદ્યા સારાભાઈ નવાબ	194
078	ભારતનાં જૈન તીર્થો અને તેનું શિલ્પસ્થાપત્ય	ગુજ.	શ્રી સારાભાઈ નવાબ	192
079	શિલ્પ ચિન્તામણિ ભાગ-૧	ગુજ.	શ્રી મનસુખલાલ મુદરમલ	254
080	બૃહદ્ શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ-૧	ગુજ.	શ્રી જગન્નાથ અંબારામ	260
081	બૃહદ્ શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ-૨	ગુજ.	શ્રી જગન્નાથ અંબારામ	238
082	બૃહદ્ શિલ્પ શાસ્ત્ર ભાગ-૩	ગુજ.	શ્રી જગન્નાથ અંબારામ	260
083	આયુર્વેદના અનુભૂત પ્રયોગો ભાગ-૧	ગુજ.	પૂ. કાન્તિસાગરજી	114
084	કલ્યાણ કારક	ગુજ.	શ્રી વર્ધમાન પાર્શ્વનાથ શાસ્ત્રી	910
085	વિશ્વલોચન કોશ	સં./હિં	શ્રી નંદલાલ શર્મા	436
086	કથા રત્ન કોશ ભાગ-1	ગુજ.	શ્રી બેચરદાસ જીવરાજ દોશી	336
087	કથા રત્ન કોશ ભાગ-2	ગુજ.	શ્રી બેચરદાસ જીવરાજ દોશી	230
088	હસ્તસંજીવનમ્	સં.	પૂ. મેઘવિજયજીગણિ	322
089	એન્દ્રયતુર્વિંશતિકા	સં.	પૂ. યશોવિજયજી, પૂ. પુણ્યવિજયજી	114
090	સમ્મતિ તર્ક મહાર્ણવાવતારિકા	સં.	આચાર્ય શ્રી વિજયદર્શનસૂરિજી	560

“અહો શ્રુતજ્ઞાનમ્” ગ્રંથ જીર્ણોદ્ધાર ૭૭

સંગીત નાટ્ય રૂપાવલી

: દ્રવ્યસહાયક :

કચ્છવાગડ દેશોદ્ધારક અધ્યાત્મયોગી

પ.પૂ. આ. શ્રી કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના શિષ્યરત્ન

ગચ્છનાયક મધુરભાષી

પ.પૂ. આ. શ્રી કલાપ્રભસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના આજ્ઞાવર્તિની

પૂજ્ય સાધ્વીજી શ્રી વિક્રમેન્દ્રાશ્રીજી મ.સા.ની પ્રેરણાથી

વિદ્યુત-વિક્રમ આરાધના ભવનમાં આરાધના કરનાર

શ્રી માણીભદ્ર ફ્લેટની શ્રાવિકાઓના જ્ઞાનખાતાના

ઉપજમાંથી બનાવેલ છે.

: સંયોજક :

શાહ બાબુલાલ સરેમલ બેડાવાળા

શ્રી આશાપૂરણપાર્શ્વનાથ જૈન જ્ઞાનભંડાર

શા. વિમળાબેન સરેમલ જવેરચંદજી બેડાવાળા ભવન

હીરાજૈન સોસાયટી, સાબરમતી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૫

(મો.) ૯૪૨૬૫૮૫૯૦૪ (ઓ.) ૨૨૧૩૨૫૪૩ (રહે.) ૨૭૫૦૫૭૨૦

સંવત ૨૦૬૬

ઈ.સ. ૨૦૧૦

जैनकेला साहित्य संशोधन सिरीज पुष्प १५ अं

संगीत-नाट्य-रूपावलि

संपादिका : कुमारी विद्या साराभाई नवाण, एम. ए.

आ प्रथमां प्रसिद्ध करवामां आवेलां
सद्यणांये चित्रा प्रथम वमत न् अर्ही
प्रसिद्ध करवामां आवेलां छे.

प्रकाशक :

सं. २०१६] साराभाई भण्डालाल नवाण : अमदावाद १ [छ. १९६३

Printed in India.

નિવેદન

॥ શ્રી શીતરાગાય નમઃ ॥

થેઈયા થેઈયા નાટક કરતાં ઢાઢાને ઢરખાર રે.
રાવણુ રાયે નાટક કીધું અષ્ટાપદ ગિરિ ઉપર રે;
સમકિત દષ્ટિ તેહ વખાણો તીથેકર પદ બાંધ્યુ રે. થેઈયા૦

બ્રહ્મ સન્મુખ નૃત્ય કરવાથી તીથેકર નામકર્મ અધાય છે; એ બાબતની ઉપરની પંક્તિઓ સાક્ષી પૂરે છે. આજે પણ જિન મંદિરોમાં પુરુષો તથા સ્ત્રીઓ ચામર વગેરે લઈને ઉપરની પંક્તિઓ બોલતાં બોલતાં નૃત્ય કરે છે. જે બતાવે છે કે પ્રાચીન સમયથી જૈન સમાજમાં સંગીત અને નૃત્યને ખુબ મહત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત થયેલ છે.

જૈન સમાજમાં આજે સંગીત તથા નાટ્ય વિષયમાં ખૂબ ઉડો રસ જગૃત થયેલો દેખાય છે અને દરેક શહેરમાં મહોલ્લે મહોલ્લે આવડો તથા આવિકાઓ પૂજાઓ વગેરે ભણાવતી વખતે સંગીત સાથે નૃત્ય પણ કરે છે. મારા આ ગ્રંથમાંનાં ચિત્રો સંગીત અને નૃત્યમાં રસ લેનાર લાઈઓ તથા બેનોને કાંઈ પણ પ્રેરણા આપશે તો મારે આ પ્રયાસ સફળ થયેલો લેખીશ.

ઈ. સ. ૧૯૫૮ માં શ્રી જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ (ગ્રંથ ખીન્ન)ના નિવેદનમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અમદાવાદના દેવશાના પાડામાં આવેલા દયાવિમલજી શાસ્ત્રસંગ્રહની અપ્રતિમ ચિત્રકળાવાળી જગવિખ્યાત સુવર્ણાક્ષરી હસ્તપ્રતમાં 'સંગીતશાસ્ત્ર'ના ગ્રામ, સ્વર, સ્ત્રી, મૂર્છના અને તાનનાં ચિત્રો, તથા 'નાટ્યશાસ્ત્ર'ના હસ્તકર્મની મુદ્રાઓ, નૃતહસ્તની મુદ્રાઓ અને ભોમચારી, આકાશચારી, દેશીચારી (ભોમચારી તથા આકાશચારી)નાં રૂપોનાં જે ચિત્રો આપવામાં આવેલાં છે, તે આ ગ્રંથમાં પ્રથમવાર જ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. આ રૂપોનું વિગતવાર વર્ણન પણ મારી પુત્રી કુમારી ત્રિદયા સારાભાઈ નવાબે વાચનાચાર્ય સુધાકલશ ગણિ વિરચિત 'સંગીતોપનિષત્સારોદ્ધાર' તથા સારંગદેવ વિરચિત "સંગીત રતનાકર" ગ્રંથ ઉપરથી સંગીત તથા નાટ્યશાસ્ત્રના પ્રેમી સજ્જનો માટે આપેલું છે.

આશા રાખું છું કે મારા આજ સુધીનાં ગ્રંથોને જનતાએ જે રીતે ઉત્તેજન આપેલ છે, તેવી જ રીતે આ ગ્રંથને પણ ઉત્તેજન આપીને મને ઉપકૃત કરશે.

મારા આ ગ્રંથ પ્રકાશન કાર્યમાં જે જે મુનિરાબે તથા કલાપ્રેમી સજ્જનો તરફથી પ્રત્યક્ષ અગર પરોક્ષરૂપે મને સહાય મળી હોય તેઓને પણ અત્રે હું આભાર માનું છું.

સંવત ૨૦૧૬ ના માગશર વહી ૧૦ ને શુક્રવાર
માંડવીની પોળમાં, છીપા માવલની પોળ,
અમદાવાદ-૧
તા. ૨૧-૧૨-૧૯૬૨

સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

મસ્તાવના

ઈ. સ. ૧૯૬૧ માં એમ. એ. પાસ કર્યા પછી મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીની છત્રછાયા નીચે અમદાવાદના દેવશાળા ખાંડામાં આવેલ 'શ્રી દયાવિમલજી શાસ્ત્રસંગ્રહ'ની જગવિખ્યાત કલાસામગ્રી તથા 'ભારતીય સંગીત તથા નાટ્યશાસ્ત્રને લગતા વિવિધ રૂપોવાળી સુવર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની હસ્તપ્રતના પ્રત્યેક પાને અને હાંસિયાઓમાં આવેલા ચિત્રોને લગતાં ચિત્રકારે લખેલાં નામો સાથેનાં ચિત્રો, તેને લગતા વર્ણુન સાથે આ ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ કરવા મારો આ પ્રથમ જ પ્રયાસ છે.

આ ચિત્રો ભોતાં મને લાગે છે કે એક વખતે ગુજરાતના જૈનોને સંગીત અને નાટ્ય ઉપર ખૂબ જ પ્રેમ હતો અને તે વખતે આ કળા ગુજરાતમાં ખૂબ વિકસી હતી. જ્યાં સુધી મારી યાદશક્તિ પહોંચે છે ત્યાંસુધી મને લાગે છે કે ભારતનાં કોઈ પણ પ્રદેશમાં સંગીત અને નાટ્યને લગતાં રૂપોનાં ચિત્રો આટલી મોટી સંખ્યામાં મળી આવ્યાં નથી. કેટલાંક રૂપો તે આ ચિત્રાવલીમાં પ્રથમ વાર જ સ્થાન પામ્યા છે.

આ ચિત્રાવલીનાં ચિત્રો મને લાગે છે કે મૂળ કોઈ સંગીત અને નાટ્યને લગતાં હુસ થએલ ગ્રંથને આધારે ચીતરાયેલાં છે, ઘણી તપાસ કરવા છતાં એવો ગ્રંથ હજી સુધી ઉપલબ્ધ ન થતાં મેં 'વાચનાચાર્ય' સુધાકલશ (ગણિ) રચિત 'સંગીતોપનિષત સારોન્ધાર' (ગાયકવાડ એરિએન્ટલ સીરીઝ. ઈ. સ. ૧૯૬૧) તથા સારંગદેવ રચિત 'સંગીત રત્નાકર' (આનંદાશ્રમ સંસ્કૃત ગ્રંથાવલિ ઈ. સ. ૧૯૪૨)માં આવેલ સંસ્કૃત શ્લોકોને આધારે ચિત્રોનું વર્ણુન કરવા યથાશક્ય પ્રયત્ન કર્યો છે. સાથે સાથે ચિત્રનાં ધારોનાં પહેરવેશમાં વપરાયેલ રંગની તથા હાથમાં ધારણ કરેલાં વાદ્યો વગેરેની માહિતીઓ આપવાને પણ પ્રયાસ કર્યો છે.

આ ચિત્રોમાં 'ભારત નાટ્યશાસ્ત્ર' માં આવેલાં ચારીવિધાનનાં રૂપો ઉપરાંત નાટ્યશાસ્ત્રમાં સ્થાન નહિ પામેલ કેહાલ વગેરે ગ્રંથકારોએ વર્ણુવેલ દેશીચારી (૩૫ ભોમચારી, અને ૧૯ આકાશચારી)નાં રૂપો પણ આપવામાં આવેલાં છે.

આ ચિત્રાવલીમાં નૃત્તહસ્ત-પ્રકારો તથા ચારીવિધાનનાં કેટલાંક રૂપો એવી રીતે રજૂ કરેલાં છે કે આપણી નજર સમક્ષ ચિત્રકાર નર્તકીઓની હારમાળા જાણે રજૂ કરતો ન હોય તેવો ભાસ થાય છે.

હું માનું છું કે દેલવાડા તથા કુંભારિયાજી વગેરે જૈન મંદિરોની છતો તથા સ્તંભો ઉપર ઠંડારાયેલાં નૃત્યને લગતાં વિવિધ રૂપો નાટ્યશાસ્ત્રનું કયું સ્વરૂપ રજૂ કરે છે તે જાણવા માટે આ ગ્રંથ એક માર્ગદર્શક ખની રહેશે. આજ સુધીના સંગીત અને નાટ્યશાસ્ત્રનાં રૂપોને લગતાં જે કોઈ ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થયા છે, તેમાંનાં કોઈ પણ ગ્રંથમાં આટલી વિપુલ સંખ્યામાં ચિત્રો પ્રસિદ્ધ થયાનું મારી જાણમાં નથી.

આ બહુમૂલ્ય હસ્તપ્રત ઈ. સ. ૧૯૭૧ માં મારા પિતાજી (સારાભાઈ નવાબ)ના જીવામાં આવી હતી. ત્યારથી તે હસ્તપ્રતમાં આપવામાં આવેલી કલાસામગ્રીને પ્રસિદ્ધ કરવા માટે તેઓએ પ્રયત્ન કરેલો છે. તે સામગ્રી પૈકી સંગીત અને નાટ્યને લગતાં ચિત્રોને વર્ણુન સાથે પ્રસિદ્ધ કરવાનું કામ મને તેઓએ સુપ્રત કરવાથી મેં આ પ્રયાસ આદર્યો છે. આશા રાખું છું કે મારી આ પ્રવૃત્તિને સંગીત અને નાટ્યકળામાં રસ ધરાવતી જનતા સહર્ષ વધાવી દેશે, અને આ ગ્રંથ ખરીદીને મારી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન આપશે.

આ ચિત્રોનાં વર્ણુનમાં ઉપયોગી સંસ્કૃત શ્લોકોની સમજૂતી આપવામાં યોતાના અમૂલ્ય સમયને ભોગ આપી વિદ્વંચ મુનિ મહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી તથા ઉપાધ્યાય શ્રી દક્ષવિજયજીએ મને ઉપકૃત કરી છે; તે માટે હું તેઓશ્રીનો તથા મને સાહિત્ય પ્રવૃત્તિમાં બેઠાવાની પ્રેરણા અર્પનાર મારા પિતાશ્રીનો તેમ જ આ પુસ્તકનું છાપકામ યથા સમયે સુઘડ રીતે કરી આપવા બદલ ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસના માલિક શ્રી સુરેશભાઈ પરીખનો તથા ચિત્રકારકે સુઘડ રીતે છાપી આપવા માટે દીપક પ્રિન્ટરીના માલિક શ્રી જયતિલાલ રાવતનો આભાર માનવાની આ તક લઉં છું.

કુંભારી વિદ્યા સારાભાઈ નવાબ.

अनुकेमणिका

विषय	विषयाणुक्रम	पाठं	विषय	विषयाणुक्रम	पाठं
आम प्रकार		१	मूर्छना विचार		६
चित्र १	मंद आम	२	चित्र ३३-१	उत्तरा मूर्छना	६
" २	मध्य आम	२	" ३४-२	उत्तरमंद्रा मूर्छना	६
" ३	तार आम	२	" ३५-३	अश्रुकांता मूर्छना	६
स्वराणुमान		३	" ३६-४	सौवीरा मूर्छना	६
स्वररथ		३	" ३७-५	नृहृष्यका मूर्छना	६
स्वरश्रु		३	" ३८-६	उत्तरायता मूर्छना	६
स्वरना अक्षिणांता		३	" ३९-७	रंजनी मूर्छना	१०
स्वररस		३	" ४०-८	हृष्यका मूर्छना	१०
स्वरश्रुत		३	" ४१-९	आप्यायिनी मूर्छना	१०
चित्र ४-१	षड्ज स्वर	३	" ४२-१०	विश्रुता मूर्छना	१०
" ५-२	ऋषभ स्वर	४	" ४३-११	चांद्री मूर्छना	१०
" ६-३	गांधार स्वर	४	" ४४-१२	डेमा मूर्छना	१०
" ७-४	मध्यम स्वर	४	" ४५-१३	कपर्दिनी मूर्छना	१०
" ८-५	पंचम स्वर	४	" ४६-१४	मेघी मूर्छना	१०
" ९-६	धैवत स्वर	५	" ४७-१५	चंद्रावती मूर्छना	११
" १०-७	निषाद स्वर	५	" ४८-१६	प्रियसंधनी मूर्छना	११
" ११-१	तीव्रा श्रुति	६	" ४९-१७	नंदी मूर्छना	११
" १२-२	कुमुद्रती श्रुति	६	" ५०-१८	नंदी मूर्छना	११
" १३-३	मंदा श्रुति	६	" ५१-१९	विशाला मूर्छना	११
" १४-४	छटावती श्रुति	६	" ५२-२०	सुमुषी मूर्छना	११
" १५-५	दयावती श्रुति	६	" ५३-२१	सित्रावती मूर्छना	११
" १६-६	रंजना श्रुति	७	तान प्रकार		११
" १७-७	रतिका श्रुति	७	चित्र ५४-१	षड्ज स्वर	१२
" १८-८	रोद्री श्रुति	७	" ५५-२	ज्य तान	१२
" १९-९	भोधा श्रुति	७	" ५६-२	विजय तान	१२
" २०-१०	वज्रका श्रुति	७	" ५७-३	मंगल तान	१२
" २१-११	भ्रसारिणी श्रुति	७	" ५८-४	रिपुमर्दन तान	१२
" २२-१२	भीति श्रुति	७	" ५९-५	अभ्रतीम तान	१२
" २३-१३	माण्नी श्रुति	७	" ६०-६	विशाल तान	१२
" २४-१४	क्षिती श्रुति	७	" ६१-७	वारुण्य तान	१२
" २५-१५	रक्षा श्रुति	८	" ६२-२	ऋषभ स्वर	१२
" २६-१६	मंदादिनी श्रुति	८	" ६३-८	मित्र तान	१२
" २७-१७	आलापिनी श्रुति	८	" ६४-९	गारुड तान	१२
" २८-१८	महंती श्रुति	८	" ६५-१०	द्वैवक तान	१३
" २९-१९	शोडिणी श्रुति	८	" ६६-११	गम्य तान	१३
" ३०-२०	रम्या श्रुति	८	" ६७-१२	स्वेत तान	१३
" ३१-२१	डिमा श्रुति	८	" ६८-१३	धान तान	१३
" ३२-२२	श्लोकिणी श्रुति	८			

विषय	विषयानुक्रम	पानं
चित्र ६६-१४	सुवर्णं तान	१३
" ७०-३	गांधार स्वर	१३
" ७१-१५	चित्र तान	१३
" ७२-१६	विचित्र तान	१३
" ७३-१७	पट्टे तान	१३
" ७४-१८	कृष्ण्य तान	१३
" ७५-१९	सूक्ष्म तान	१३
" ७६-२०	रक्त तान	१३
" ७७-२१	सुख्य तान	१३
" ७८-४	मध्यम स्वर	१३
" ७९-२२	अश्रुकांता तान	१४
" ८०-२३	गणकांता तान	१४
" ८१-२४	भीम तान	१४
" ८२-२५	भीमाकृति तान	१४
" ८३-२६	जल तान	१४
" ८४-२७	स्थिर तान	१४
" ८५-२८	दीर्घ तान	१४
" ८६-५	पञ्चम स्वर	१४
" ८७-२९	हस्त तान	१४
" ८८-३०	विलय तान	१४
" ८९-३१	सात्विक तान	१४
" ९०-३२	वेधक तान	१४
" ९१-३३	शुद्धसंयम तान	१४
" ९२-३४	आय तान	१४
" ९३-३५	सुभ तान	१४
" ९४-६	धैरत स्वर	१५
" ९५-३६	दृढ तान	१५
" ९६-३७	सुभाग तान	१५
" ९७-३८	सुभावह तान	१५
" ९८-३९	पुंडरिक तान	१५
" ९९-४०	अश्रु तान	१५
" १००-४१	सुराज तान	१५
" १०१-४२	जयकाण्ठ तान	१५
" १०२-७	निषाद स्वर	१५
" १०३-४३	विधेय तान	१५
" १०४-४४	याज्ञिक तान	१५
" १०५-४५	पुण्य तान	१५
" १०६-४६	वांशल तान	१५
" १०७-४७	सत्य तान	१५
नृत्य-रूपावलि		१६ થી ૭૫

विषय	विषयानुक्रम	पानं
नाट्यशास्त्राणी उत्पत्ति		१६
लूक्रेटिकर्मा		१६
मस्तरक		१७
मुद्रायोग-नृत्यनी भाषा		१८
असंयुक्त मुद्रा		१८
चित्र १०८	पताक-हस्तक १	१९
" १०९	त्रिपताक-हस्तक २	१९
" ११०	अर्धचंद्र-हस्तक ३	२०
" १११	कर्त्तरीमुष्ण-हस्तक ४	२०
" ११२	अराद-हस्तक ५	२०
" ११३	मुष्टिका-हस्तक ६	२१
" ११४	शिखर-हस्तक ७	२१
" ११५	कपित्थ-हस्तक ८	२१
" ११६	भटकासुष्ण-हस्तक ९	२२
" ११७	शुकतुंड-हस्तक १०	२२
" ११८	कंद्युल-हस्तक ११	२२
" ११९	पद्मकोश-हस्तक १२	२२
" १२०	अलपद्म-हस्तक १३	२३
" १२१	सुयीमुष्ण-हस्तक १४	२३
" १२२	सर्पशीर्ष-हस्तक १५	२३
" १२३	मृगशीर्ष-हस्तक १६	२४
" १२४	अतुर-हस्तक १७	२४
" १२५	हंसमुष्ण-हस्तक १८	२४
" १२६	हंसपक्ष-हस्तक १९	२५
" १२७	भ्रमर-हस्तक २०	२५
" १२८	मुकुल-हस्तक २१	२५
" १२९	छिन्नाल-हस्तक २२	२५
" १३०	संघंश-हस्तक २३	२६
" १३१	ताम्रयूक-हस्तक २४	२६
" १३२	अंजलि-हस्तक २५	२७
" १३३	कपोत-हस्तक २६	२७
" १३४	ककट-हस्तक २७	२७
" १३५	स्वस्तिक-हस्तक २८	२७
" १३६	पुष्पपुट-हस्तक २९	२८
" १३७	पार्श्वदोलित-हस्तक ३०	२८
" १३८	छिन्नंग-हस्तक ३१	२८
" १३९	भटका वर्धमान-हस्तक ३२	२८
" १४०	गण्डत-हस्तक ३३	२८
" १४१	अवहित-हस्तक ३४	२९
" १४२	निषध-हस्तक ३५	२९

વિષય	વિષયાનુક્રમ	પાનું
ચિત્ર ૧૪૩	મકર-હસ્તક ૩૬	૨૯
,, ૧૪૪	વર્ષમાન-હસ્તક ૩૭	૨૯
નૃત્ય હસ્ત		૨૯
,, ૧૪૫	ચતુરસ્ર-હસ્તક ૩૮	૩૦
,, ૧૪૬	ઉદ્ધૃત-હસ્તક ૩૯	૩૦
,, ૧૪૭	દ્રવ્ય-હસ્તક ૪૦	૩૦
ચિત્ર ૧૪૮ થી ૧૫૧	ઉત્તાનવચિત રૂપ ૧ થી ૪	૩૦
ચિત્ર ૧૫૨ થી ૧૫૪	લતાકરહસ્ત રૂપ ૧ થી ૩	૩૧
ચિત્ર ૧૫૫	કરિ હસ્ત ૧	૩૧
,, ૧૫૬	પક્ષવચિત-હસ્તક	૩૧
,, ૧૫૭	પક્ષપ્રધોત-હસ્તક	૩૨
,, ૧૫૮-૧૫૯	દંડપક્ષ-હસ્તક ૧-૨	૩૨
,, ૧૬૦-૧૬૧	ગરુડપક્ષ (હસ્ત) રૂપ ૧-૨	૩૨
,, ૧૬૨ થી ૧૬૬	ઉરોમંડલી (ઉર્ધ્વમંડલી) રૂપ ૧ થી ૫	૩૨
,, ૧૬૭	પાર્શ્વમંડલી (હસ્ત) રૂપ ૧	૩૩
,, ૧૬૮ થી ૧૭૦	ઉર:પાર્શ્વ મંડલી રૂપ ૧ થી ૩	૩૩
,, ૧૭૧ થી ૧૭૮	ઉરોમંડલી નામ નૃત્ય હસ્ત રૂપ ૧ થી ૮	૩૪
,, ૧૭૯ થી ૧૮૩	મુષ્ટિક સ્વરિતક (હસ્ત) રૂપ ૧ થી ૫	૩૫
,, ૧૮૪	નલિની પદ્મકોશ (હસ્ત) રૂપ ૧	૩૫
ચિત્ર ૧૮૫ થી ૧૮૭	અલપલ્લવ (અલપદ્મક) રૂપ ૧ થી ૩	૩૫
,, ૧૮૮ થી ૧૯૦	ઉલ્લસુ રૂપ ૧ થી ૩	૩૬
,, ૧૯૧ થી ૧૯૪	વલિત રૂપ ૧ થી ૪	૩૬
,, ૧૯૫ થી ૧૯૮	કિરીટક નામ નૃત્ય હસ્ત રૂપ ૧-૪	૩૭
,, ૧૯૯	લોલાવતી (લલિત-હસ્ત)	૩૭
હસ્તના ધીજા ચાર પ્રકાર		૩૭
અંસ(ખલા)ના ભેદ		૩૯
પાર્શ્વ(પડખા)ના ભેદ		૩૯
ઉર (પેટ)ના ભેદ		૩૯
કિર(કેડ)ના ભેદ		૩૯
ઉર(સાથળ)ના ભેદ		૪૦
જઘા(બાંધ)ના ભેદ		૪૦
પાદકર્મ		૪૦
ચારી વિધાન (૧૬ ભૂમિ ચારી)		૪૧

વિષય	વિષયાનુક્રમ	પાનું
ચિત્ર ૨૦૦-૧	સમપાદ (સમપાદા)	
,,	ચારી રૂપ ૧	૪૧
,, ૨૦૧ થી ૨-૨	સ્થિતાવર્તા ચારી રૂપ ૧ થી ૩	૪૧
,, ૨૦૧	અંતર્ભ્રુ સ્વસ્તિક રૂપ ૧	૪૧
,, ૨૦૨	સ્થિતાવર્તા અંતર્ભ્રુ રૂપ ૨	૪૧
,, ૨૦૩	સ્થિતાવર્તા રૂપ ૩	૪૨
,, ૨૦૪	ચરણાન્તર-પાર્શ્વરૂપ ૧	૪૨
,, ૨૦૫-૬-૩	શકટસ્થા ચારી રૂપ ૧-૨	૪૨
,, ૨૦૫	શકટસ્થા ચારી રૂપ ૧	૪૨
,, ૨૦૬	,, ,, ૨	૪૨
,, ૨૦૭-૮-૪	વિચયવા ચારી રૂપ ૧-૨	૪૩
,, ૨૦૯ થી ૨૧૨	૫ અધ્યર્ષિકા (અર્ષિકા)ચારીરૂપ ૧ થી ૪	૪૩
,, ૨૧૧	અધ્યર્ષિકા ચારી રૂપ ૩	૪૩
,, ૨૧૨	,, ૪	૪૩
,, ૨૧૩ થી ૨૧૬-૬	આભગતિ ચારી રૂપ ૧ થી ૪	૪૪
,, ૨૧૭ થી ૨૧૯-૭	એલકાઠીડિતા ચારી રૂપ ૧ થી ૩	૪૪
,, ૨૨૦-૮	સમોસરિતમતલ્લી ચારી રૂપ ૧	૪૫
,, ૨૨૧-૨૨૨-૯	મતલ્લી ચારી રૂપ ૧-૨	૪૫
,, ૨૨૩ થી ૨૨૫-૧૦	ઉત્સંહિતા ચારી રૂપ ૧ થી ૩	૪૫
,, ૨૨૬-૨૨૭-૧૧	અરિતા ચારી રૂપ ૧-૨	૪૬
,, ૨૨૮ થી ૨૩૧ ૧૨	સ્વદિતા ચારી રૂપ ૧ થી ૪	૪૬
,, ૨૩૨ થી ૨૩૫-૧૩	અપસ્થદિતા ચારી રૂપ ૧ થી ૪	૪૭
,, ૨૩૬ થી ૨૪૦-૧૪	બ્રહ્મા(વિબ્રા) ચારી રૂપ ૧ થી ૫	૪૭
,, ૨૪૧-૧૫	જનિતા ચારી	૪૮
,, ૨૪૨ થી ૨૪૫-૧૬	ઊરુદ્ભૂતા ચારી (ઉદ્ધૃતાચારી) રૂપ ૧ થી ૪	૪૮
	(૧૬ આકાશિ ચારી)	
ચિત્ર ૨૪૬ થી ૨૪૯-૧	અતિક્રાંતા ચારી રૂપ ૧ થી ૪	૪૯

विषय	विषयाणुक्रम	पानं
चित्र २५०	धी २५६-२ अपक्षांता आरी रुप १ धी ७	४६
चित्र २५७	धी २६१ उ पार्श्विकांता आरी रुप १ धी ५	५०
" २६२	धी २६६-४ मृगश्रुता आरी रुप १ धी ५	५१
" २६७-५	उर्ध्वानु आरी रुप १	५२
" २६८-२६९-६	अलाता आरी रुप १-२	५२
" २७०	धी २७२-७ सूर्यी आरी रुप १ धी ३	५३
" २७३	धी २७६-८ नृपुरपादिका आरी रुप १ धी ४	५३
" २७७	धी २७९-९ होलापादा आरी रुप १ धी ३	५४
" २८०	धी २८३-१० इंडपादा आरी रुप १ धी ४	५४
" २८४	धी २८६-११ विद्युद्व्यांता आरी रुप १ धी ३	५५
" २८७	धी २८९-१२ क्षमरी आरी रुप १ धी ३	५५
" २९०	धी २९३-१३ क्षुण्णसिंहा आरी रुप १ धी ४	५६
" २९४	धी २९६-१४ आक्षिप्ता आरी रुप १ धी ३	५७
" २९७	धी ३००-१५ आविष्ठा आरी रुप १ धी ४	५७
" ३०१	धी ३०७-१६ उद्वृता आरी रुप १ धी ७	५८
(३५ भूमि आरी)		
चित्र ३०८	धी ३१०-१ रथयक्षा आरी रुप १ धी ३	५९
" ३११-३१२-२	परावृत्तला आरी रुप १-२	६०
" ३१३-३१४-३	नृपुरनिष्ठा आरी रुप १-२	६०
" ३१५	धी ३१७-४ तिर्थक्षुणा आरी रुप १ धी ३	६०
" ३१८-५	भराला आरी रुप १	६१
" ३१९-६	ठरिष्ठस्ता आरी रुप १	६१
" ३२०-७	कुलीरिका आरी रुप १	६१

विषय	विषयाणुक्रम	पानं
चित्र ३२१	धी ३२३-८ विश्लिष्टा आरी रुप १ धी ३	६२
" ३२४-३२५-९	कातरा आरी रुप १-२	६२
" ३२६-१०	पार्श्विरेयिता आरी रुप १	६२
" ३२७-३२८-११	क्षिप्रताडिता आरी रुप १-२	६३
" ३२९-३३०-१२	क्षिप्रवेष्टी आरी रुप १-२	६३
" ३३१-१३	तक्षोद्वृता आरी रुप १	६३
" ३३२	धी ३३५-१४ क्षुरिष्ठासिता आरी रुप १ धी ४	६४
" ३३६-३३७-१५	अर्धमंडलिका आरी रुप १-२	६४
" ३३८-३३९-१६	तिर्थक्षुण्णिता आरी रुप १-२	६५
" ३४०-१७	महालसा आरी	६५
" ३४१	धी ३४४-१८ तिर्थक्षुण्णिता रुप १ धी ४	६५
" ३४५-३४६-१९	उत्क्षुण्णिता आरी रुप १-२	६६
" ३४७	धी ३४९-२० स्तंभनकीडिका आरी रुप १ धी ३	६६
" ३५०-३५१-२१	क्षिप्रतर्ज्वलिका आरी रुप १-२	६६
" ३५२-३५३-२२	स्फुरिता आरी रुप १-२	६७
" ३५४-३५५-२३	अपक्षुण्णिता आरी रुप १-२	६७
" ३५६	धी ३५९-२४ संघट्टिता आरी रुप १ धी ४	६७
" ३६०-२५	श्रुता आरी रुप १	६७
" ३६१-२६	स्वस्तिका आरी रुप १	६८
" ३६२	धी ३६४-२७ तलक्षिणी आरी रुप १ धी ३	६८
" ३६५-३६६-२८	पुराटिका आरी रुप १-२	६८
" ३६७-६८-२९	अर्धपुराटिका आरी रुप १-२	६८
" ३६९-३०	स्रिका आरी रुप १	६९

चित्र ३७०-३१ स्फुरिका चारी रूप १	६६	चित्र ३६४-३६५-६ डमरी चारी रूप १-२	७२
” ३७१-३२ निकुट्टिका चारी रूप १	६६	” ३६६ थी ३६६-७ ढंडपाहा चारी	
चित्र ३७२ थी ३७४-३३ लताक्षिप चारी		रूप १ थी ४	७२
रूप १ थी ३	६६	” ४००-४०१-८ अद्रिताडिता चारी	
” ३७५-३४ अडुसभलितिका चारी रूप १	६६	रूप १-२	७२
” ३७६ थी ३७८-३५ समसभलितिका चारी		” ४०२-६ ञ'घाल'घनिकाचारी रूप १	७३
रूप १ थी ३	७०	” ४०३-४०४-१० अलाता चारी रूप १-२	७३
(१६ आकाशि चारी)		” ४०५-४०६-११ ञ'घावर्ता चारी	
” ३७९-३८१-१ विषुवभाता चारी		रूप १-२	७३
रूप १ थी ३	७०	” ४०७-१२ वेष्टनक चारी रूप १	७३
” ३८२ थी ३८४-२ पुरःक्षेपा चारी		” ४०८-४०९-१३ उद्वेष्टन चारी रूप १-२	७४
रूप १ थी ३	७०	” ४१०-४११-१४ उत्क्षेप चारी रूप १-२	७४
” ३८५ थी ३८७-३ विक्षेपा चारी		” ४१२-१५ पृष्ठात्क्षेप चारी रूप १	७४
रूप १ थी ३	७१	” ४१३-४१४-१६ सूची चारी रूप १-२	७४
” ३८८ थी ३९१-४ हरिषुष्णता चारी		” ४१५-१६-१७ विक्रा चारी रूप १-२	७४
रूप १ थी ४	७१	” ४१७-१८ प्रावृत्त चारी रूप १	७५
” ३९२ थी ३९३-५ अपक्षेपा चारी		” ४१८-१९-१९ उदक्षाल (उदक्षाल)चारी	
रूप १-२	७१	रूप १-२	७५

चित्रानुक्रम

चित्रश्लोक I		चित्र २२	श्रीति श्रुति १२
चित्र १-२ मंद्र १ मध्य २		” २३	भाजनी श्रुति १३
” ३-४ तार ३ पडुण स्वर १		” २४	क्षिती श्रुति १४
” ५-६ ऋषभा स्वर २, गांधारस्वर ३			चित्रश्लोक IV
” ७-८ मध्यम स्वर ४, पंचम स्वर ५		चित्र २५	रक्ता श्रुति १५
चित्रश्लोक II		” २६	मंदाकिनी १६
चित्र ९	द्वैत स्वर ६	” २७	आलापिनी १७
” १०	निषाद स्वर ७	” २८	महती श्रुति १८
” ११	तीव्रा श्रुति १	” २९	शोडिष्ठी १९
” १२	कुमुदती श्रुति २	” ३०	रभ्या श्रुति २०
” १३	मंदा श्रुति ३	” ३१	उत्रा श्रुति २१
” १४	छंदोवती श्रुति ४	” ३२	क्षोषिष्ठी २२
” १५	दयावती श्रुति ५		चित्रश्लोक V
” १६	रंजना श्रुति ६	चित्र ३३	उत्तरा मूर्छना १
चित्रश्लोक III		” ३४	उत्तरमंद्रा २
” १७	रञ्जिका श्रुति ७	” ३५	अश्रुता ३
” १८	रौद्री श्रुति ८	” ३६	सौवीरा ४
” १९	कोधा श्रुति ९		चित्रश्लोक VI
” २०	वज्रेका श्रुति १०	चित्र ३७	नृहृष्यका ५
” २१	प्रसारिष्ठी श्रुति ११	” ३८	उत्तरायता ६

चित्र	३९	रंजनी मूर्छना ७
"	४०	हृष्यका ८
		चित्रकूट VII
चित्र	४१	आभ्यायिनी ९
"	४२	विश्रुता १०
"	४३	सांद्री ११
"	४४	डेमा १२
		चित्रकूट VIII
चित्र	४५	कपर्दिनी १३
"	४६	मैत्री मूर्छना १४
"	४७	चंद्रावती १५
"	४८	प्रियसंधनी १६
		चित्रकूट IX
चित्र	४९	नंदी मूर्छना १७
"	५०	नंदी मूर्छना १८
"	५१	विशाला १९
"	५२	सुमुष्ठी २०
		चित्रकूट X
चित्र	५३	चित्रावती २१
"	५४	षड्ज स्वर १
"	५५	जय तान १
"	५६	विजय तान २
"	५७	मंगल तान ३
"	५८	रिपुमर्दिन तान ४
"	५९	अप्रतीम तान ५
		चित्रकूट XI
चित्र	६०	विशाल तान ६
"	६१	वारुणु तान ७
"	६२	ऋषभ स्वर २
"	६३	मित्र तान ८
"	६४	गारुड तान ९
"	६५	द्वैवड तान १०
"	६६	गन्ध तान ११
"	६७	श्वेत तान १२
		चित्रकूट XII
चित्र	६८	धान तान १३
"	६९	सुवर्णी तान १४
"	७०	गांधार स्वर ३
"	७१	चित्र तान १५
"	७२	विचित्र तान १६

चित्र	७३	पट्ट तान १७
"	७४	कृष्ण तान १८
"	७५	सक्षम तान १९
		चित्रकूट XIII
चित्र	७६	रक्त तान २०
"	७७	सुरप तान २१
"	७८	मध्यम स्वर ४
"	७९	अश्रुता २२
"	८०	गण्डाता २३
"	८१	भीम तान २४
"	८२	भीमाकृति २५
"	८३	अल तान २६
		चित्रकूट XIV
चित्र	८४	स्थिर तान २७
"	८५	दीर्घ तान २८
"	८६	पंचम स्वर ५
"	८७	हस्त तान २९
"	८८	विक्रम तान ३०
"	८९	सात्विक तान ३१
"	९०	वेधक तान ३२
"	९१	गुणुसंश्रय तान ३३
		चित्रकूट XV
चित्र	९२	आय तान ३४
"	९३	सुभ ३५
"	९४	धैवत स्वर ६
"	९५	द्वेड तान ३६
"	९६	सुभाग तान ३७
"	९७	सुभायड ३८
"	९८	पुंडरीक तान ३९
"	९९	अजय्य तान ४०
		चित्रकूट XVI
चित्र	१००	सुरान्न तान ४१
"	१०१	जराण्य ४२
"	१०२	निषाड स्वर ७
"	१०३	विधेय तान ४३
"	१०४	याज्ञिक तान ४४
"	१०५	पुण्य ४५
"	१०६	वांशल तान ४६
"	१०७	सत्य तान ४७

ચિત્રકૂલક XVII

ચિત્ર ૧૦૮	પતાક હસ્તક ૧
” ૧૦૯	ત્રિપતાક હસ્તક ૨
” ૧૧૦	ચાર્ધચંદ્ર હસ્તક ૩
” ૧૧૧	કર્તરીમુખ હસ્તક ૪

ચિત્રકૂલક XVIII

ચિત્ર ૧૧૨	આરાલ હસ્તક ૫
” ૧૧૩	મુષ્ટિકા હસ્તક ૬
” ૧૧૪	શિખર હસ્તક ૭
” ૧૧૫	કપિલ્ય હસ્તક ૮

ચિત્રકૂલક XIX

ચિત્ર ૧૧૬	ખટકામુખ હસ્તક ૯
” ૧૧૭	શુક્રતુંડ હસ્તક ૧૦
” ૧૧૮	કાંગૂલ હસ્તક ૧૧
” ૧૧૯	પન્નકેશ હસ્તક ૧૨

ચિત્રકૂલક XX

ચિત્ર ૧૨૦	અધપન્ન હસ્તક ૧૩
” ૧૨૧	સૂત્રીમુખ હસ્તક ૧૪
” ૧૨૨	સર્પશીર્ષ હસ્તક ૧૫
” ૧૨૩	મુગશીર્ષ હસ્તક ૧૬

ચિત્રકૂલક XXI

” ૧૨૪	ચતુર હસ્તક ૧૭
” ૧૨૫	હંસમુખ હસ્તક ૧૮
” ૧૨૬	હંસપક્ષ હસ્તક ૧૯
” ૧૨૭	બ્રમર હસ્તક ૨૦

ચિત્રકૂલક XXII

ચિત્ર ૧૨૮	મુકુલ હસ્તક ૨૧
” ૧૨૯	ઉર્ણનાભ હસ્તક ૨૨
” ૧૩૦	સંદેશ ૨૩
” ૧૩૧	તામ્રચૂડ હસ્તક ૨૪

ચિત્રકૂલક XXIII

ચિત્ર ૧૩૨	અંબલિ હસ્તક ૨૫
” ૧૩૩	કપોત હસ્તક ૨૬
” ૧૩૪	કર્કટ હસ્તક ૨૭
” ૧૩૫	સ્વસ્તિક હસ્તક ૨૮

ચિત્રકૂલક XXIV

ચિત્ર ૧૩૬	પુષ્પપુટ હસ્તક ૨૯
” ૧૩૭	પાર્શ્વલિત હસ્તક ૩૦
” ૧૩૮	ઉત્સંગ હસ્તક ૩૧
” ૧૩૯	ખટકાવર્ધમાન હસ્તક ૩૨

ચિત્રકૂલક XXV

ચિત્ર ૧૪૦	ગજદંત હસ્તક ૩૩
” ૧૪૧	અવહિત્ય હસ્તક ૩૪
” ૧૪૨	નિષધ હસ્તક ૩૫
” ૧૪૩	મકર હસ્તક ૩૬

ચિત્રકૂલક XXVI

” ૧૪૪	વર્ધમાન હસ્તક ૩૭
” ૧૪૫	ચતુરસ્ત્ર ” ૩૮
” ૧૪૬	ઉદ્દૃત ” ૩૯
” ૧૪૭	દ્રુતરુપ ” ૪૦

ચિત્રકૂલક XXVII

” ૧૪૮	થી ૧૫૧ ઉત્તાનવચિત રુપ ૧થી ૪
-------	-----------------------------

ચિત્રકૂલક XXVIII

” ૧૫૨	થી ૧૫૪ લતાકર રુપ ૧ થી ૩
” ૧૫૫	કરિહસ્ત ૧

ચિત્રકૂલક XXIX

” ૧૫૬	પક્ષવચિત રુપ ૧
” ૧૫૭	પક્ષ પ્રધોતક રુપ ૧
” ૧૫૮-૧૫૯	કંડપક્ષ હસ્તક રુપ ૧-૨

ચિત્રકૂલક XXX

” ૧૬૦-૧૬૧	ગરુડ પક્ષ રુપ ૧-૨
” ૧૬૨-૧૬૩	ઉરોમંડલી રુપ ૧-૨

ચિત્રકૂલક XXXI

” ૧૬૪	થી ૧૬૬ ઉરોમંડલી રુપ ૩ થી ૫
” ૧૬૭	પાર્શ્વમંડલી રુપ ૧

ચિત્રકૂલક XXXII

” ૧૬૮	થી ૧૭૦ ઉરોપાર્શ્વમંડલી રુપ ૧ થી ૩
” ૧૭૧	ઉરોમંડલી નામ નૃત્ય હસ્ત રુપ ૧

ચિત્રકૂલક XXXIII

” ૧૭૨	થી ૧૭૫ ઉરોમંડલી નામ નૃત્ય હસ્ત રુપ ૨ થી ૫
-------	---

ચિત્રકૂલક XXXIV

” ૧૭૬	થી ૧૭૮ ઉરોમંડલી નામ નૃત્ય હસ્ત રુપ ૬ થી ૮
-------	---

ચિત્રકૂલક XXXV

” ૧૭૯	મુષ્ટિક સ્વસ્તિક રુપ ૧
” ૧૮૦	થી ૧૮૩ મુષ્ટિક સ્વસ્તિક રુપ ૨ થી ૫

चित्रकूट XXXVI

- चित्र १८४ नलिनी पद्मकोश रूपं १
 ,, १८५ थी १८७ अलपक्ष्म रूपं १ थी ३

चित्रकूट XXXVII

- ,, १८८ थी १९० उद्वेषु रूपं १ थी ३
 ,, १९१ वलित रूपं प्रथमं १

चित्रकूट XXXVIII

- ,, १९२ थी १९४ वलित रूपं २ थी ४
 ,, १९५ किरीटके नाम नृत्य उस्तके रूपं १

चित्रकूट XXXIX

- ,, १९६ थी १९८ किरीटके नाम नृत्य उस्त
 रूपं २ थी ४

- ,, १९९ क्षीलावती

चित्रकूट XL

- ,, २०० समपादा यारी रूपं १
 ,, २०१ स्थितावती अंतर्गतु रूपं १
 ,, २०२ अंतर्गतु स्वस्तिके रूपं २
 ,, २०३ ,, ,, ३

चित्रकूट XLI

- ,, २०४ वरपुंतर पार्श्वरूपं १
 ,, २०५-२०६ शकटस्था यारी रूपं १-२
 ,, २०७ विन्धवा यारी रूपं १

चित्रकूट XLII

- ,, २०८ विन्धवा यारी रूपं २
 ,, २०९ थी २११-५ अर्धघिका यारी
 रूपं १ थी ३

चित्रकूट XLIII

- ,, २१२-५ अर्धघिका यारी रूपं ४
 ,, २१३ थी २१५-६ आपणति यारी
 रूपं १ थी ३

चित्रकूट XLIV

- ,, २१६-६ आपणति रूपं ४
 ,, २१७ थी २१९-७ ओलकाहीडिता
 रूपं १ थी ३

चित्रकूट XLV

- ,, २२०-८ समोसरितमतक्षी रूपं १
 ,, २२१-२२२-९ मतक्षी यारी रूपं १-२
 ,, २२३-१० उत्संहिता रूपं १

चित्रकूट XLVI

- चित्र २२४-२२५ उत्संहिता रूपं २-३
 ,, २२६-२२७-११ अङ्किता यारी रूपं १ २

चित्रकूट XLVII

- ,, २२८ थी २३१-१२ स्फुटिता यारी
 रूपं १ थी ४

चित्रकूट XLVIII

- ,, २३२ थी २३५-१३ अपस्फुटिता यारी
 रूपं १ थी ४

चित्रकूट IL

- ,, २३६ थी २३९-१४ विद्धा यारी रूपं १ थी ४

चित्रकूट L

- ,, २४० विद्धा यारी रूपं ५
 ,, २४१-१५ जनिता यारी रूपं १
 ,, २४२-२४३-१६ उद्धृता यारी रूपं १-२

चित्रकूट LI

- ,, २४४-२४५-१६ उद्धृता यारी रूपं ३-४
 ,, २४६-२४७-१ अतिघाता यारी रूपं १-२

चित्रकूट LII

- ,, २४८-२४९-१ अतिघाता यारी रूपं ३-४
 ,, २५०-२५१-२ अपघाता यारी ,, १-२

चित्रकूट LIII

- ,, २५२ थी २५५-२ अपघाता यारी
 रूपं ३ थी ६

चित्रकूट LIV

- ,, २५६-२ अपघाता यारी रूपं ७
 ,, २५७ थी २५९-३ पार्श्वघाता रत्नाकार
 रूपं १ थी ३

चित्रकूट LV

- ,, २६०-२६१ अन्य भते ३ पार्श्वघाता
 रत्नाकार रूपं १-२
 ,, २६२-२६३-४ मृगप्लुता रूपं १-२

चित्रकूट LVI

- ,, २६४ थी २६६ आका मृगप्लुता
 रूपं ३ थी ५
 ,, २६७ ५ ,, उर्ध्वान्तु रूपं १

चित्रकूट LVII

- ,, २६८-२६९-६ अलाता रूपं १-२
 ,, २७०-२७१-७ सूची ,, १-२

चित्रश्लोक LVIII

- चित्र २७२ ७ आका आरी सूची रूप ३
 ,, २७३ धी २७५ ८ नूपुरपादिका
 रूप १ धी ३

चित्रश्लोक LIX

- ,, २७६ ८ नूपुरपादिका रूप ४
 ,, २७७ धी २७८-८ होलापादा रूप १ धी ३

चित्रश्लोक LX

- ,, २८० धी २८३-१० ढ'उपादा रूप १ धी ४

चित्रश्लोक LXI

- ,, २८४ धी २८६-११ विद्युद्भांता
 रूप १ धी ३

- ,, २८७ १२ भ्रमरी रूप १

चित्रश्लोक LXII

- ,, २८८-२८९-१२ भ्रमरी रूप २-३
 ,, २९०-२९१-१३ सुव्यंगत्रासिता रूप १-२

चित्रश्लोक LXIII

- ,, २९२-२९३-१३ सुव्यंगत्रासिता रूप ३-४
 ,, २९४-२९५-१४ आक्षिप्ता रूप १-२

चित्रश्लोक LXIV

- चित्र २९६-१४ आक्षिप्ता रूप ३
 ,, २९७ धी २९८-१५ आविद्धा रूप १ धी ३

चित्रश्लोक LXV

- चित्र ३०० आविद्धा रूप ४
 ,, ३०१ धी ३०३-१६ उद्वृता रूप १ धी ३

चित्रश्लोक LXVI

- चित्र ३०४ धी ३०७ उद्वृता रूप ४ धी ७

चित्रश्लोक LXVII

- चित्र ३०८ धी ३१०-१ शयिका आरी रूप १ धी ३
 ,, ३११-२ परावृत्तला रूप १

चित्रश्लोक LXVIII

- चित्र ३१२-२ परावृत्तला रूप २
 ,, ३१३-१४-३ नूपुरविद्धा रूप १-२
 ,, ३१५-४ तिर्यग्मुखा रूप १

चित्रश्लोक LXIX

- चित्र ३१६-१७ तिर्यग्मुखा रूप २-३
 ,, ३१८-५ मराला रूप १
 ,, ३१९-६ करिडस्ता रूप १

चित्रश्लोक LXX

- चित्र ३२०-७ कुलीरिका रूप १
 ,, ३२१ धी ३२३-८ विमिश्रता रूप १ धी ३

चित्रश्लोक LXXI

- चित्र ३२४-३२५-९ कातराआरी रूप १-२
 ,, ३२६-१० मार्णिसुरेशिता रूप १
 ,, ३२७-११ उरताडिता रूप १

चित्रश्लोक LXXII

- ,, ३२८-११ उरताडिता रूप २
 ,, ३२९-३३०-१२ उरवेष्टी रूप १-२
 ,, ३३१-१३ तयोद्धृता आरी रूप १

चित्रश्लोक LXXIII

- ,, ३३२ धी ३३५-१४ हरिषुत्रासिता रूप १ धी ४

चित्रश्लोक LXXIV

- चित्र ३३६-३३७-१५ अर्धम'डलिका रूप १-२
 ,, ३३८-३३९-१६ तिर्यङ्कुञ्चिता रूप १-२

चित्रश्लोक LXXV

- चित्र ३४०-१७ महालसा रूप १
 ,, ३४१ धी ३४३-१८ संचारिता रूप १ धी ३

चित्रश्लोक LXXVI

- चित्र ३४४-१८ संचारिता रूप ४
 ,, ३४५-३४६-१९ उक्तुञ्चिता रूप १-२
 ,, ३४७-२० स्त'सनकीडिका रूप १

चित्रश्लोक LXXVII

- चित्र ३४८-३४९ स्त'सनकीडिका रूप २-३
 ,, ३५०-३५१-२१ ल'वितण'विका रूप १-२

चित्रश्लोक LXXVIII

- चित्र ३५२-३५३-२२ स्फुरिता रूप १-२
 ,, ३५४-३५५-२३ अपकुञ्चिता रूप १-२

चित्रश्लोक LXXIX

- ,, ३५६ धी ३५९-२४ संवर्द्धिता रूप १ धी ४

चित्रश्लोक LXXX

- चित्र ३६०-२५ पुता आरी रूप १
 ,, ३६१-२६ स्त'सितका रूप १
 ,, ३६२-३६३-२७ तलहरिनी रूप १-२

ચિત્રફલક LXXXI

- ચિત્ર ૩૬૪-૨૭ તલદર્શિની રુપ ૩
 ,, ૩૬૫-૩૬૬-૨૮ પુરાટિકા રુપ ૧-૨
 ,, ૩૬૭-૨૯ અર્ધપુરાટિકા રુપ ૧

ચિત્રફલક LXXXII

- ચિત્ર ૩૬૮-૨૯ અર્ધપુરાટિકા રુપ ૨
 ,, ૩૬૯-૩૦ સરિકા ચારી રુપ ૧
 ,, ૩૭૦-૩૧ સ્ફુરિતા ચારી રુપ ૧
 ,, ૩૭૧-૩૨ નિકુદ્ધિકા ચારી રુપ ૧

ચિત્રફલક LXXXIII

- ચિત્ર ૩૭૨ થી ૩૭૪-૩૩ લતઃક્ષેપ રુપ ૧ થી ૩
 ,, ૩૭૫-૩૪ ગંડરખલતિકા રુપ ૧

ચિત્રફલક LXXXIV

- ચિત્ર ૩૭૬ થી ૩૭૮-૩૫ સમરખલતિકા
 રુપ ૧ થી ૩
 ,, ૩૭૯-૧ વિદ્યુદ્ભાંતા રુપ ૧

ચિત્રફલક LXXXV

- ચિત્ર ૩૮૦-૩૮૧-૧ વિદ્યુદ્ભાંતા રુપ ૨-૩
 ,, ૩૮૨-૩૮૩-૨ પુરઃક્ષેપા ચારી રુપ ૧-૨

ચિત્રફલક LXXXVI

- ચિત્ર ૩૮૪-૨ પુરઃક્ષેપા ચારી રુપ ૩
 ,, ૩૮૫ થી ૩૮૭-૩ વિક્ષેપા ચારી રુપ ૧ થી ૩

ચિત્રફલક LXXXVII

- ,, ૩૮૮ થી ૩૯૧-૪ હરિણુપ્લુતા રુપ ૧ થી ૪

ચિત્રફલક LXXXVIII

- ચિત્ર ૩૯૨-૩૯૩-૫ અપક્ષેપા રુપ ૧-૨
 ,, ૩૯૪-૩૯૫-૬ ડમરી ચારી રુપ ૧-૨

ચિત્રફલક IXC

- ,, ૩૯૬ થી ૩૯૯-૭ દંડપાદા રુપ ૧ થી ૪

ચિત્રફલક XC

- ચિત્ર ૪૦૦-૪૦૧-૮ અધિતાડિતા રુપ ૧-૨
 ,, ૪૦૨-૯ જંઘાલઘતિકા રુપ ૧
 ,, ૪૦૩-૧૦ અલાતા ચારી રુપ ૧

ચિત્રફલક XCI

- ચિત્ર ૪૦૪-૧૦ અલાતા ચારી રુપ ૨
 ,, ૪૦૫-૪૦૬-૧૧ જંઘાવર્તા રુપ ૧-૨
 ,, ૪૦૭-૧૨ વેદનક ચારી રુપ ૧

ચિત્રફલક XCII

- ચિત્ર ૪૦૮-૪૦૯-૧૩ ઉદ્દેશનક રુપ ૧-૨
 ,, ૪૧૦-૪૧૧-૧૪ ઉક્ષેપ રુપ ૧-૨

ચિત્રફલક XCIII

- ચિત્ર ૪૧૨-૧૫ પૃષ્ઠાક્ષેપ રુપ ૧
 ,, ૪૧૩-૪૧૪-૧૬ સુચી રુપ ૧-૨
 ,, ૪૧૫-૧૭ વિદ્ધા રુપ ૧

ચિત્રફલક XCIV

- ચિત્ર ૪૧૬-૧૭ વિદ્ધા રુપ ૨
 ,, ૪૧૭-૧૮ પ્રાવૃત્ત રુપ ૧
 ,, ૪૧૮-૪૧૯-૧૯ ઉલ્લાસ રુપ ૧-૨

અને બાજીના હાંસિયામાં નાટચલાસ (શિરોભેદ)નાં રૂપોવાળી
 કેદપસૂચની સુવર્ણકિરી હસ્તપ્રાપ્ત એક પાત્રું.

Fig. 1-2 Mandra 1
Madhya 2
चित्र १-२ मंद्र १ मध्य २

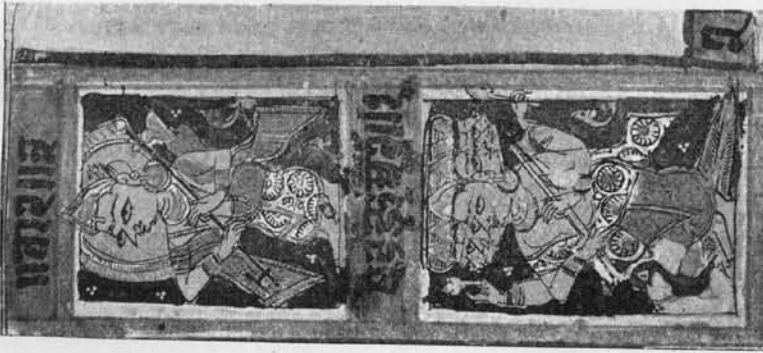

Fig. 3-4 Tara 3
Sadja Svara 1
चित्र ३-४ तार ३ षड्जस्वर १

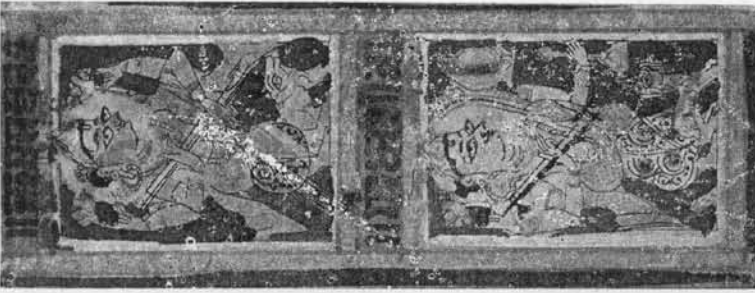

Fig. 5 Rshabha Svara 2
Gandhara Svara 3
चित्र ५ ऋषभस्वर २
" ६ गंधारस्वर ३

Fig. 7 Madhyama Svara 4
Panchama Svara 5
चित्र ७ मध्यमस्वर ४
" ८ पंचमस्वर ५

Fig. 9 *Dhairata Svara* 6
चित्र ९ धैरतस्वर ६

Fig. 11 *Tivrā Śruti* 1
चित्र ११ तीव्रा श्रुति १

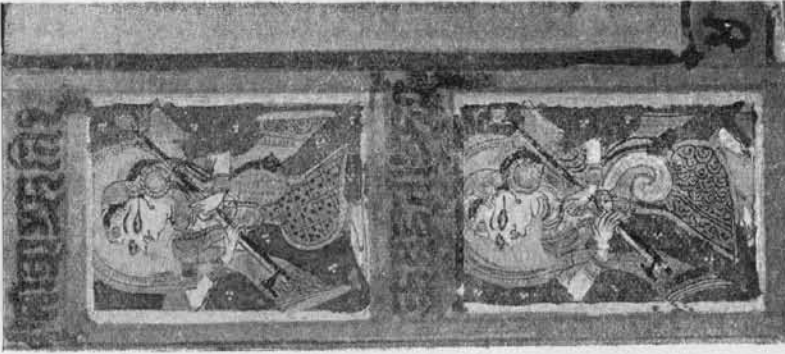

Fig. 13 *Maṇḍā Śruti* 3
चित्र १३ मंदा श्रुति ३

Fig. 15 *Dayāvatī Śruti* 5
चित्र १५ दयावती श्रुति ५

Fig. 10 *Niṣāda Svāra* 7
चित्र १० निषादस्वर ७

Fig. 12 *Kumudvatī Śruti* 2
चित्र १२ कुमुद्वती श्रुति २

Fig. 14 *Chandovātī Śruti* 4
चित्र १४ छंदोवती श्रुति ४

Fig. 16 *Rañjanā Śruti* 6
चित्र १६ रंजना श्रुति ६

Fig. 17 Rakikā Śruti 7
चित्र १७ रकिका श्रुति ७

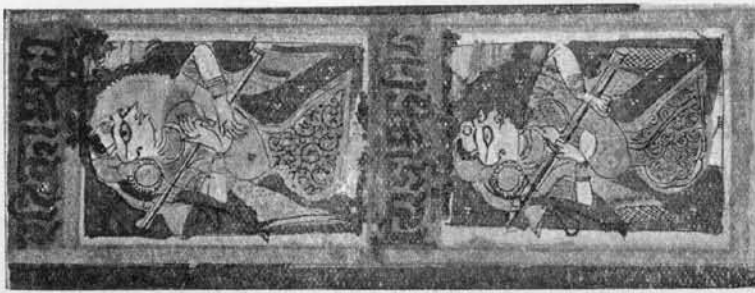

Fig. 18 Raudrī Śruti 8
चित्र १८ रौद्री श्रुति ८

Fig. 19 Krodhā Śruti 9
चित्र १९ क्रोधा श्रुति ९

Fig. 20 Vajrekhā Śruti 10
चित्र २० वज्रेका श्रुति १०

Fig. 21 Prasāraṇī 11
चित्र २१ प्रसारणी ११

Fig. 22 Pṛīti Śruti 12
चित्र २२ प्रीति श्रुति १२

Fig. 23 Mārjanī 13
चित्र २३ मार्जनी १३

Fig. 24 Kṣitī Śruti 14
चित्र २४ क्षिती श्रुति १४

Fig. 25 *Rahitā Śru* 15
चित्र २५ रक्षाशु १५

Fig. 26 *Mandakīnī* 16
चित्र २६ मंदकीनी १६

Fig. 27 *Ālapinī* 17
चित्र २७ आलापिनी १७

Fig. 28 *Madantī Śru* 18
चित्र २८ मंदतीशु १८

Fig. 29 *Rohinī* 19
चित्र २९ रोहिणी १९

Fig. 30 *Ramyā Śruti* 20
चित्र ३० रम्याश्रुति २०

Fig. 31 *Ugrā Śruti* 21
चित्र ३१ उग्राश्रुति २१

Fig. 32 *Kṣobhinī* 22
चित्र ३२ क्षोभिणी २२

સંગીત-નાટ્ય-રૂપાવલિ

ગીતં વાદ્યં તથા નૃત્યં ત્રયં સંગીતસુચ્યતે ।

લલિત કલાઓના વિકાસમાં સંગીત અને નૃત્યને બહુ જ નિકટનો સંબંધ છે. પ્રેક્ષકનાં મન હરતી નર્તકીને માત્ર અભિનયથી જ વિજ્ય મળે તેના કરતાં અભિનય જ્યારે સંગીત સાથે ભળે ત્યારે એ વિજ્ય સિદ્ધતર બને. સંગીતમાં જે શબ્દાર્થ હોય તેને અનુરૂપ અંગનાં હલનચલનથી જ્યારે નર્તકી અમુક સાવ ઉત્પન્ન કરી શકે ત્યારે એ બંનેની સાર્થકતા થાય.

સંગીત શબ્દનો અર્થ—સં એટલે સારી રીતે—અર્થાત્ ઉપાંગ સાથે, ગીત એટલે સ્વરોને અમુક નિયમ પ્રમાણે ગોઠવી ઉચ્ચારવા તે—અર્થાત્ ગાવું એટલે ગાવાના ઉપાંગો સાથે તે સંગીત—ગાવું તે અંગ અને બળવડું તથા નાચવું એ ઉપાંગ; એ અંગોપાંગ મળીને સંગીત એવો શબ્દ થાય છે. માટે સંગીત શબ્દમાં ગાવું બળવડું તથા નાચવું એ ત્રણેના સમાવેશ થાય છે.

આ સૃષ્ટિમાં પ્રાણી માત્રને ગાવું, બળવડું તથા નાચવું અધિક પ્રિય છે. સંગીતથી જડ પદાર્થ પણ આનંદિત થાય છે તેા પછી સચેતન પ્રાણી આનંદિત થાય તેમાં તેા શી નવાઈ?

આરંભકાલે નૃત અને સંગીતની કલાઓના વિકાસ જુદો જુદો જ થયો છે. નૃત અને નૃત્ય વચ્ચે શ્લેષ છે. નૃત કરવામાં ગાત્ર વિક્ષેપ જરૂરનો છે, અને નર્તકી જ્યારે નૃત્ય કરે છે ત્યારે તેને માથું, હાથ, પગ, આંખ, ભૂ, છાતી, કટિ વગેરે અંગોને જુદી જુદી રીતે હલાવવા પડે છે. આ બધા પ્રકારોનાં વર્ણન આપણુ નૃત પ્રશ્નોમાં મળે છે. નૃતમાં અભિનય ન હોય અને સંગીત પણ ન હોય; નૃત્યમાં એ હોય. આ સ્થિતિ જ બતાવે છે કે સંગીત અને નૃત્યનેા આવિર્ભાવ શરૂઆતમાં તેા સ્વતંત્ર રીતે જ થયો છે. માછળથી જ્યારે સંકુલ ભાવોને ઉપબળવામાં સંગીત તથા નૃત્યનું સંમિશ્રણ ઉપયોગી જણાવું ત્યારે એકના અંગો બીજાએ ઉપયોગમાં લઈ લીધાં, આવે કાળે, મૂળ નૃતનાં અંગો રૂપ શરીરનાં અંગોપાંગનાં હલનચલનના જે પ્રકારો નૃત્યપ્રશ્નોમાં ગણાવેલા મળે છે તેને સંગીતપ્રશ્નોમાં પણ સ્થાન મળ્યું. આપણી અહીંની ચિત્રાવલિ આવા સમયને અનુલક્ષે છે. એમાં કુલ ૧૦૭ સંગીતના અને ૩૧૨ નૃત્યનાં ચિત્રો છે. દરેક ઉપર તે તે ચિત્રોનાં નામ ચિત્રકારે લખેલાં છે.

ખરી રીતે, ચિત્ર અને સંગીત-નૃત્યને કંઈ મૂલગત સંબંધ નથી. પણ અમુક સમયે આપણું માનસ બધા મૂર્ત ભાવોને સશરીર બનાવવા તરફ વળ્યું. તેવે સમયે જુદા જુદા પ્રકારના શિક્ષણે તેમજ ચિત્રો તૈયાર થયાં. નૃતનાં અસંખ્ય પ્રકારનાં શિક્ષણે તથા ચિત્રો મોજુદ છે.^૧ અમૂર્ત રાગ-રાગિણીનાં પ્રાચીન ચિત્રો મારા પિતાજી તરફથી Masterpieces of the Kalpasutra Paintings નામના પ્રશ્નોમાં હમણાં જ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલાં છે. મન ઉપર જેની સચોટ અસર થાય તેને કલાકાર મૂર્ત રૂપ આપવા મથે એ દેખીતું છે. માનવસ્વભાવમાં રહેલું સ્વાભાવિક તત્ત્વ જ આ પ્રક્રિયાનાં મૂળમાં રહેલું છે.

આ ચિત્રો ૧૫-૧૬મા સિકામાં ચીતરાએલાં છે. એની સમજૂતી માટે આપણે પહેલાં ગ્રામ, સ્વર, મૃતિ, મૂર્છના અને તાન. પછી નૃત-હસ્ત, ચારી-વિધાન, શિરોમેદ અને ભૂપ્રકાસિ વિશે હસ્તપ્રતમાં આપેલાં ચિનાનુક્રમે વિચાર કરીશું.

ગ્રામ પ્રકાર

ગ્રામના ગામ અથવા વિશ્રામ અથવા સમૂહ એ ત્રણ અર્થ થાય છે. આપણી ચિત્રાવલિમાં ૧ મંદ્ર, ૨ મધ્ય અને ૩ તાર. આ ત્રણ ગ્રામનાં ચિત્રો આપવામાં આવેલાં છે.

૧. ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ સીરીઝમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ 'નાટ્યશાસ્ત્ર'ના પ્રથમ ભાગમાં, ૧૦૮ કરણમાંથી ૯૩નાં ચિત્રો આપેલાં છે. તે ચિત્રો ૧૨-૧૩મા સીકાના શિક્ષણે ઉપરથી લીધેલાં છે. ૧૧-૧૩મા સીકાના નૃતનાં અસંખ્ય રૂપો, કુંભારિયાજી તથા દેસવાડાનાં જેન મંદિરોનાં યાંબલાઓ ઉપર કંડોરેલાં છે.

ચિત્ર ૧. મંદ્રશ્રામ

મંદ્રશ્રામના શરીરનો વર્ણુ ઘોળો છે. અને હાથમાં વીણા પકડેલી છે. ખભા પરના ઉત્તરાસંગનો રંગ ચુલાખી, નીચેના ઉત્તરીય વસ્ત્રનો રંગ કાંધો તથા પીળો, માથે મુગટ, કાનમાં કુંડલ વગેરે આભૂષણો પહેરેલાં છે.

ચિત્ર ૨. મધ્યશ્રામ

મધ્યશ્રામના શરીરનો સુવર્ણુ જોવો પીળો વર્ણુ છે. અને હાથમાં વીણા પકડેલી છે. ખભા પરના ઉત્તરાસંગના ચુલાખી રંગમાં કાંધ રંગની ડીપકીયો છે. ઉત્તરીય વસ્ત્રનો રંગ કાંધો છે અને તેમાં કાળા રંગની ડીઝાઈન ચીતરેલી છે. માથે મુગટ, કાને કુંડલ વગેરે આભૂષણો પહેરેલાં છે.

ચિત્ર ૩. તારશ્રામ

તારશ્રામના શરીરનો વર્ણુ કાલ સીંધુરીયો છે. અને હાથમાં વીણા પકડેલી છે. ઉત્તરાસંગ કાલ ડીઝાઈનવાળા વાદળી રંગનું અને ઉત્તરીય વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનું છે. માથે મુગટ, કાને કુંડલ તથા ગળામાં હાર વગેરે આભૂષણો પહેરેલાં છે.*

સામાન્ય રીતે ધ્વન્યાત્મક શબ્દ તે સ્વર કહેવાય છે. પરંતુ જ્યારે ધ્વનિ ધેરતે શ્રોતાજનેને આનંદ આપે છે ત્યારે જ તેને સ્વર કહેવાય છે. ધ્વનિશાસ્ત્રના નિયમથી પણ શિષ્ટ ધાય છે કે, જે અવાજ નિયમિતપણે આદિલન ઉત્પન્ન કરે છે તે ગીતોપયોગી મધુર સ્વર કહેવાય છે. ગીતોપયોગી મધુર સ્વર મુખ્યત્વે સાત છે. આપણી ચિત્રાવલિમાં (૧) ષડ્જસ્વર (૨) ઋષભસ્વર (૩) ગાંધારસ્વર (૪) મધ્યમસ્વર (૫) પંચમસ્વર (૬) ધૈવતસ્વર અને (૭) નિષાદસ્વરનાં ચિત્રો આપેલાં છે.

ષડ્જ નામ એ કારણથી પહેલું છે: પહેલાં તે ઋષભ, ગાંધાર વગેરે ખાકીના છ સ્વરોને જનમ આપનાર ષડ્જ છે. મત્સ્ય કે ષડ્જ સ્વર ઉચ્ચાર્યા વિના ખાકીના છ સ્વરોની ઉત્પત્તિનો સંભવ જ નથી. ખીલુ' કારણ એ છે કે ષડ્જ સ્વર ઊલતાં નાક, તાળવું, જીભ, દાંત, ગણુ' અને છાતી એ છ અવયવોનો ખપ પડે છે તેથી તેનું નામ ષડ્જ પડેલું છે.

ઋષભ સ્વરનું ઉચ્ચારણ કરતાં વાયુ, નાભિ, ઠંક, અને મસ્તકને ઉપયોગ કરવો પડે છે. તે સ્થાને વૃષભની માફક નાદ કરે છે તેથી તેનું નામ ઋષભ છે.

ગાંધાર સ્વરનું ઉચ્ચારણ કરતાં નાભિ, ઠંક મસ્તક એ સ્થાને વાયુ નાદરૂપે ગંધર્વ' સુખ આપે છે તેથી તેનું નામ ગાંધાર છે.

મધ્યમ સ્વર ઊલતાં વાયુ, નાભિ અને હૃદય એટલે મધ્યસ્થાને સ્પષ્ટ થઈ આનંદ આપે છે તેથી તેનું નામ મધ્યમ છે.

પંચમ સ્વર ઊલતાં વાયુ, નાભિ, ઓષ્ટ, ઠંક, મસ્તક, હૃદય, એ પાંચે સ્થાને ચટકે છે તેથી તેનું નામ પંચમ છે.

ધૈવત સ્વર ઊલતાં નાભિ, ઠંક, તાળવું, મસ્તક, હૃદય, એટલાં સ્થાને વાયુ ધારણ કરે છે તેથી તેનું નામ ધૈવત છે.

* સ્વરેષુ સત્ત્વેતેષુ પ્રત્યેકં તે ત્રયોડપિ હિ !

મન્દ્રમધ્યતારસંગા ગ્રામાઃ સ્થાનસ્થિતિપ્રદાઃ ॥૨૬॥

વીણાહસ્તા અમી દેવાઃ કણ્ઠહૃન્નાભિસમ્મવાઃ

પુરુષાઠ્ઠતયઃ શ્વેતપીતરક્તાન્નશોભિતાઃ ॥૨૭॥

इति ग्रामलक्षणम् ॥

— સંજ્ઞાંતોપનિષત્સારોદ્ધારે તૃતીયોડશ્વાયઃ ।

નિષાદ સ્વર બોલતાં વાયુ, નાભિ, કંઠ, તાળુ, મસ્તક એ સ્થાને આવતા નાદમાં બધા સ્વર સમાઈ બધ છે તેથી તેનું નામ નિષાદ છે.

ષડ્જ વગેરે સાતે સ્વરોને પ્રાકૃતમાં ખરજ, રિખવ, ગંધાર, મધ્યમ, પંચમ, ધૈવત અને નિષાદ કહે છે.

સ્વરાતુમાન

ષડ્જનો અવાજ મોરના જેવો છે. ઋષભનો અવાજ ગાય અથવા બપેલા જેવો છે, ગાંધારનો અવાજ બકરા અથવા માડા જેવો છે. મધ્યમનો અવાજ કૌચ પક્ષીના જેવો છે. પંચમનો અવાજ કાચલ જેવો છે. ધૈવતનો અવાજ ઘોડા અથવા દેડકાના જેવો છે. નિષાદનો અવાજ હાથીના જેવો છે.

સ્વરરંગ

ષડ્જનો રંગ શ્વેતમિશ્ર લાલ કમળ સરખો છે. ઋષભનો રંગ લીલો છે (વિકલ્પે પીળાશ પડતો છે.) ગાંધારનો રંગ ઘઉં જેવો લાલ છે (વિકલ્પે સુવર્ણ જેવો છે.) મધ્યમનો રંગ શ્યામ મિશ્ર લાલ રંગ છે (વિકલ્પે મોગરા જેવો છે.) પંચમનો હિંગોદ જેવો લાલ રંગ છે (કવચિત્ શ્યામ છે.) ધૈવતનો શ્વેત મિશ્ર પીળો રંગ છે. નિષાદનો શ્યામ રંગ છે (કવચિત્ કાખરચીતરો છે.)

સ્વરગ્રહ

ષડ્જનો અધિષ્ઠાતા ચંદ્ર છે. ઋષભનો બુધ, ગાંધારનો શુક્ર, મધ્યમનો રવિ, પંચમનો મંગળ ધૈવતનો શુક્ર, અને નિષાદનો શનિ છે.

સ્વરના અધિષ્ઠાતા

ષડ્જના અગ્નિ વિકલ્પે પ્રહ્લા છે. ઋષભના પ્રહ્લા વિકલ્પે સૂર્ય છે. ગાંધારના સરસ્વતી વિકલ્પે અગ્નિ છે. મધ્યમના પશુપતિ વિકલ્પે ઈંદ્ર છે. પંચમના લક્ષ્મી વિકલ્પે વિષ્ણુ છે. ધૈવતના ગણેશ વિકલ્પે નારદ છે અને નિષાદના સૂર્ય વિકલ્પે ઇંદ્ર છે.

સ્વરરસ

ષડ્જનો હાસ્ય તથા શંગાર. ઋષભનો શંગાર. ગાંધારનો હાસ્ય. મધ્યમનો હાસ્ય તથા શંગાર. પંચમનો બિભત્સ, કુરુલુ તથા ભયાનક. ધૈવત તથા નિષાદનો હાસ્ય અને શંગાર.

સ્વરઋતુ

ષડ્જ-છ એ ઋતુમાં અનુક્રમ. ઋષભ-વસંતઋતુમાં. ગાંધાર-ગ્રીષ્મઋતુમાં. મધ્યમ-વર્ષાઋતુમાં. પંચમ-શરદઋતુમાં. ધૈવત-હેમંતઋતુમાં. નિષાદ-શિશિરઋતુમાં અનુક્રમ.

ચિત્ર ૪. ૧. ષડ્જસ્વર

ષડ્જ સ્વરના શરીરનો વર્ણ તાંબાના જેવો લાલ છે. તેને મુખ છ છે, હાથ ચાર છે, ચાર હાથ પૈકી બે હાથમાં કમલ છે, અને બે હાથે વીણા પકડેલી છે. તેનું વાહન મોર છે. ઉત્તરાસંગના વસ્ત્રોને કાળી ડીઝાઈન સહિતનો પીળો રંગ છે. ઉત્તરીય વસ્ત્ર મધ્યમાં લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળું આસમાની રંગનું છેx

× ષમ્મુલઃ સ્યાન્ચતુર્હસ્તઃ પાણિભ્યામુપલે દ્વયત્ ।

વીણાગૌમિકદ્વન્દ્રઃ ષડ્જસ્ત્વામરસપ્રભઃ ॥૪૧॥

કુલં સુપર્વજં જમ્મૃદ્વીપં બ્રહ્માચ દૈવતમ્ ।

શૃંગારે ચ રસેયોઽમુલ્લયગાતા તુ પાલકઃ ॥૪૨॥

મયૂરો વાહનં તસ્ય સ્વરાનુકરણાત્ પુનઃ ।

લ્હન ષડ્જસ્વરસ્યોક્ત્વા દ્વિતીયસ્વામ મખ્યતે ॥૪૩॥

इति षड्जस्वरलक्षणम् ॥

ચિત્ર ૫. ૨. ઋષભસ્વર

ઋષભ સ્વરના શરીરનો વર્ણુ નીલ છે. તે એક મુખ અને ચાર હાથવાળો છે. તેના ઉપરના બંને હાથમાં કમળનું ફૂલ છે; અને નીચેના બંને હાથે વીણા પકડેલી છે. તેનું વાહન ગાય છે. તેના ઉત્તરાસંગના શુલાબી રંગના વસ્ત્રમાં લાલ રંગની ડીઝાઈન છે. જ્યારે ક્ષીલા રંગના ઉત્તરીય વસ્ત્રમાં કાળા રંગની ડીઝાઈન ચીતરેલી છે.*

ચિત્ર ૬. ૩. ગાંધારસ્વર

ગાંધાર સ્વરના શરીરનો ગૌરવર્ણુ છે. તેને એક મુખ અને ચાર હાથ છે. તેના ઉપરના એક હાથમાં કમળનું ફૂલ છે અને બીજા હાથમાં ફલ છે; અને નીચેનાં એક હાથમાં વીણા અને બીજા હાથમાં ઘંટા પકડેલી છે. તેના ઉત્તરાસંગના શુલાબી રંગના વસ્ત્રમાં લાલ રંગની ટીપકીયોની ચિત્રાકૃતિ ચીતરેલી છે; જ્યારે પીળા રંગના ઉત્તરીય વસ્ત્રમાં કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિ ચીતરેલી છે. વાહન ખડરાનું છે.*

ચિત્ર ૭. ૪. મધ્યમસ્વર.

મધ્યમ સ્વરના શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ જેવો પીળો છે. તેને એક મુખ અને ચાર હાથ છે. તેને ઉપરનો જમણો હાથ વરદ મુદ્રાએ છે અને ડાબા હાથમાં કમળનું ફૂલ છે; જ્યારે નીચેના જમણા હાથમાં કલશ છે અને ડાબા હાથમાં વીણા પકડેલી છે. તેના ઉત્તરાસંગના ક્ષીલા રંગના વસ્ત્રમાં કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિ ચીતરેલી છે; જ્યારે શુલાબી રંગના ઉત્તરીય વસ્ત્રમાં લાલ રંગની ચિત્રાકૃતિ ચીતરેલી છે. તેનું વાહન ઠોંચ પક્ષી છે.*

ચિત્ર ૮. ૫. પંચમસ્વર.

પંચમ સ્વરના શરીરનો વર્ણુ સફેદ (વિકલ્પે જુદી જ જાતનો) છે. તેને એક મુખ અને છ હાથ છે. તેના ઉપરના જમણા હાથમાં શંખ છે અને ડાબા હાથમાં કમળનું ફૂલ છે; જ્યારે વચ્ચેના બંને હાથમાં વીણા છે અને નીચેનાં એક હાથ વરદ મુદ્રાએ તથા બીજા હાથ અભય મુદ્રાએ છે. તેના ઉત્તરાસંગના

- * एकवक्त्रश्चतुर्हस्तः पाणिभ्यां कमले वहन् ।
वीणा विधत् करभ्यां च ऋषभो नीलवर्ण भृत् ॥४४॥
अग्निस्तु दैवतं शकं द्वीपं गाता च पद्मभूः ।
रसो हास्योऽस्य यानं गौर्मान्धारस्याथ लक्षणम् ॥४५॥
इति ऋषभलक्षणम् ॥

- * गान्धारस्तवेकवदनो गौरवर्गश्चतुष्करः
वीणापल्लोऽम्बुवप्याभृत् करः स्वान्मेषवाहनः ॥४६॥
शंकरो दैवतं क्रौंचो द्वीपं सुपर्वजं कुलम् ।
वीष्णुर्गाता रसो वीरोऽसुष्य ज्ञेयोऽथ मन्व्यमः ॥४७॥
इति गान्धारलक्षणम् ॥

- × मध्यमश्चैकवक्त्रः स्वादेमवर्गश्चतुष्करः ।
सवीणाकलशौ हस्तौ सपद्मवरदौ तथा ॥४८॥
भारसीदैवतं द्वीपं कुश वंशं सुपर्वजम् ।
गाता चन्द्रो रसः शान्तः क्रौञ्चो वह्नमस्य तु ॥४९॥
इति मध्यमलक्षणम् ॥

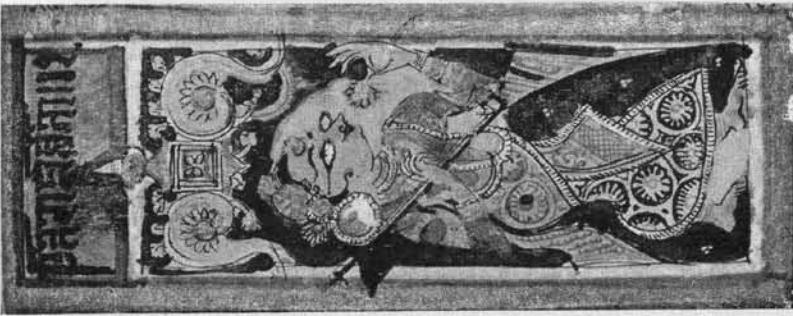

Fig. 33 *Uttarā Murchanā* 1
चित्र ३३ उत्तरा मूर्चना १

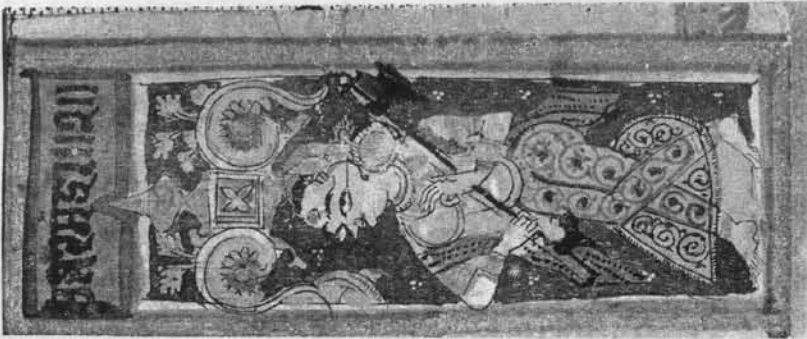

Fig. 34 *Uttara Mantrā* 2
चित्र ३४ उत्तरमन्त्रा २

Fig. 35 *Aśvakāntā* 3
चित्र ३५ अश्वकांता ३

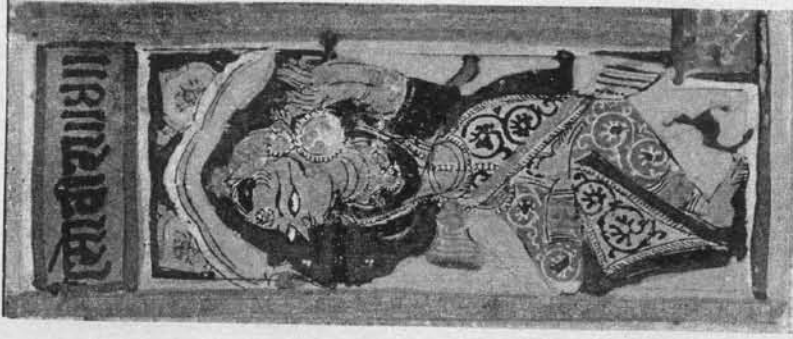

Fig. 36 *Sāvīrā* 4
चित्र ३६ सौवीरा ४

Fig. 37 Nṛṣyaśyaka 5
चित्र ३७ नृश्याका ५

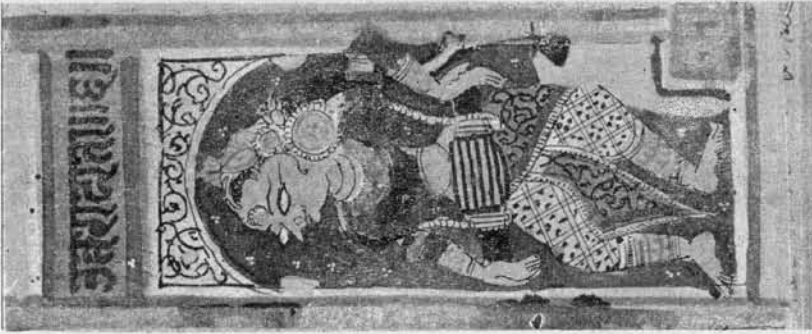

Fig. 38 Uttarāyatā 6
चित्र ३८ उत्तरायता ६

Fig. 39 Ranjanī Mūrchanā 7
चित्र ३९ रंजनी मूर्छना ७

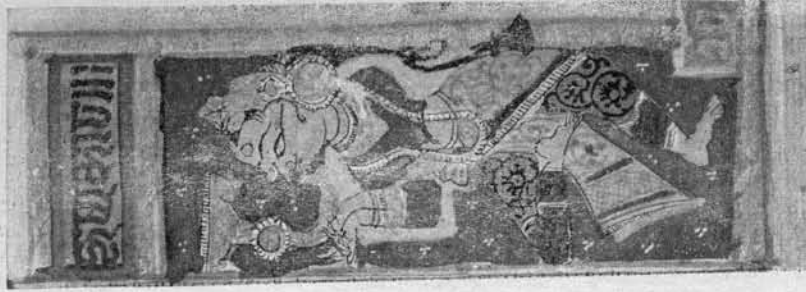

Fig. 40 Hṛsyaka 8
चित्र ४० हृष्याका ८

Fig. 41 Apayinī 9
चित्र ४१ आप्यायिनी ९

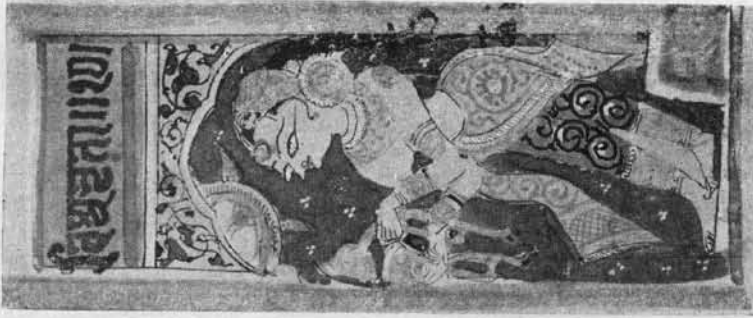

Fig. 42 Vishvabhītā 10
चित्र ४२ विश्वहता १०

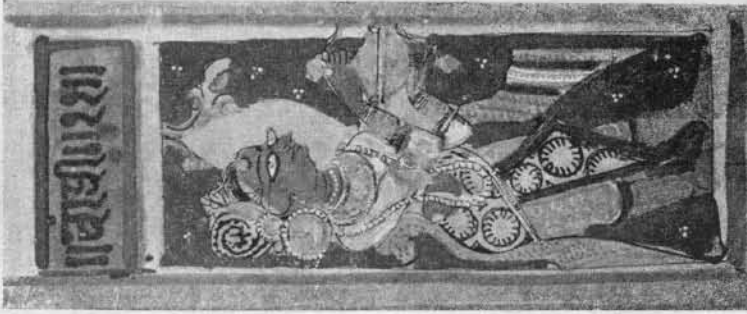

Fig. 43 Cāndrī 11
चित्र ४३ चंद्रिणी ११

Fig. 44 Hemā 12
चित्र ४४ हेमा १२

Fig. 45 Karpardini 13
चित्र ४५ कर्पदिनी १३

Fig. 46 Mairī Mū. 14
चित्र ४६ मैत्री मुख्या १४

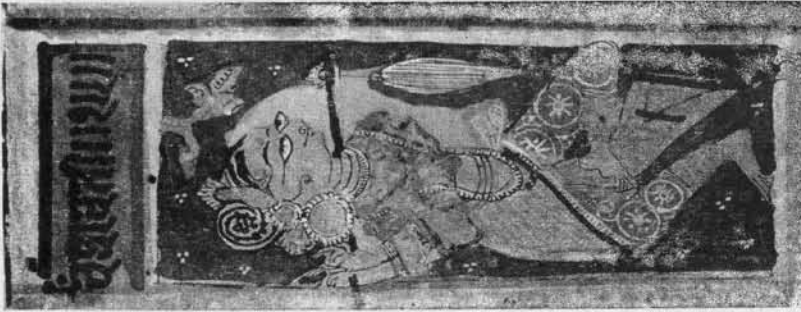

Fig. 47 Chandravatī 15
चित्र ४७ चंद्रावती १५

Fig. 48 Priyasandhanī 16
चित्र ४८ प्रियसंधनी १६

શુભાળી રંગના વસ્ત્રમાં લાલ રંગની ચિત્રાકૃતિ ચીતરેલી છે; જ્યારે ધીલા રંગના ઉત્તરીય વસ્ત્રમાં કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિ ચીતરેલી છે. તેનું વાહન કોયલ છે.૦

ચિત્ર ૯. ૬. ધૈવતસ્વર.

ધૈવત સ્વરના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે (વિકલ્પે ગૌર છે). તેને એક મુખ અને ચાર હાથ છે. તેના ઉપરના જમણા હાથમાં કમલ તથા ડાબા હાથમાં ખટ્વાંગ છે. જ્યારે નીચેના જમણા હાથમાં વીણા તથા ડાબા હાથમાં ફલ છે. તેના શુભાળી રંગના ઉત્તરાસંગમાં લાલ રંગની ચિત્રાકૃતિ છે; જ્યારે ધીલા રંગના ઉત્તરીયવસ્ત્રમાં કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિ છે. તેનું વાહન ઘોડો છે.*

ચિત્ર ૧૦. ૭. નિષાદસ્વર.

નિષાદ સ્વરના શરીરનો વર્ણ કાષ્ઠચીતરો (ચિત્રવિચિત્ર) છે. તેનું મુખ હાથી જેવું છે અને ચાર હાથવાળો છે. તેના ઉપરના જમણા હાથમાં કમલ તથા ડાબા હાથમાં ખીજપૂરક (ખીજેફ) છે. જ્યારે નીચેના જમણા હાથમાં પરશુ તથા ડાબા હાથમાં ત્રિશુલ છે. તેના ધીલા રંગના ઉત્તરાસંગમાં કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિ છે. જ્યારે શુભાળી રંગના ઉત્તરીયમાં શુભાળી રંગની ચિત્રાકૃતિ છે. તેનું વાહન હાથી છે.*

શ્રુતિ વિચાર :

કુદરતી રીતે બોલાતા સાત સ્વરો જે શુદ્ધ સ્વરના નામથી ઓળખાય છે. તેમાં ઋષભ, ગાંધાર, ધૈવત, નિષાદ એ તીવ્ર તથા મધ્યમ, શુદ્ધ અથવા કોમળ છે. તે સાત સ્વરોની વચમાં જે સ્વરોના વિભાગ રહેલા છે તેને શ્રુતિ અથવા સુરથા કહે છે. જેને સાંભળવાથી સ્વરબેદનું અનુમાન થાય તેનું નામ શ્રુતિ. આવી શ્રુતિ કુલ બાવીશ છે,

૧. તીવ્રાશ્રુતિ, ૨. કુમુદ્વતીશ્રુતિ, ૩. મંદાશ્રુતિ તથા ૪. છંદોવતીશ્રુતિ. આ ચાર શ્રુતિ ષડ્જ સ્વરની છે. ૫. દયાવતી, ૬. રંજના તથા ૭. રતિકા. આ ત્રણ શ્રુતિ ઋષભ સ્વરની છે. ૮. રૌદ્રી તથા ૯. ક્રોધા. આ બે શ્રુતિ ગાંધાર સ્વરની છે. ૧૦. વજ્રિકા, ૧૧. પ્રસારિણી, ૧૨. પ્રીતિ તથા ૧૩. માર્જની. આ ચાર શ્રુતિ મધ્યમ સ્વરની છે. ૧૪. ક્ષિત્તી, ૧૫. રક્તા, ૧૬. મંદાકિની ઉર્જ

◦ પદ્મોડપ્યેકવદનો મિન્નવર્ણશ્ચ ષટ્કરઃ ।
 વીણાકરદ્વયે શઙ્ખાન્જે ચાપિ વરદામયૌ ॥૫૦॥
 સ્વયમ્મુ દૈવતં દ્વીપં શાલ્મલિઃ નૃવંશઃ ।
 કોકિલ્ય વાહનં ગાતા નારદઃ પ્રથમો રસઃ ॥૫૧॥
 इति पञ्चमलक्षणम् ॥

× ધૈવતો ગૌરવર્ણઃ સ્વાદેકવક્રશ્ચતુર્મુજઃ ।
 વીણાકમલલટ્વાઙ્ગફલ્લોમિતલલ્કરઃ ॥૫૨॥
 શમ્ભુસ્તુ દૈવતં શ્વેતં દ્વીપં સ્વાહપિત્તં કુલમ્ ।
 રસો મયાનકશ્ચાશ્વો યાને ગાતા તુ તુમ્બરુઃ ॥૫૩॥
 इति धैवतलक्षणम् ॥

• નિષાદો ગજવક્રઃ સ્વાચ્ચિત્રવર્ણશ્ચતુર્મુજઃ ।
 ત્રિશુલ્પદ્મપરશુવીજપૂરકમાલ્કરઃ ॥૫૪॥
 ગણેશો દૈવતં કૌષ્ઠો દ્વીપં વંશં સુપર્વજમ્ ।
 ગાતા ચ તુમ્બરુઃ શાન્તો રસઃ સ્વાદ્વાહનં ગજઃ ॥૫૫॥
 इति निषादलक्षणम् ॥

—સંગીતોપનિષત્સારોદ્ધારે, તૃતીયોડધ્યાયઃ ॥

સંદીપિની તથા ૧૭. આલાપિની. આ ચાર શ્રુતિ પંચમ સ્વરની છે. ૧૮. મદંતી, ૧૯. શેલિણી તથા ૨૦. રમ્યા. આ ત્રણ શ્રુતિ ધૈવત સ્વરની છે. ૨૧. ઉમ્રા તથા ૨૨. શ્લોમિણી. આ બે શ્રુતિ નિષાદ સ્વરની છે.*

ષડ્જની ચાર શ્રુતિ છે. તેમાં ત્રીજી અને ચોથી શ્રુતિએ ઋષભનું મિશ્રણ થાય છે. ઋષભની ત્રણ શ્રુતિ છે. તેમાં ત્રીજી શ્રુતિએ ગાંધારનું મિશ્રણ થાય છે. ગાંધારની બે શ્રુતિ છે. તેમાં બીજી શ્રુતિએ કામળ અથવા શુદ્ધ મધ્યમનું મિશ્રણ થાય છે. મધ્યમની ચાર શ્રુતિ છે. તેમાં બીજી શ્રુતિએ મધ્યમનું અને ચોથી શ્રુતિએ પંચમનું મિશ્રણ થાય છે. પંચમની ચાર શ્રુતિ છે. તેમાં ચોથી શ્રુતિએ ધૈવતનું મિશ્રણ થાય છે. ધૈવતની ત્રણ શ્રુતિ છે. તેમાં ત્રીજી શ્રુતિએ નિષાદનું મિશ્રણ થાય છે.

ચિત્ર ૧૧. ૧. તીવ્રાશ્રુતિ

તીવ્રા શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ પીળો છે. બંને હાથે વીણા પકડેલી છે. તેણીનું ઉત્તરાસંગ ક્ષીલા રંગના છેડાવાળા લાલ રંગનું છે; તેની વચ્ચે કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિ છે. ઉત્તરીયવચ્ચનો વચ્ચે કાળી ચિત્રાકૃતિવાળો ક્ષીલા રંગ છે. તેણીના મસ્તકના વાળ કેડ કમ્બરની નીચે સુધી લટકતા દેખાય છે. કંચુકીનો રંગ વાદળી છે.

ચિત્ર ૨. ૧૨. કુમુદ્વતીશ્રુતિ

કુમુદ્વતી શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ પશુ પીળો છે. બંને હાથમાં વીણા પકડેલી છે. તેણીએ ક્ષીલા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. ઉત્તરાસંગ અને ઉત્તરીય ચિત્ર ૧૧ જેવા જ રંગના છે.

ચિત્ર ૧૩. ૩. મંદાશ્રુતિ

મંદા શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ પીળો છે. બંને હાથે વીણા પકડેલી છે. આસમાની રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. ઉત્તરાસંગ લાલ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા શુભાળી રંગનું છે. ઉત્તરીયવચ્ચ કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા ક્ષીલા રંગનું છે.

ચિત્ર ૧૪. ૪. છંદાવતીશ્રુતિ

છંદાવતી શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ પીળો છે. જમણા હાથે વીણા પકડેલી છે, અને ડાબા હાથમાં કમલનું ફૂલ છે. કંચુકી ક્ષીલા રંગની છે. ઉત્તરાસંગનો રંગ મંદા શ્રુતિના જેવો છે. ઉત્તરીયવચ્ચ લાલ રંગની ચિત્રાકૃતિ તથા સોનેરી ડીપકીયોવાળા આસમાની રંગનું છે.

ચિત્ર ૧૫. ૫. દયાવતીશ્રુતિ

દયાવતી શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ પીળો છે. તેણીના જમણા હાથમાં મંજીરા છે અને ડાબા હાથમાં વીણા છે. ઉત્તરાસંગનો રંગ મંદા શ્રુતિના જેવો જ છે. ઉત્તરીયવચ્ચ કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું આસમાની રંગનું છે. કંચુકી ક્ષીલા રંગની છે.

* તીવ્રાકુમુદ્વતી મન્દાહન્દોવચ્ચલુ ષડ્જગઃ ।

દયાવતી રહ્મની ચ રતિક્કા ચર્ષમે સ્થિતાઃ ॥૩૭॥

રૌદ્રી ક્રોધા ચ ગાન્ધારે વચ્ચિકાઽથ પ્રસારિણી ।

પ્રીતિશ્ચ માર્જનીલ્યેતાઃ શ્રુતયો મધ્યમાશ્રિતાઃ ॥૩૮॥

ધિંતી રક્તા ચ સેદીપિન્યાલ્પિન્યપિ પચ્ચમે ।

મદન્તી રોહિણી રમ્યેલ્યેતાસ્તિસત્તુ ધૈવતે ॥૩૯॥

ઉમ્રા ચ શ્લોમિણીતિ દ્વે નિષાદે વસતઃ શ્રુતિ ।

તે મન્દ્ર મથતારાવ્યધ્યાન મેદાત્રિષા મતાઃ ॥૪૦॥

—સંગીતરત્નાકરે પ્રથમસ્કંધાધ્યાયે તૃતીયાનાદસ્થાન શ્રુતિસ્વરપ્રકરણે ॥

ચિત્ર ૧૬. ૬. રંગનાશ્રુતિ

રંગના શ્રુતિના શરીરને વર્ણ પીળો છે. તેણીના ખને હાથમાં વીણા છે. કંચુકી લાલ હીંગળોઠ્ઠા જેવા રંગની છે. ઉત્તરાસંગ વચ્ચે કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા આસમાની રંગનું છે, જેની ખને કિનારો સોનેરી શાહીથી શણગારેલી છે. ઉત્તરીયવચ્ચ કાળા રંગની ચેકકીએની ચિત્રાકૃતિવાળા ક્ષીલા રંગનું છે.

ચિત્ર ૧૭. ૭. રતિકાશ્રુતિ

રતિકા શ્રુતિના શરીરને વર્ણ પળુ પીળો છે. ખને હાથે વીણા પકડેલી છે. કંચુકી વાદળી રંગની છે. ઉત્તરાસંગ વચ્ચે લાલ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા શુલાળી રંગનું છે. ઉત્તરીયવચ્ચ વચ્ચે કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા વાદળી રંગનું છે, જેની વચ્ચે સોનેરી શાહીનો ટીપકીયો કુરેલી છે. (ચિત્રની નીચે છપાયેલું 'રક્તિકા' ખરાબર લાગતું નથી.)

ચિત્ર ૧૮. ૮. રૌદ્રીશ્રુતિ

રૌદ્રી શ્રુતિના શરીરને વર્ણ પીળો છે. ખને હાથે વીણા પકડેલી છે. કંચુકી ક્ષીલા રંગની છે. ઉત્તરાસંગ વચ્ચે લાલ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા શુલાળી રંગનું છે. ઉત્તરીયવચ્ચ વચ્ચે કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા આસમાની રંગનું છે.

ચિત્ર ૧૯. ૯. ક્રોધાશ્રુતિ

ક્રોધા શ્રુતિના શરીરને વર્ણ સુવર્ણ છે. ખને હાથે વીણા પકડેલી છે. કંચુકી રાતા હીંગળોઠ્ઠાકીયા રંગની છે. ઉત્તરાસંગ લાલ ટીપકીવાળા શુલાળી રંગનું છે. ઉત્તરીયવચ્ચ વચ્ચે કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા આસમાની રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૦. ૧૦. વબ્દેકાશ્રુતિ

વબ્દેકા શ્રુતિના શરીરને વર્ણ સુવર્ણ છે. ખને હાથે વીણા પકડેલી છે. કંચુકી આસમાની રંગની છે. ઉત્તરાસંગ લાલ ટીપકીવાળા શુલાળી રંગનું છે. ઉત્તરીયવચ્ચ કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા ક્ષીલા રંગનું છે, જેની કિનારો સોનેરી શાહીનો છે.

ચિત્ર ૨૧. ૧૧. પ્રસારિણીશ્રુતિ

પ્રસારિણી શ્રુતિના શરીરને વર્ણ સુવર્ણ છે. ખને હાથે વીણા પકડેલી છે. કંચુકી વાદળી રંગની છે. ઉત્તરાસંગ વચ્ચે સફેદ ચિત્રાકૃતિવાળા શુલાળી રંગનું છે; ખને કિનારો ક્ષીલા રંગની છે. ઉત્તરીયવચ્ચ લાલ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા શુલાળી રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૨. ૧૨. પ્રીતિશ્રુતિ

પ્રીતિ શ્રુતિના શરીરને વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી ક્ષીલા રંગની છે. ઉત્તરાસંગ વચ્ચે કીરમલ્લ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા શુલાળી રંગનું છે, ખને છેડા સોનેરી શાહીથી ચીતરેલા છે. ઉત્તરીયવચ્ચ વચ્ચે કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા વાદળી રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૩. ૧૩. માર્જનીશ્રુતિ

માર્જની શ્રુતિના શરીરને વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી ક્ષીલા રંગની છે. ઉત્તરાસંગ કીરમલ્લ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા શુલાળી રંગનું છે, ખને છેડા સોનેરી શાહીથી ચીતરેલા છે. ઉત્તરીયવચ્ચ ધોળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા શુલાળી રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૪. ૧૪. ક્ષિત્તીશ્રુતિ

ક્ષિત્તી શ્રુતિના શરીરને વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી સુવર્ણવર્ણની છે. ખને હાથમાં વીણા પકડેલી છે. ઉત્તરાસંગ કીરમલ્લ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા આસમાની રંગનું છે. ઉત્તરીયવચ્ચ કીરમલ્લ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા શુલાળી રંગનું અને સોનેરી શાહીનો કિનારવાળું છે.

ચિત્ર ૨૫. ૧૫. રક્તાશ્રુતિ

રક્તા શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. ખંને હાથે વીણા પકડેલી છે. ઉત્તરાસંગ કીરમજી રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા શુલાખી રંગનું છે. ઉત્તરીયવસ્ત્ર વચ્ચે કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું તથા સોનેરી ટીપકીઓવાળું સફેદ રંગનું છે અને પીળા રંગની કીનાર છે. કંચુકી કીલા રંગની છે.

ચિત્ર ૨૬. ૧૬. મંદાકિનીશ્રુતિ

મંદાકિની શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. ખંને હાથે વીણા પકડેલી છે, કંચુકી ધર્ડવર્ણી રંગની છે. ઉત્તરાસંગ કીરમજી રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા શુલાખી રંગનું છે. ઉત્તરીયવસ્ત્ર મધ્યમાં પીળા તથા કીલા રંગના ટપકાવાળા લાલ હિંગળોઠ જેવા રંગનું છે. કીનારનો રંગ પીળો છે.

ચિત્ર ૨૭. ૧૭. આલાપિનીશ્રુતિ

આલાપિની શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. ખંને હાથે વીણા પકડેલી છે. કંચુકી કીલા રંગની છે. ઉત્તરાસંગ કીરમજી રંગની ચિત્રાકૃતિઓવાળું શુલાખી રંગનું છે. ઉત્તરીયવસ્ત્ર કાળા રંગની ચોકડીઓની ચિત્રાકૃતિઓવાળું પીળા રંગનું છે. ડાબી ખાજુના હાંસિયાની ઉપરના ભાગમાં આ ચિત્ર આવેલું છે.

ચિત્ર ૨૮. ૧૮. મહત્તીશ્રુતિ

મહત્તી શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. ખંને હાથે વીણા પકડેલી છે. કંચુકી કીલા રંગની પહેરેલી છે. ઉત્તરાસંગ કીરમજી રંગની ચિત્રાકૃતિઓવાળા શુલાખી રંગનું છે. ઉત્તરીયવસ્ત્ર કાળા રંગની ચોકડીઓની ચિત્રાકૃતિઓવાળા પીળા રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૯. ૧૯. રોહિણીશ્રુતિ

રોહિણી શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. જમણા હાથમાં વીણા તથા ડાબા હાથમાં ફૂલ પકડેલાં છે. કંચુકી કીલા રંગની પહેરેલી છે. ઉત્તરાસંગ કીરમજી રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું અને લાલ રંગની કીનારવાળું આસમાની રંગનું છે. ઉત્તરીયવસ્ત્ર કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિ અને લાલ રંગની કીનારવાળું પીળા રંગનું છે. કમ્બર ઉપર સફેદ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું લાલ રંગનું વસ્ત્ર ખાંધેલું છે.

ચિત્ર. ૩૦. ૨૦. રમ્યાશ્રુતિ

રમ્યા શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. ખંને હાથે વીણા પકડેલી છે. આસમાની રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. ઉત્તરાસંગ સફેદ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું અને આસમાની રંગના છેડાવાળું લાલ રંગનું છે. ઉત્તરીયવસ્ત્ર કાળા રંગની ચોકડીની ચિત્રાકૃતિઓવાળું તથા પીળા અને લાલ રંગની કીનારવાળા કીલા રંગનું છે. કમ્બર ઉપર કીરમજી રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું શુલાખી રંગનું વસ્ત્ર ખાંધેલું છે.

ચિત્ર. ૩૧. ૨૧. ઉગ્રાશ્રુતિ

ઉગ્રા શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. જમણા હાથમાં ફૂલ અને ડાબા હાથમાં વીણા પકડેલી છે. કીલા રંગની કંચુકી છે. ઉત્તરાસંગ કીરમજી રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું અને સોનેરી શાહીના છેડાવાળા શુલાખી રંગનું છે. ઉત્તરીયવસ્ત્ર કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા આસમાની રંગનું છે.

ચિત્ર. ૩૨. ૨૨. ક્ષોભિણીશ્રુતિ

ક્ષોભિણી શ્રુતિના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. ખંને હાથે વીણા પકડેલી છે. ઉત્તરાસંગ ઉગ્રાશ્રુતિ (ચિત્ર. ૩૧) જેવું જ છે. કમ્બર ઉપર આસમાની રંગનું વસ્ત્ર કીરમજી રંગની ચિત્રાકૃતિઓવાળું અને સોનેરી ટીપકીઓવાળું ખાંધેલું છે. ઉત્તરીયવસ્ત્ર કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિઓવાળું અને લાલ રંગની કીનારીવાળું પીળા રંગનું છે.

ખાવીશી શ્રુતિનાં ચિત્રો વાદળી રંગની પૃષ્ઠભૂમિ ઉપર ચીતરાઓલાં છે.

Fig. 49 Nattī Mū. 17
चित्र ४९ नदी मूलेना १७

Fig. 50 Nandī Mūr. 18
चित्र ५० नंदी मूलेना १८

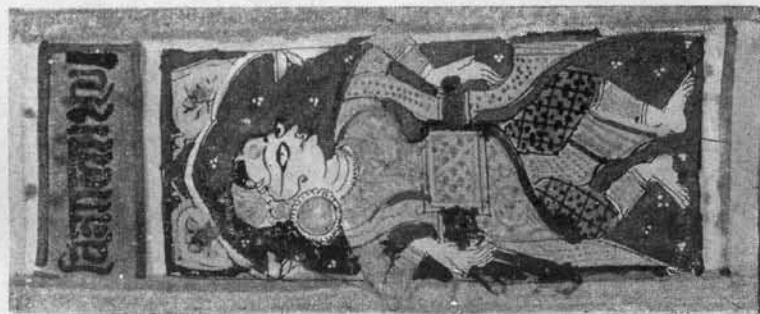

Fig. 51 Viśāla 19
चित्र ५१ विद्याला १९

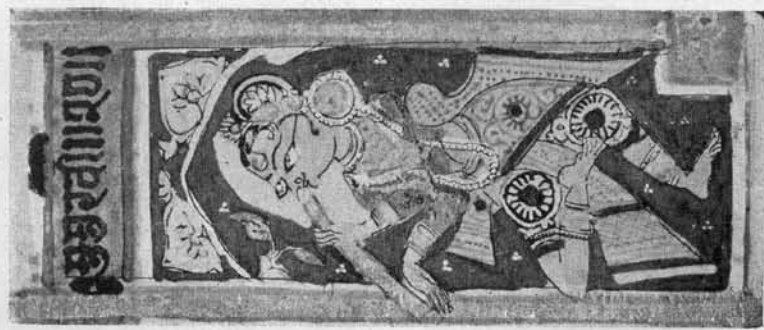

Fig. 52 Sumukhī 20
चित्र ५२ सुमुली २०

Fig. 54 Śadja Svara 1
चित्र ५४ षड्ज स्वर १

Fig. 55 Jaya Tāna 1
चित्र ५५ जयतान १

Fig. 56 Vijaya Tāna 2
चित्र ५६ विजय तान २

Fig. 57 Mangala Tāna 3
चित्र ५७ मंगलतान ३

Fig. 58 Ripumardana Tāna 4
चित्र ५८ रिपुमर्दनतान ४

Fig. 59 Apratīma Tāna 5
चित्र ५९ अप्रतीमतान ५

Fig. 53 Citrāvatī 21
चित्र ५३ चित्रावती २१

Fig. 60 *Viśāla Tāna* 6
चित्र ६० विशाल तान ६

Fig. 62 *Rṣabha Svāra* 2
चित्र ६२ ऋषभ स्वर २

Fig. 64 *Gāruḍa Tāna* 9
चित्र ६४ गारुड तान ९

Fig. 66 *Gaṃya Tāna* 11
चित्र ६६ गम्य तान ११

Fig. 60 *Viśāla Tāna* 6
चित्र ६० विशाल तान ६

Fig. 62 *Rṣabha Svāra* 2
चित्र ६२ ऋषभ स्वर २

Fig. 64 *Gāruḍa Tāna* 9
चित्र ६४ गारुड तान ९

Fig. 66 *Gaṃya Tāna* 11
चित्र ६६ गम्य तान ११

Fig. 61 *Vāruṇa Tāna* 7
चित्र ६१ वारुण तान ७

Fig. 63 *Mitra Tāna* 8
चित्र ६३ मित्र तान ८

Fig. 65 *Daivaha Tāna* 10
चित्र ६५ दैवक तान १०

Fig. 67 *Sveta Tāna* 12
चित्र ६७ श्वेत तान १२

Fig. 68 Pāna Tāna 13
चित्र ६८ पान तान १३

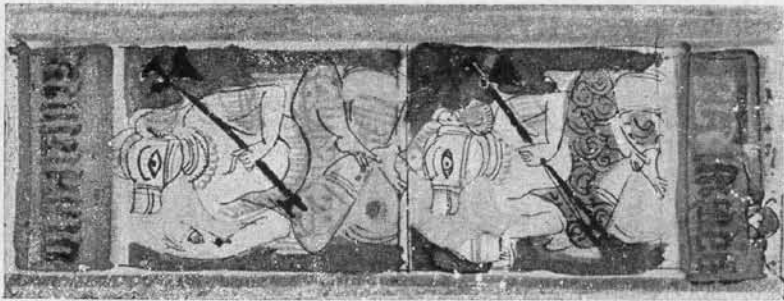

Fig. 70 Gāndhāra Svara 3
चित्र ७० गांधार स्वर ३

Fig. 72 Vicitra Tāna 16
चित्र ७२ विचित्र तान १६

Fig. 74 Kṛṣṇa Tāna 18
चित्र ७४ कृष्ण तान १८

Fig. 69 Śavarṇa Tāna 14
चित्र ६९ सुवर्ण तान १४

Fig. 71 Cīra Tāna 15
चित्र ७१ चित्र तान १५

Fig. 73 Paṭu Tāna 17
चित्र ७३ पटु तान १७

Fig. 75 Sūkṣma Tāna 19
चित्र ७५ सूक्ष्म तान १९

મૂર્છના વિચાર :

શુદ્ધ એવા સાત સ્વરોનો જે આરોહ (ઉચ્ચે ચઢાવવું) અને અવરોહ (નીચે ઉતારવું) તેને મૂર્છના કહે છે અને તે મૂર્છના ત્રણે બ્રામની સાત સાત છે. અર્થાત્ ત્રણે બ્રામની મળીને એકવીશ છે. સાત સ્વરના ફરેકના ત્રણ ત્રણ બ્રામથી એકેક મૂર્છના ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે સાત સ્વરની એકવીશ મૂર્છનાઓ છે.

આપણી ચિત્રાવલિમાં એકવીશ મૂર્છનાઓનાં ચિત્રો અનુક્રમે આપેલાં છે. ૧. ઉત્તરા મૂર્છના, ૨. ઉત્તરમંદ્રા મૂર્છના, ૩. અશ્વકાંતા મૂર્છના, ૪. સૌવીરા મૂર્છના, ૫. નૃહૃબ્યકા મૂર્છના, ૬. ઉત્તરાયતા મૂર્છના, ૭. રંગની મૂર્છના, ૮. હૃબ્યકા મૂર્છના, ૯. આખ્યાયિની મૂર્છના, ૧૦. વિશ્વભૂતા મૂર્છના, ૧૧. ચાંદ્રી મૂર્છના, ૧૨. હેમા મૂર્છના, ૧૩. કપર્દિની મૂર્છના, ૧૪. મૈત્રી મૂર્છના, ૧૫. ચંદ્રાવતી મૂર્છના. ૧૬. ત્રિય-સંધની મૂર્છના, ૧૭. નદી મૂર્છના, ૧૮. નંદી મૂર્છના, ૧૯. વિશાલા મૂર્છના, ૨૦. સુમુખી મૂર્છના અને ૨૧. ચિત્રાવતી મૂર્છના.

ચિત્ર ૩૩. ૧. ઉત્તરા મૂર્છના

ઉત્તરા મૂર્છનાના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીના જમણા હાથમાં વીણા છે અને ડાબા હાથમાં કમળનું ફૂલ છે. ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્બરના વસ્ત્રને રંગ કેસરી છે; તે વસ્ત્રમાં કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિ તથા લાલ રંગની ફૂદડીઓ ચીતરેલી છે. પગે ઈબર પહેરેલી છે.

ચિત્ર ૩૪. ૨. ઉત્તરમંદ્રા મૂર્છના

ઉત્તરમંદ્રા મૂર્છનાના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ બંને હાથથી વીણા પકડેલી છે. તેણીની કંચુકી સોનેરી મોરીયાવાળી પીળા રંગની છે. ઉત્તરીયવસ્ત્ર કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું કાચી ડેરી જેવા ક્ષીલા રંગનું છે. બંને પગે કીરમણ રંગની ચિત્રાકૃતિ અને વાદળી રંગની ટીપકીઓવાળી ઈબર પહેરેલી છે. કમ્બરે બાંધેલું પાછળ ઉડતું વસ્ત્ર કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા પીળા રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૫. ૩. અશ્વકાંતા મૂર્છના

અશ્વકાંતા મૂર્છનાના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણી બંને હાથથી મંજીરા વગાડતી દેખાય છે. તેણીની કંચુકી ક્ષીલા પોપટીયા રંગની છે. કમ્બર પરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા શુભાળી રંગનું છે, આગળ લખડનો છેડો કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા કેસરી રંગનો છે. બંને પગે પહેરેલી ઈબર સોનેરી મહેરીયાવાળી લાલ ચિત્રાકૃતિવાળી છે. તેણીનો જમણો પગ જમીનને અડેલો છે, અને ડાબો પગ અધર છે.

ચિત્ર ૩૬. ૪. સૌવીરા મૂર્છના

સૌવીરા મૂર્છનાના શરીરનો વર્ણ કમલના ફૂલ જેવો છે. તેણીએ બંને હાથે વાંસળી પકડેલી છે. કંચુકી કાળા રંગની પહેરેલી છે. કમ્બર પરનો રૂમાલ કાળા રંગની ટીપકીઓવાળા કેસરી રંગનો છે. તેણીની ઈબર સફેદ તથા કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળી પોપટીયા રંગની છે, ઈબરની કીનાર લાલરંગની ચિત્રાકૃતિવાળી સોનેરી રંગની છે.

ચિત્ર ૩૭. ૫. નૃહૃબ્યકા મૂર્છના

નૃહૃબ્યકા મૂર્છનાના શરીરનો સુવર્ણ વર્ણ છે. તેણીએ પોતાની છાતી સન્મુખ બંને હાથે અંજરી પકડેલી છે. કંચુકી ક્ષીલા રંગની પરિધાન કરેલી છે. લાલ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા પીળા રંગનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર પહેરેલું છે. કીરમણ રંગની ચિત્રાકૃતિઓવાળા શુભાળી રંગનો રૂમાલ કમ્બર ઉપર બાંધેલો છે. કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળી ક્ષીલા રંગની ઈબર તેણીએ પહેરેલી છે. ઘેરા લાલ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળી સોનેરી કીનાર ઈબરને ચોડેલી છે.

ચિત્ર ૩૮. ૬. ઉત્તરાયતા મૂર્છના

ઉત્તરાયતા મૂર્છનાના શરીરનો વર્ણ કમલના ફૂલ જેવો છે. તેણીના ગળામાં નગારૂં (ઢોલક) લટકે છે. લટકતા નગારાને બંને હાથે વગાડતી તેણી ઊભેલી છે. કંચુકી વાદળી રંગની પરિધાન કરેલી છે. કમ્બર ઉપર

કાળા તથા ઘોળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળો કેરી જેવા ક્ષીલા રંગનો રૂમાલ ખાંધેલો છે. કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળી પીળા રંગની ઇબ્જર પરિધાન કરેલી છે. ઇબ્જરની કીનાર લાલ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળી સોનેરી રંગની છે.

ચિત્ર ૩૯. ૭. રંગની મૂર્છના

રંગની મૂર્છનાના શરીરનો સુવર્ણ વર્ણ છે. તેણીએ ખને હાથમાં મુખેથી વગાડવા માટે પીપુડી પકડેલી છે. કંચુકી સોનેરી રંગની પરિધાન કરેલી છે. કમ્મર ઉપર કીરમલ્લ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળી શુભાળી રંગનો રૂમાલ ખાંધેલો છે. કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિઓ તથા લાલ રંગના ટપકાંવાળી કેરી જેવા ક્ષીલા રંગની ઇબ્જર પરિધાન કરેલી છે.

ચિત્ર ૪૦. ૮. હૃષ્યકા મૂર્છના

હૃષ્યકા મૂર્છનાના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. ખને હાથે ભાંભા (એક ભતતનું વાદ્ય) વગાડતી બિભેલી છે. તેણીની કંચુકી વાદળી રંગની છે. કમ્મર પર રંગની (ચિત્ર ૩૯) મૂર્છના જેવું જ વસ્ત્ર વીંટાળેલું છે. ઇબ્જર પલ્લુ (ચિત્ર ૩૯) રંગની નથી છે.

ચિત્ર ૪૧. ૯. આપ્યાયિની મૂર્છના

આપ્યાયિની મૂર્છનાના શરીરનો વર્ણ શુભાળી છે. તેણીના ખને હાથમાં તંબૂરો છે. કંચુકી ક્ષીલા પોપટીયા રંગની પરિધાન કરેલી છે. લાલ રંગની ટીપકીયોવાળું તથા કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું ક્ષીલા રંગનું વસ્ત્ર કમ્મર પર વીંટાળેલું છે. લાલ રંગની ખુટ્ટીઓવાળી તથા કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળી પીળા રંગની ઇબ્જર તેણીએ પહેરેલી છે.

ચિત્ર ૪૨. ૧૦. વિશ્વભૂતા મૂર્છના

વિશ્વભૂતા મૂર્છનાના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. ખને હાથમાં મંજીરા પકડેલા છે. તેણીએ સોનેરી મોરીયાવાળી શુભાળી રંગની કંચુકી પરિધાન કરેલી છે. કીરમલ્લ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું શુભાળી રંગનું વસ્ત્ર કમ્મર પર વીંટાળેલું છે. કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિ તથા સોનેરી મોરીયા સહિતની કેરી જેવા ક્ષીલા રંગની ઇબ્જર તેણીએ પહેરેલી છે.

ચિત્ર ૪૩. ૧૧. ચાંદ્રી મૂર્છના

ચાંદ્રી મૂર્છનાના શરીરનો વર્ણ ઘેરા ક્ષીલો છે. ખને હાથે ઝાંઝ વગાડતી બિભેલી છે. સોનેરી કંચુકી પરિધાન કરેલી છે. કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા પીળા કેસરી રંગનું વસ્ત્ર કમ્મર પર વીંટાળેલું છે. સફેદ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા ઘેરા શુભાળી રંગની ઇબ્જર તેણીએ પહેરેલી છે.

ચિત્ર ૪૪. ૧૨. હેમા મૂર્છના

હેમા મૂર્છનાના શરીરનો સુવર્ણ વર્ણ છે. ખને હાથે પકડેલો શખ વગાડતી તેણી બિભેલી છે. ઘેરા શુભાળી રંગની કંચુકી પરિધાન કરેલી છે. કમ્મર પર મધ્યમાં લાલ રંગની ટીપકીયો તથા સફેદ રંગની ચિત્રાકૃતિઓવાળા ક્ષીલા પોપટીયા રંગનું વસ્ત્ર વીંટાળેલું છે. કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા સોનેરી મોરીયાવાળી પીળા રંગની ઇબ્જર તેણીએ પહેરેલી છે.

ચિત્ર ૪૫. ૧૩. કપર્દિની મૂર્છના

કપર્દિની મૂર્છનાના શરીરનો સુવર્ણ વર્ણ છે. ખને હાથે એક ભતતનું વાદ્ય વગાડતી બિભેલી છે. કાળા રંગની કંચુકી પરિધાન કરેલી છે. કીરમલ્લ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા શુભાળી રંગનું વસ્ત્ર કમ્મર પર વીંટાળેલું છે. કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિ તથા સોનેરી કીનારવાળું ઘેરા ક્ષીલા રંગનું ઉત્તરીય તેણીએ પહેરેલું છે.

ચિત્ર ૪૬. ૧૪. મૈત્રી મૂર્છના

મૈત્રી મૂર્છનાના શરીરનો સુવર્ણ વર્ણ છે. ભેગા કરેલા ખને હાથમાં તેણીએ એક ભતતનું વાદ્ય પકડેલું છે. ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી તેણીએ પરિધાન કરેલી છે. કમ્મરનું વસ્ત્ર (ચિત્ર ૪૫)ના જેવું જ છે. કાળી ચિત્રાકૃતિવાળા ક્ષીલા પોપટીયા રંગની ઇબ્જર તેણીએ પહેરેલી છે.

ચિત્ર ૪૭. ૧૫. ચંદ્રાવતી મૂર્છના

ચંદ્રાવતી મૂર્છનાના શરીરનો સુવર્ણ વર્ણ છે, અને હાથે વાંસળી પકડેલી છે; જેની નીચેના ભાગમાં કુમતું લટકતું દેખાય છે. લીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પરિધાન કરેલી છે. કમ્મરનું વસ્ત્ર ચિત્ર ૪૫ ના જેવું જ છે. પગમાં લાલ રંગની ટીપકીથો સહિતની સફેદ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળી લીલા પોપટીયા રંગની ઈબર પહેરેલી છે.

ચિત્ર ૪૮. ૧૬. પ્રિયસંધની મૂર્છના

પ્રિયસંધની મૂર્છનાના શરીરનો સુવર્ણ રંગ છે. કમ્મરે લટકાવેલી સારંગી પકડીને તે ઊભેલી છે. સીંદુરીયા લાલ રંગની કંચુકી તેણીએ પરિધાન કરેલી છે. કમ્મર પરનું વસ્ત્ર ચિત્ર ૪૫ જેવું જ છે. સફેદ રંગની ચોકડીની ચિત્રાકૃતિ સહિતનું લીલા પોપટીયા રંગનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર તેણીએ પહેરેલું છે.

ચિત્ર ૪૯. ૧૭. નદી મૂર્છના

નદી મૂર્છનાના શરીરનો રંગ ઘેરા લીલો છે. તેણીએ કીરમળ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળી શુભાળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. અને હાથે વીણા પકડીને તે ઊભી રહેલી છે. કમ્મર પરનું વસ્ત્ર વચ્ચે કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું પીળા કેસરીયા રંગનું છે. ઘોળા રંગની ચોકડીવાળા શુભાળી રંગનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર પહેરેલું છે.

ચિત્ર ૫૦. ૧૮. નંદી મૂર્છના

નંદી મૂર્છનાના શરીરનો સુવર્ણ વર્ણ છે. અને હાથે પોતાની કમ્મરે લટકાવેલું ઠેલ વગાડતી તે ઊભેલી છે. ઘેરા લીલા રંગની કંચુકી તેણીએ પરિધાન કરેલી છે. સફેદ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળા લીલા પોપટીયા રંગનું વસ્ત્ર કમ્મર પર વીટેલું છે. કીરમળ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું શુભાળી રંગનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર તેણીએ પહેરેલું છે.

ચિત્ર ૫૧. ૧૯. વિશાલા મૂર્છના

વિશાલા મૂર્છનાના શરીરનો સુવર્ણ વર્ણ છે. કમ્મર પર લટકાવેલું એક જાતનું ઠેલક (વાધ) અને હાથે પકડીને તે ઊભેલી છે. આછા લીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પરિધાન કરેલી છે. કીરમળ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું શુભાળી રંગનું વસ્ત્ર કમ્મર પર વીટેલું છે. મધ્યમા કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું ઘેરા લીલા રંગનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર પહેરેલું છે.

ચિત્ર ૫૨. ૨૦. સુમુખી મૂર્છના

સુમુખી મૂર્છનાના શરીરનો સુવર્ણ વર્ણ છે. અને હાથે પકડેલી શરણાઈ વગાડતી તે ઊભેલી છે. શુભાળી રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. કીરમળ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું શુભાળી રંગનું વસ્ત્ર કમ્મર પર વીટેલું છે. કાળા રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું કેસરી રંગનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર તેણીએ પહેરેલું છે.

ચિત્ર ૫૩. ૨૧. ચિત્રાવતી મૂર્છના

ચિત્રાવતી મૂર્છનાના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. અને હાથે ઠેલક વગાડતી ઊભેલી છે. ઘેરા લીલા રંગની કંચુકી પરિધાન કરેલી છે. કીરમળ રંગની ચિત્રાકૃતિવાળું શુભાળી રંગનું વસ્ત્ર કમ્મર પર વીટાળેલું છે. સફેદ રંગની ચિત્રાકૃતિમાં કાળા રંગની ટીપકીથોવાળા લીલા પોપટીયા રંગનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર તેણીએ પહેરેલું છે. જમણી આજુના હાંસિયામાં આ ચિત્ર આપેલું છે

તાન પ્રકાર :

એકથી વધારે સ્વરોનું જલદીથી આરોહણ થવું તેને સંગીતશાસ્ત્રમાં તાન કહે છે, અને અવરોહણ થવું તેને પલટા કહે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ આ બધાને તાન જ કહેવાય છે. તાનના ચાર સ્થાનભેદ છે : ૧. નાલિ સ્થાનથી જે તાન ક્રેવાય છે તેને નાદ તાન કહે છે. ૨. છાતીથી જે તાન ક્રેવાય છે તેને કુમક તાન કહે છે. ૩. કંઠથી જે તાન ક્રેવાય છે તેને કંઠ તાન કહે છે, અને જે તાન ૪. મગજથી ક્રેવાય છે તેને બંદ તાન કહે છે.

આપણી અગાઉ બેઈ ગયા કે મુખ્ય સ્વર સાત છે. આ સાતે સ્વરને દરેકને સાત સાત તાન છે. આ રીતે સાતે સ્વરનાં ૪૯ તાન થાય છે. આપણી ચિત્રાવલિમાં આ સાતે સ્વર તથા ઐગણ્યપચાસ તાન પૈકી છેલ્લા બે તાન વગર સાત સ્વર તથા સુડતાલીસ તાનનાં મળીને કુલ ચોપ્પન ચિત્રો અનુક્રમે આપેલાં છે. આ તાનોનાં મુખ જુદાં જુદાં પ્રાણીઓના છે, અને દરેકના શરીરની આકૃતિ પુરુષ જેવી છે.^૦

ચિત્ર ૫૪. ૧. ૫૬૪સ્વર

૫૬૪ સ્વરના વર્ણન માટે ચિત્ર ૪ નું વર્ણન જુઓ.

ચિત્ર ૫૫. ૧. જયતાન.

જય તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. તેનું મુખ મોરના મુખ જેવું છે. તેના જમણા હાથમાં વીણા છે તથા ઉંચા ડરેલા ડાબા હાથમાં ફળ છે.

ચિત્ર ૫૬. ૨. વિજયતાન

વિજય તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ મોરના મુખ જેવું છે. જમણા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે અને ડાબા હાથમાં વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૫૭. ૩. મંગલતાન

મંગલ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ મોરના મુખ જેવું છે. જમણા હાથમાં ફળ છે તથા ડાબા હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૫૮. ૪. રિપુમર્દનતાન

રિપુમર્દન તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ મોરના મુખ જેવું છે. જમણા હાથે વીણા પકડેલી છે તથા ડાબા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે.

ચિત્ર ૫૯. ૫. અપ્રતીમતાન

અપ્રતીમ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ મોરના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૬૦. ૬. વિશાલતાન

વિશાલ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ મોરના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૬૧. ૭. વારુણતાન

વારુણ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ મોરના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૬૨. ૨. ઋષભસ્વર

ઋષભ સ્વરના વર્ણન માટે ચિત્ર ૫ નું વર્ણન જુઓ.

ચિત્ર ૬૩. ૮. મિત્રતાન

મિત્ર તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ વૃષભના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૬૪. ૯. ગારુડતાન

ગારુડ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ વૃષભના મુખ જેવું છે. જમણા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે. તથા ડાબા હાથે વીણા પકડેલી છે.

• વિષ્ણુવાસ્તે ક્રમાત્ તાનાઃ સત્ સત્ સ્વરે સ્વરે ॥૬૫॥

ત્રિચિત્રં જન્મુવદ્વકત્રં તેષાં દેહં નરાકૃતિઃ ।

તત્તસ્વરકૃતાવીળાકરાસ્તાનાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ॥૬૬॥

—સંગીતોપનિષત્સારોદ્ધારે, તૃતીયોઽધ્યાયઃ ॥

Fig. 76 Rakta Tāna 20
चित्र ७६ रक्त तान २०

Fig. 77 Surūpa Tāna 21
चित्र ७७ सुरूप तान २१

Fig. 78 Madhyama Sāra 4
चित्र ७८ मध्यम स्वर ४

Fig. 79 Aśvakrāntā 22
चित्र ७९ अश्वक्रांता २२

Fig. 80 Gajakrāntā 23
चित्र ८० गजक्रांता २३

Fig. 81 Bhāma Tāna 24
चित्र ८१ भीम तान २४

Fig. 82 Bhāmākṛtī 25
चित्र ८२ भीमाकृति २५

Fig. 83 Bala Tāna 26
चित्र ८३ बल तान २६

Fig. 84 Sthira Tāna 27
चित्र ८४ स्थिर तान २७

Fig. 85 Dīrgha Tāna 28
चित्र ८५ दीर्घ तान २८

Fig. 86 Pancama Svāra 5
चित्र ८६ पंचम स्वर ५

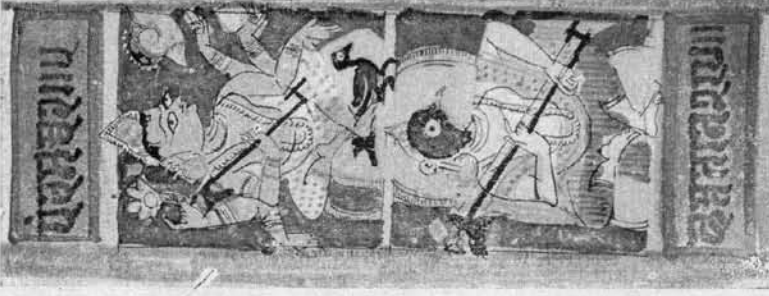

Fig. 86 Hasta Tāna 29
चित्र ८७ हस्त तान २९

Fig. 88 Vibhaya Tāna 30
चित्र ८८ विभय तान ३०

Fig. 89 Sāvika Tāna 31
चित्र ८९ साविक तान ३१

Fig. 90 Vedhaka Tāna 32
चित्र ९० वेधक तान ३२

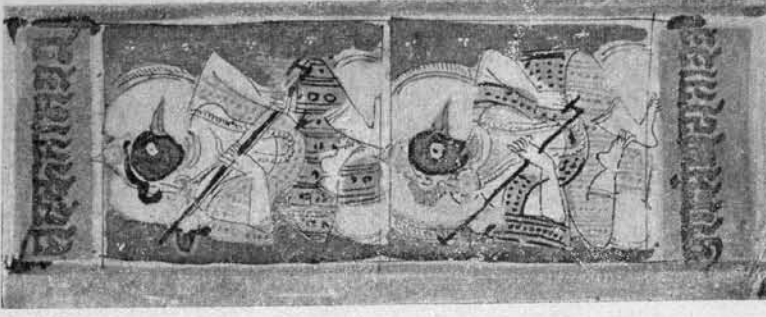

Fig. 91 Guṇasāstraya Tāna 33
चित्र ९१ गुणसंश्रय तान ३३

Fig. 92 Āya Tāna 34
चित्र ९२ आया तान ३५

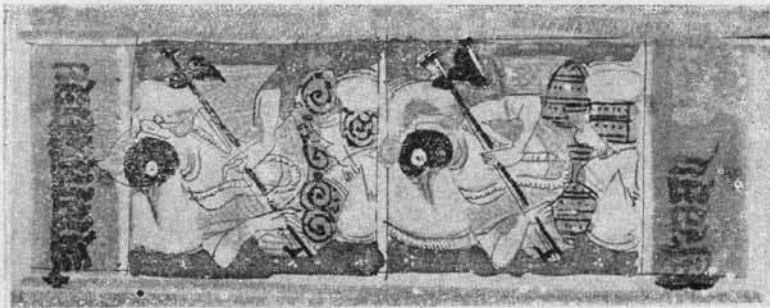

Fig. 93 Sukha 35
चित्र ९३ सुख ३५

Fig. 94 Dhāvata Svara 6
चित्र ९४ धैवत स्वर ६

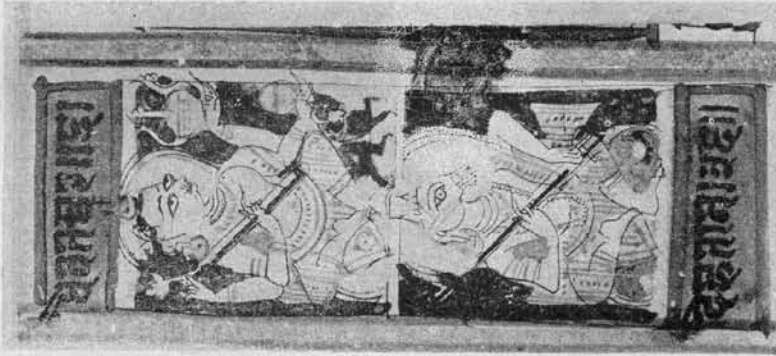

Fig. 95 Deha Tāna 36
चित्र ९५ देहतान ३६

Fig-96 Subhaga Tāna 37
चित्र ९६ सुभाग तान ३७

Fig. 97 Subhāvaha 38
चित्र ९७ सुखानह ३८

Fig. 98 Puṇḍarīka Tāna 39
चित्र ९८ पुण्डरीक तान ३९

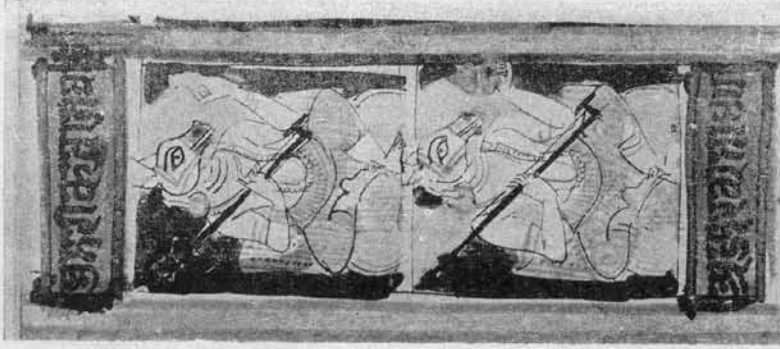

Fig. 99 Ajābhyaṭā 40
चित्र ९९ अजरयता ४०

Fig. 100 *Surāma Tāna* 41 Fig. 102 *Niṣāda Svāra* 7 Fig. 104 *Yāgnīka Tāna* 44

चित्र १०० सुराम्न तान ४१

चित्र १०२ निषाद स्वर ७

चित्र १०४ याज्ञिक तान ४४

Fig. 101 *Jarṅgabhya* 42

चित्र १०१ जरकाढ्य ४२

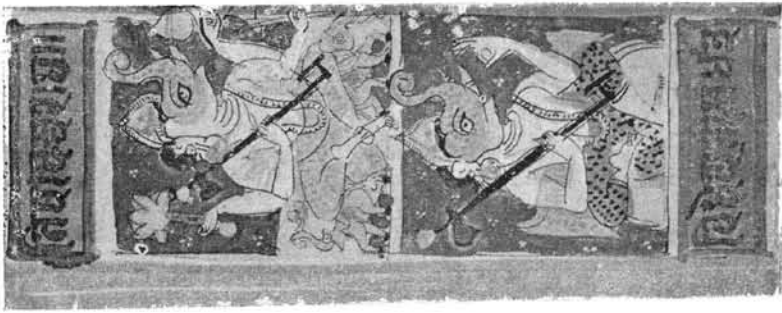

Fig. 103 *Vidheyā Tāna* 43

चित्र १०३ विधेय तान ४३

Fig. 105 *Puṇya* 45

चित्र १०५ पुण्य ४५

Fig. 106 *Vāṅśala Tāna* 46

चित्र १०६ वांशल तान ४६

Fig. 107 *Satya Tāna* 47

चित्र १०७ सत्य तान ४७

ચિત્ર ૬૫. ૧૦. દૈવકતાન

દૈવક તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ વૃષભના મુખ જેવું છે. જમણા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે અને ડાબા હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૬૬. ૧૧. ગમ્ભ્યતાન

ગમ્ભ્ય તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ વૃષભના મુખ જેવું છે. જમણા હાથમાં વીણા પકડેલી છે તથા ડાબા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે.

ચિત્ર ૬૭. ૧૨. શ્વેતતાન

શ્વેત તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ વૃષભના મુખ જેવું છે. બંને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૬૮. ૧૩. પાનતાન

પાન તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ વૃષભના મુખ જેવું છે. જમણા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે તથા ડાબા હાથમાં વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૬૯. ૧૪. સુવર્ણતાન

સુવર્ણ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ વૃષભના મુખ જેવું છે. જમણા હાથમાં પ્યાસો છે અને ડાબા હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૭૦. ૩. ગાંધારસ્વર

ગાંધાર સ્વરના વર્ણન માટે ચિત્ર ૬ તું વર્ણન જુઓ.

ચિત્ર ૭૧. ૧૫. ચિત્રતાન

ચિત્ર તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ બકરાના મુખ જેવું છે. જમણા હાથે વીણા પકડેલી છે તથા ડાબા હાથમાં કલશ છે.

ચિત્ર ૭૨. ૧૬. વિચિત્રતાન.

વિચિત્ર તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ બકરાના મુખ જેવું છે. જમણા હાથમાં દીવો છે તથા ડાબા હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૭૩. ૧૭. પદ્મતાન

પદ્મ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ બકરાના મુખ જેવું છે. બંને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૭૪. ૧૮. કૃષ્ણતાન

કૃષ્ણ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ બકરાના મુખ જેવું છે. બંને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૭૫. ૧૯. સૂક્ષ્મતાન

સૂક્ષ્મ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ બકરાના મુખ જેવું છે. જમણા હાથે વીણા પકડેલી છે તથા ડાબા હાથમાં ફળ છે.

ચિત્ર ૭૬. ૨૦. રક્તતાન

રક્ત તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ બકરાના મુખ જેવું છે. બંને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૭૭. ૨૧. સુરૂપતાન

સુરૂપ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ બકરાના મુખ જેવું છે. જમણા હાથમાં ફલ છે તથા ડાબા હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૭૮. ૪. મધ્યમસ્વર

મધ્યમ સ્વરના વર્ણન માટે ચિત્ર ૭ તું વર્ણન જુઓ.

ચિત્ર ૧૯. ૨૨. અધિકાંતાતાન

અધિકાંતા તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ ઠોંચ પક્ષીના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૨૦. ૨૩. ગજકાંતાતાન

ગજકાંતા તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ ઠોંચ પક્ષીના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૨૧. ૨૪. ભીમતાન

ભીમ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ ઠોંચ પક્ષીના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૨૨. ૨૫. ભીમાકૃતિતાન

ભીમાકૃતિ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ ઠોંચ પક્ષીના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૨૩. ૨૬. બલતાન

બલ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ ઠોંચ પક્ષીના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૨૪. ૨૭. સ્થિરતાન

સ્થિર તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ ઠોંચ પક્ષીના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૨૫. ૨૮. દીર્ઘતાન

દીર્ઘ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ ઠોંચ પક્ષીના મુખ જેવું છે. જમણા હાથમાં ફૂલ છે તથા ડાબા હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૨૬. ૫. પંચમસ્વર

પંચમ સ્વરના વર્ણન માટે ચિત્ર ૨૮ નું વર્ણન જુઓ.

ચિત્ર ૨૭. ૨૯. હસ્તતાન

હસ્ત તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ કોયલના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૨૮. ૩૦. વિભયતાન

વિભય તાનના શરીરનો વર્ણ પીળો છે. મુખ કોયલના મુખ જેવું છે, જમણા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે તથા ડાબા હાથમાં વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૨૯. ૩૧ સાત્વિકતાન

સાત્વિક તાનના શરીરનો વર્ણ પીળો છે. મુખ કોયલના મુખ જેવું છે. જમણા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે તથા ડાબા હાથમાં વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૩૦. ૩૨. વેદકતાન

વેદક તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ કોયલના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૩૧. ૩૩. ગુણસંશ્રયતાન

ગુણસંશ્રય તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ કોયલના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૩૨. ૩૪. આયતાન

આય તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ કોયલના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૩૩. ૩૫. સુખતાન

સુખ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ કોયલના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૯૪. ૬. ધૈવતસ્વર

ધૈવત સ્વરના વર્ણન માટે ચિત્ર ૯૪ નું વર્ણન જુઓ.

ચિત્ર ૯૫. ૩૬. દેહુતાન

દેહુ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ ઘોડાના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૯૬. ૩૭. સુભાગતાન

સુભાગ તાનના શરીરનો વર્ણ પીળો છે. મુખ ઘોડાના મુખ જેવું છે. જમણા હાથમાં ફળ છે અને ડાબા હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૯૭. ૩૮. સુખાવહતાન

સુખાવહ તાનના શરીરનો વર્ણ પીળો છે. મુખ ઘોડાના મુખ જેવું છે. જમણા હાથમાં ફળ છે અને ડાબા હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૯૮. ૩૯. પુંડરિકતાન

પુંડરિક તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ ઘોડાના મુખ જેવું છે. અને હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૯૯. ૪૦. અજઞ્યતાન

અજઞ્યતા તાનના શરીરનો વર્ણ પીળો છે. મુખ ઘોડાના મુખ જેવું છે. જમણા હાથે વીણા પકડેલી છે અને ડાબા હાથમાં ફળ છે.

ચિત્ર ૧૦૦. ૪૧. સુરાજતાન

સુરાજ તાનના શરીરનો વર્ણ પીળો છે. મુખ ઘોડાના મુખ જેવું છે. જમણા હાથમાં ફળ છે અને ડાબા હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૧૦૧. ૪૨. જરકાજ્યતાન

જરકાજ્ય તાનના શરીરનો વર્ણ પીળો છે. મુખ ઘોડાના મુખ જેવું છે. જમણા હાથમાં ફળ છે અને ડાબા હાથે વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૧૦૨. ૭. નિષાદસ્વર

નિષાદ સ્વરના વર્ણન માટે ચિત્ર ૧૦૨ નું વર્ણન જુઓ.

ચિત્ર ૧૦૩. ૪૩. વિધેયતાન

વિધેય તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ હાથીના મુખ જેવું છે. જમણા હાથમાં વીણા પકડેલી છે તથા ડાબા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે.

ચિત્ર ૧૦૪. ૪૪. યાજ્ઞિકતાન

યાજ્ઞિક તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ હાથીના મુખ જેવું છે. જમણા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે અને ડાબા હાથમાં વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૧૦૫. ૪૫. પુણ્યતાન

પુણ્ય તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ હાથીના મુખ જેવું છે. જમણા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે અને ડાબા હાથમાં વીણા પકડેલી છે.

ચિત્ર ૧૦૬. ૪૬. વાંશલતાન

વાંશલ તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ હાથીના મુખ જેવું છે. જમણા હાથમાં વીણા પકડેલી છે અને ડાબા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે.

ચિત્ર ૧૦૭. ૪૭. સત્યતાન

સત્ય તાનના શરીરનો રંગ પીળો છે. મુખ હાથીના મુખ જેવું છે. જમણા હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ છે અને ડાબા હાથમાં વીણા પકડેલી છે.

નૃત્ય-રૂપાવલિ

નાટ્યશાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ :

પ્રાચીન કાળમાં જ અનેક વિષયો પર વિધવિધ શાસ્ત્રો રચાયાં છે, તેમાં નાટ્યશાસ્ત્રનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેમાં સંગીત, નૃત્ય, અભિનય આદિ નાટ્ય-વિષયોનું વિસ્તૃત અને પદ્ધતિસરનું વિવરણ કરવામાં આવ્યું છે. તેના આદિ આચાર્ય ભરતમુનિ હોવાથી તે 'ભરત નાટ્યશાસ્ત્ર'ને નામે ઓળખાય છે. જો કે એ 'ભરત' શબ્દ પરત્વે મતભેદ પણ પ્રવર્તે છે. કેટલાક તેનો અર્થ તેના પ્રત્યેક અક્ષર ઉપરથી અનુક્રમે 'ભાવ, રાગ અને તાલ' એવો કરે છે.

શાસ્ત્રમાં નૃત્યને લગતા ત્રણ ભેદ પાડવામાં આવ્યાં છે: નાટ્ય, નૃત અને નૃત્ય. તેનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે આપવામાં આવ્યાં છે: (૧) કથા-અભિનય અથવા તો ચાર પ્રકારના અભિનયથી યુક્ત તે નાટ્ય (નાટક); (૨) તાલાનુસાર કલાત્મક અંગવિક્ષેપ કે હલનચલન તે નૃત; ને (૩) નાટ્ય તથા નૃતનું સંમિશ્રણ તે નૃત્ય.

નૃત માત્ર શૈક્ષા અને આનંદ પૂરતું જ હોય છે અને તે કશો પણ અર્થ દર્શાવતું નથી. જ્યારે નૃત્યમાં નાટ્ય અને નૃત બંનેના અંશો રહેલા હોવાથી તેની પાછળ કંઈક કથા રહેલી હોય છે, અથવા તો તે અર્થયુક્ત હોય છે. સામાન્ય રીતે આજે તો નૃત્ય શબ્દ નૃત (Dance)ના અર્થમાં પ્રચલિત બેવામાં આવે છે. પરંતુ નૃત્ય શબ્દનો ખરો શાસ્ત્રીય અર્થ તો ઉપર કહ્યું તેમ નૃત્ય-નાટક (Dance-drama) એવો થાય છે.

નર્તન વળી લાસ્ય અને તાંડવ એવી બે પદ્ધતિમાં વહેંચાયેલું છે. મૃદુ કે કોમળ પ્રકારના નર્તનને શાસ્ત્રની ભાષામાં લાસ્ય કહે છે; અને ઉદ્ગત કે ઉચ્ચ પ્રકારના નર્તનને તાંડવ કહે છે. લાસ્ય, શૃંગારરસ-પ્રધાન હોય છે અને તાંડવ વીરરસ-પ્રધાન હોય છે.

નાટ્યશાસ્ત્રોમાં નૃતના ભેદો પણ આપવામાં આવેલાં છે, જેમકે: (૧) હલ્લીસક-અનેક સ્ત્રીઓના નર્તનમાં એક જ નેતા હોય તેવું (જેમ ગોપ-સ્ત્રીગણમાં સ્ત્રીકૃષ્ણ), (૨) રાસ: હલ્લીસકનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ તે રાસ. આપણા ગુજરાતના રાસ અને ગરબા તે આ જ એમ કેટલાકનું માનવું છે. દાંતકથા એવી છે કે પાર્વતીએ પોતાનું લાસ્ય નૃત્ય બાણાસુરની પુત્રી ઉષા (ઓખા)ને શીખવ્યું; ઉષાએ તે સ્ત્રીકૃષ્ણના પૌત્ર અનિરુદ્ધને શીખવ્યું; અનિરુદ્ધે તે ગોપ સ્ત્રીઓને શીખવ્યું; ને આ રીતે તેનો સૌરાષ્ટ્ર (ગુજરાત)માં પ્રચાર થયો.

પોતે ભેએલી વસ્તુનું અનુકરણ કરવું કે અનુભવેલા ભાવને સામા પાસે પ્રત્યક્ષ કરવા તે અભિનય. તે ચાર પ્રકારનો છે: આંગિક, વાચિક, સાત્વિક અને આહાર્યરૂપ.

અંગજન્ય કે શરીરના હલનચલનથી દર્શાવવામાં આવતો અભિનય તે આંગિક. વાચાજન્ય કે વાણીના અમુક અનુકરણથી દર્શાવવામાં આવતો અભિનય તે વાચિક. આત્મજન્ય અથવા ચિત્તની અમુક વૃત્તિથી દર્શાવવામાં આવતો અભિનય તે સાત્વિક. અને ભૂષણજન્ય અથવા વેલાલકારના અનુકરણથી દર્શાવવામાં આવતો અભિનય તે આહાર્યરૂપ. આ ચારે અભિનય સામાન્ય રીતે આંગિકાભિનય, વાચિકાભિનય, સાત્વિકાભિનય અને આહાર્યાભિનયના નામે ઓળખાય છે. આ પૈકી પ્રથમ આપણે આંગિકાભિનય લઈએ.

અંગ-ઉપાંગ : શરીરના જુદા જુદા અવયવો 'અંગ' અને 'ઉપાંગ' એવા બે ભાગમાં વહેંચાયેલા છે. મસ્તક, હસ્ત, ઉર: (છાતી), પાશ્વ (પડખાં), કટિ (કેડ), પાદ (પગ), વગેરે શરીરના 'અંગો' ગણાય છે. જ્યારે નેત્ર (ભૂકુટિ), નાસા (નાક), એષ્ટ (નીચકો હોક), કપોલ (ગાલ), ચિખુક (ઢાઢી), વગેરે 'ઉપાંગો' ગણાય છે.

ભૂકુટિકર્મ : એટલે ભ્રમરનાં હલનચલન. તે પણ સાત પ્રકારનાં છે : (૧) ઉત્ક્ષેપ, (૨) પાતન, (૩) ભૂકુટિ, (૪) ચતુર, (૫) કુચિત, (૬) રેચિત, (૭) સહજ. તેનાં લક્ષણ આ પ્રમાણે છે :

Fig. 108 Patika Hastaka 1
चित्र १०८ पताक हस्तक १

Fig. 109 Tribhanga Hastaka 2
चित्र १०९ त्रिभङ्ग हस्तक २

Fig. 110 Ardhacandra
Hastaka 3
चित्र ११० अर्धचंद्र हस्तक ३

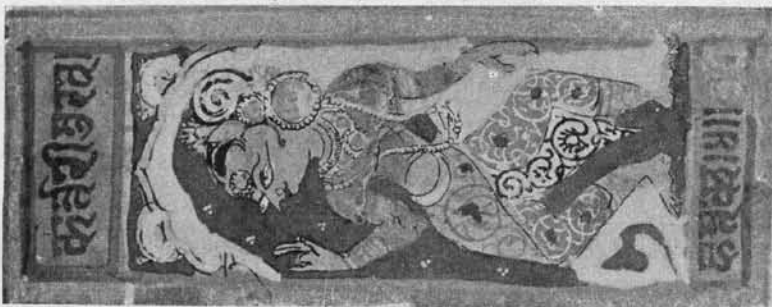

Fig. 111 Kartarimukha
Hastaka 4
चित्र १११ कर्तरीमुख हस्तक ४

Fig. 112 Arāla Hastaka 5
चित्र ११२ अराल हस्तक ५

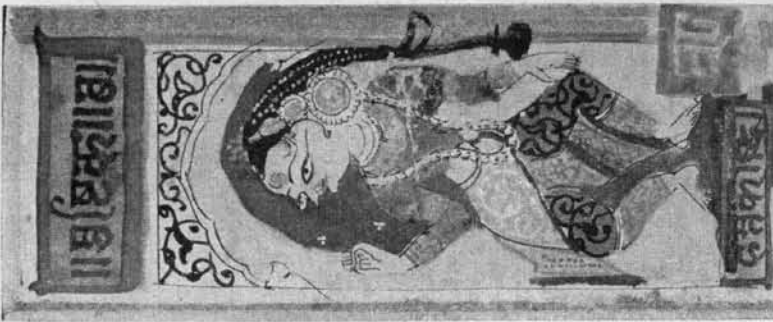

Fig. 113 Muṣṭhika Hastaka 6
चित्र ११३ मुष्टिका हस्तक ६

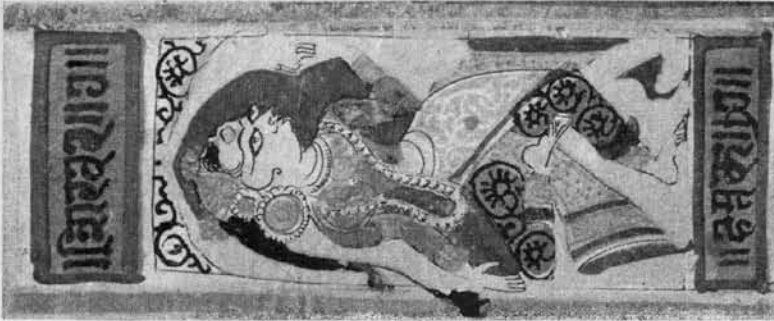

Fig. 114 Śikhara Hastaka 7
चित्र ११४ शिखर हस्तक ७

Fig. 115 Kapitha Hastaka 8
चित्र ११५ कपिथ हस्तक ८

Fig. 116 *Khatākā mukha*
Hastakā 9

चित्र ११६ खटकामुल हस्तक ९.

Fig. 117 *Sukatūṇḍa*
Hastakā 10

चित्र ११७ शुक्रतुंड हस्तक १०

Fig. 118 *Kāṅḡlā*
Hastakā 11

चित्र ११८ कांगूल हस्तक ११

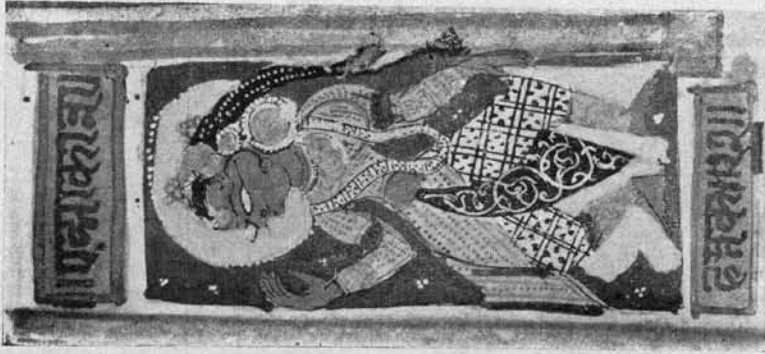

Fig. 119 *Padmakōśa*
Hastakā 12

चित्र ११९ पद्मकोश हस्तक १२

Fig. 123 Mrgasīrṣa
Hastaka .16

चित्र १२३ मृगशीर्षि हस्तक १६

Fig. 122 Sarpaśīrṣa
Hastaka 15

चित्र १२२ सर्पशीर्षि हस्तक १५

Fig. 121 Sūcīmukha
Hastaka 14

चित्र १२१ सूचिमुख हस्तक १४

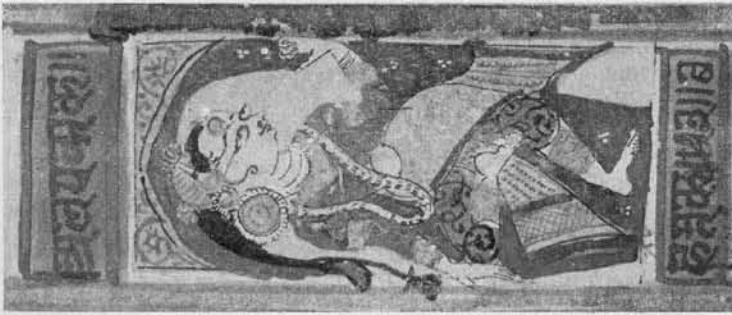

Fig. 120 Alapadma
Hastaka 13

चित्र १२० अल्पपद्म हस्तक १३

ઉત્કેષ્યમ્ : સૂવોક્ષિત અનુક્રમે કે એકીસાથે ભ્રમર ઉચ્ચી કરવી તે. પાતનમ્ : અનુક્રમે કે એકીસાથે ભ્રમર નીચી કરવી તે. ભ્રુકુટિ : અને ભ્રમરનાં મૂળ એકસાથે ઉચ્ચે ચડાવવાં તે. ચતુરમ્ : સહેજ તાણેલી, ચલાયમાન, મધુર શૌલિત ભ્રમર. કુંજિતમ્ : સહેજ મુઠુ ભંગ કરી અને ભ્રમર એકબીજાની પાસે આણવી તે. રેચિતમ્ : એક ભ્રમરનો લલિત ઉત્કેષ્ય. સહજમ્ : સ્વાભાવિક ભ્રમર.

આ બધાં ભ્રુકુટિકર્મનો વિનિયોગ નીચે પ્રમાણે કરવાનો કહ્યો છે :

ઉત્કેષ્યમ્ : નર્મ ચેષ્ટા, શ્રવણ, દર્શન, ક્ષીલા, વિતર્ક, સંતોષ, ક્રોધ, હર્ષ, અદ્ભુત વગેરેમાં.
પાતનમ્ : અસુયા, જુગુપ્સા, હર્ષ, નિદ્રા ઇત્યાદિમાં. ભ્રુકુટિ : અસાધારણ શૈદ્રમાં. ચતુરમ્ : શંગાર, વિલાસ, ક્ષીલા, સૌમ્યતા, રસ, રૂપ. ગંધ વગેરેમાં. તેમજ 'કુદ્દમિતમ્'-કુંજિતમ્ આદિ સ્ત્રીલાવોમાં.
રેચિતમ્ : કોલન, નૃત્ય વગેરેમાં. સહજમ્ : અન્ય લાવોમાં.

પ્રસ્તુત સાતે ભ્રુકુટિકર્મનાં ચિત્રો "શ્રીકાલિકાચાર્યકથા સંગ્રહ"* નામના ગ્રંથમાં ચિત્ર ૬૮ થી ૭૪માં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયેલ હોવાથી, તે ચિત્રો અહીં પ્રસિદ્ધ કરવાનું ઉચિત માન્યું નથી. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં તેનાં નામો શુજરાતી ભાષામાં આ પ્રમાણે આપેલાં છે અને ચિત્રકારે દરેક ચિત્ર ઉપર ખૂબી બદલે દષ્ટિ લખેલ છે : ચિત્ર ૬૮ : સહજદષ્ટિ, ચિત્ર ૬૯ : પતિતા દષ્ટિ, ચિત્ર ૭૦ : ઉત્ક્રમ્ણા દષ્ટિ, ચિત્ર ૭૧ : રેચિતા દષ્ટિ, ચિત્ર ૭૨ : નિકુંચિત દષ્ટિ, ચિત્ર ૭૩ : ભ્રુકુટિ દષ્ટિ અને ચિત્ર ૭૪ : ચતુરા દષ્ટિ.

મસ્તક :

મસ્તકનાં જુદાં જુદાં તેર ચલનો છે. તે આ પ્રમાણે : (૧) આકંપિત, (૨) કંપિત, (૩) ધૂત, (૪) વિધૂત, (૫) પરિવાહિત, (૬) આધૂત, (૭) અવધૂત, (૮) અચિત, (૯) નિકુંચિત, (૧૦) પરાવૃત, (૧૧) ઉત્ક્રમ્ણ, (૧૨) અધોગત, (૧૩) લોલિત. એમનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે છે :

આકંપિત : મંદ કંપન (ઉપર નીચે). કંપિત : અધિક કંપન (ઉપર નીચે). ધૂત : પાર્શ્વ કંપન (અને બાજુ). વિધૂત : ત્વરિત કંપન (ધ્રુવજુ). પરિવાહિત : અનુક્રમે ડાબે જમણે ફરવું. આધૂત : ઉપરની તરફ ત્રાંસું. અવધૂત : અધોકંપન. અચિત : એક તરફ ફરવેલું મસ્તક. નિકુંચિત : ખલા ઉચ્ચ અને ઘણેલી ડોકવાણી મસ્તક. પરાવૃત : પરાવૃતાનુકરણ (પાછા વળતા હોઈએ તેમ મસ્તકથી અનુકરણ કરવું તે). ઉત્ક્રમ્ણ : ઉર્ધ્વ મુખ-ઉચ્ચે રાખેલું મસ્તક. અધોગત : અધોમુખ-નીચે ઢળેલું મસ્તક. લોલિત : ચૈતરફ ફરતું મસ્તક.

તેમને વિનિયોગ શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કરવાનો કહ્યો છે :

આકંપિત : ઉપરેશ, પૃચ્છા, ભાષણ, વસ્તુનિદેશ, જોલાવવું વગેરેમાં. કંપિત : રોષ, વિતર્ક, પૃચ્છા, વ્યાધિ, અમર્ષ ઇત્યાદિમાં. ધૂત : વિપાદ, વિસ્મય, પાર્શ્વ-અવલોકન ઇત્યાદિમાં. વિધૂત : શીતપ્રસ્ત, ભયભીત, ત્રાસ, જ્વર અને મધપાનમાં. પરિવાહિત : વિસ્મય, હર્ષ, સ્મરણ, અમર્ષ, વિચાર, વિલાસ, સંતાડવું વગેરેમાં. આધૂત : ગર્વ, ઇચ્છાદર્શન, ઉર્ધ્વ નિરીક્ષણને લાયકાત ખતાવવામાં. અવધૂત : સંદેશ, સંભાષણ, આલાપ ઇત્યાદિમાં. અચિત : વ્યાધિપ્રસ્ત, મૂર્છિત, ચિતા, દુઃખ ઇત્યાદિમાં. નિકુંચિત : ગર્વ, વિલાસ, લલિત, ગિમ્મોક, માન, કિલ્લ, કિંચિત વગેરે સ્ત્રી લાવોમાં. પરાવૃત : મુખ પાછું ખેંચવામાં, પૂછનારને જોવામાં. ઉત્ક્રમ્ણ : ઉર્ધ્વ નિરીક્ષણ, ઉચ્ચી કે દિવ્ય વસ્તુ પ્રહણ કરવામાં. અધોગત : લજ્જા, પ્રણામ અને દુઃખમાં. લોલિત : મૂર્છા, વ્યાધિ, મદ, આવેશ, નિદ્રા આદિમાં.

પ્રસ્તુત તેરે મસ્તકનાં ચલનો ઉપરાંત બીજા ત્રણ ભેદ સાથે શિરોભેદનાં કુલ સાળ ચિત્રો પણ "શ્રીકાલિકાચાર્યકથા સંગ્રહ"માં * તેના શુજરાતી નામો સાથે આ પ્રમાણે લખાયેલાં છે:—

* શ્રી જ્ઞાનકલા સાહિત્ય સંશોધક કાર્યાલય સિરિંગ નં. ૩. ઇ. સ. ૧૯૪૯ પાનું ૮૧-૮૨

× શ્રી જ્ઞાન કલા સાહિત્ય સંશોધક કાર્યાલય સિરિંગ નં. ૩. ઇ. સ. ૧૯૪૯

ચિત્ર ૪૪ : કંપિત તાન (ડાબી બાજુ) આકંપિત તાન (જમણી બાજુ), ચિત્ર ૫૩ : અચિત તાન (ડાબી બાજુ) નિહચિત તાન (જમણી બાજુ). ચિત્ર ૬૨ : પરાવૃત તાન (ડાબી બાજુ) ઉત્ક્ષિપ્ત તાન (જમણી બાજુ). ચિત્ર ૬૭ : તિયંગોદ્ગત તાન (ડાબી બાજુ) સ્કંધાનત તાન (જમણી બાજુ). ચિત્ર ૭૬ : ધ્રુત તાન, ચિત્ર ૭૭ : વિધ્રુત તાન, ચિત્ર ૭૮ : આધૂત તાન, ચિત્ર ૭૯ : અવધૂત તાન. ચિત્ર ૮૦ : ઉદ્ગ્રાહિત તાન, ચિત્ર ૮૧ : પરિવાહિત તાન. ચિત્ર ૮૨ : અધોમુખ તાન. અને ચિત્ર ૮૩ : સોલિત તાન.

પરતુત શ્રંખમાં આ શિરોભેદનું વર્ણન પણ સાથે સાથે આપવામાં આવેલ છે. વિરતારથી બાણવાની ઈચ્છાવાળાએ ત્યાંથી ભેઈ લેવું.

નૃત્યમાં જુદા અર્થો દર્શાવવા માટે હાથના અમુક પ્રકારના સંકેતોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તેને 'મુદ્રા' કહે છે. નૃત્યાભિનયમાં કદી વાણીનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી; પણ દરેક વસ્તુ વાણીને બદલે 'મુદ્રાઓ' વડે દર્શાવવામાં આવે છે. આમ 'મુદ્રા' એ વાણીની ગરજ સારતી હોઈ તેને નૃત્યવાણી અથવા નૃત્યની ભાષા તરીકે યોગબાવી શકાય.

મુદ્રાઓ બે પ્રકારની છે : મૂળ (Basic) મુદ્રા અને નૃત-હસ્ત. મૂળ મુદ્રા : મૂળ મુદ્રા એ નૃત્યની ભાષાના મૂળાક્ષરો છે. જેમ કોઈ એક અક્ષરનો ખાસ દર્શા અર્થ થતો નથી, પણ એકથી વધુ અક્ષરોને ભેગા કરવાથી જ કંઈક અર્થવાળો શબ્દ બને છે, તેમ એકલી મૂળ મુદ્રાઓનો પણ કશો અર્થ થતો નથી તે તો માત્ર નૃત્ય-ભાષાની બારાખડી જ છે. પરંતુ આ મુદ્રાઓના સમૂહના અમુક હરનચલનથી તેમાંથી જુદાજુદા અનેક અર્થોની મુદ્રાઓ નીકળે છે.

મૂળ મુદ્રા વળી બે જાતની છે : 'અસંયુક્ત' અને 'સંયુક્ત'. એનાં નામો અને લક્ષણો આગળ ભેઈશું.

મુદ્રાઓ-નૃત્યની ભાષા : જેમ આપણે રોજિંદા વ્યવહારમાં આપણા મનના સૂક્ષ્મ ભાવો તથા વિચારો વાણી વડે વ્યક્ત કરીએ છીએ, તેમ નૃત્યમાં તે હાથના સંકેતિક હલનચલનથી વ્યક્ત કરવામાં આવે છે. આનું કારણ એ છે કે નૃત્યમાં વાણીનો રજમાત્ર ઉપયોગ કરવાનો હોતો નથી. નૃત્યમાં થતા હાથના એ સંકેતને 'મુદ્રા' કહેવામાં આવે છે. એ આપણા ભારતીય નૃત્યશાસ્ત્રની ખાસ વિશેષતા ગણાય છે. આ મુદ્રાઓના બે પ્રકાર છે : (૧) 'મૂળ મુદ્રા' (તેના પણ બે પ્રકાર છે : અસંયુક્ત અને સંયુક્ત). અને (૨) 'નૃતહસ્ત મુદ્રા'. આ મૂળ મુદ્રાઓ નૃત્યને લગતાં વિવિધ શાસ્ત્રોમાં સિત્તસિત્ત રીતે આપેલી છે; પણ તે સૌમાં આજથી બે હજાર વર્ષથીવે પ્રાચીન કાળથી હિંદમાં આધારભૂત અને 'પાંચમાવેદ' સમ ગણાયેલ 'ભરત નાટ્યશાસ્ત્ર'ની મુદ્રાઓ પ્રમાણભૂત મનાય છે. નૃત્યની પરિભાષા સમજવા ઈચ્છનારે 'અસંયુક્ત મૂળ મુદ્રા' રૂપી તેના આ ૨૪ મૂળાક્ષરો સારી પેઠે ધૂંટવા આવશ્યક છે.

અસંયુક્ત મુદ્રા : એક જ હાથથી કરવામાં આવતી મુદ્રાને 'અસંયુક્ત મુદ્રા' કહે છે. નાટ્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે તેમની સંખ્યા ચોવીસ છે. તે આ પ્રમાણે :

(૧) પતાક, (૨) ત્રિપતાક, (૩) કર્તરીમુખ, (૪) અર્ધચંદ્ર, (૫) અરાલ, (૬) મુષ્ટિકા, (૭) શિખર, (૮) કંપિત્ય, (૯) ખટકામુખ, (૧૦) શુકતુંડ, (૧૧) કાંચુલ, (૧૨) પન્નકોચ, (૧૩) અલપન્ન (અલપદલવ કે ઉત્પલપદ), (૧૪) સૂચીમુખ (સૂચ્યાસ્ય), (૧૫) સર્વરીર્ષ, (૧૬) મૃગરીર્ષ, (૧૭) ચતુર, (૧૮) હંસમુખ, (૧૯) હંસપદ્મ, (૨૦) ભ્રમર, (૨૧) મુકલ, (૨૨) ઉર્ણનાભ, (૨૩) સંકંશ, (૨૪) તામ્રચૂડ. આ નામો વિષે વિવિધ શાસ્ત્રોમાં ઘણા મતભેદ બેવામાં આવે છે, એટલું જ નહિ પણ કેટલીકવાર તો એક જ શાસ્ત્રની જુદીજુદી પ્રતો વચ્ચે પણ ધોડીક ભિન્નતા બેવામાં આવે છે. દા. ત. નાટ્ય-શાસ્ત્રની કેટલીક પ્રતોમાં સૂચીમુખને બદલે સૂચ્યાસ્ય, કાંચુલને બદલે લાંચુલ અને અલપન્નને બદલે અલ-પદલવ કે ઉત્પલપદ નામો પણ બેવામાં આવે છે.

કથકલી નૃત્યની પણ મૂળ મુદ્રાઓ ચોવીસ જ છે. પણ તેમાં મુદ્રાખ્યમ્, કટકમ્, અંજલિ, મુકુરમ્, અને પદલવમ્ આ પાંચ નામો ભરતનાટ્યશાસ્ત્રથી જુદાં પડે છે. બાકીની અઠર મુદ્રાઓનાં

નામે તે એકસરખાં જ છે. પરંતુ તેમાંની કેટલીક મુદ્રાઓ રચનામાં જુદી પડે છે. ખાર મુદ્રાઓ રચનામાં સરખી હોવા છતાં તેમનાં નામોમાં હેરફેર છે. જેમકે, કથકલીમાં પતાકમ્ અને ત્રિપતાકમ્ અને મુદ્રાઓ છે; પરંતુ તેમાં પતાકમ્ એ ત્રિપતાકમ્ ને નામે અને ત્રિપતાકમ્ પતાકમ્ ને નામે પ્રચલિત છે. એ જ પ્રમાણે અર્ધચન્દ્રમ્ તેમ જ મૃગશીર્ષમ્ એ બંને નામો કથકલી મુદ્રાઓમાં છે; પરંતુ રચનામાં તે નાટ્યશાસ્ત્રની તે તે મુદ્રાઓથી જુદી પડે છે. માત્ર મુદ્ધિ, સર્પશીર્ષમ્, હંસમુખ, મુકુલમ્ અને ઉર્જુનાસમ્ એટલી મુદ્રાઓનાં નામ તેમજ રચના કથકલી તથા ભરત નાટ્યશાસ્ત્રમાં એક સરખાં છે.

ચિત્ર ૧૦૮. પતાક-હસ્તક ૧.

હાથની સર્વ આંગળીઓ સરખી લાંબી કરીને અંગૂઠો હથેળીમાં તર્જનીના મૂળમાં વાંકો રખાય તેને 'પતાક' નામનો અભિનય કહે છે.-સં ૨૦ અ ૦ ૭, પૃ ૦ ૬૪૦. કથકલીમાં તે 'ત્રિપતાક' કહેવાય છે.

ઉપયોગ : આ પતાક પ્રહારમાં, તપાવવામાં, પ્રેરવામાં, હર્ષમાં અને ગર્વમાં લલાટથી નીચે જતો ખતાવવો.

બંને પતાક હાથની આંગળીઓ છૂટી છૂટી રાખીને હલાવવાથી અગ્નિ, વરસાદની ધારા અને પુષ્પની વૃદ્ધિ ખતાવી શકાય છે.

બંને પતાક-હસ્તને નીચે સ્વસ્તિક કરી તેને જૂટા પાડવાથી ઢાંકેલું, ઉઘાડું, રક્ષણ કરેલું, સંતાડેલું અને શુભ રાખેલું ખતાવી શકાય છે.

બંને પતાક-હસ્તની હથેળી નીચી રાખી તેની આંગળીઓ ઉંચી નીચી હલાવવાથી વાયુ, તરંગ, વેગ તથા કાંઠાતું પાણી અથડાતું હોય તેવાં દશ્ય દર્શાવી શકાય છે.

બંને પતાક-હસ્તની હથેળીઓ ઘસવાથી ધોએલું, કચરેલું, વાટેલું તેમ જ પર્વતને ઉપાડવું તથા ઉખેડવું વગેરે દશ્યો દર્શાવી શકાય છે.

બંને પતાક-હસ્તને હલાવવાથી પક્ષીને ઉડવાની, હાથીની સૂંઢને હલાવવાની, ઉત્સાહ ખતાવવાની ક્રિયાઓ તથા મોટો માણસ વગેરે દર્શાવી શકાય છે.

આ હસ્ત સામાન્ય રીતે પ્રાચીન મૂર્તિઓમાં 'અભય-મુદ્રા' રૂપે યોજાયેલો ભેવામાં આવે છે. આ હસ્તના સર્જક તરીકે શાસ્ત્રમાં બ્રહ્માને ખતાવ્યા છે.

આ પતાક-હસ્ત સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેના અભિનય માટે છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો ડાબો હાથ 'પતાક' મુદ્રાએ ઉચો કરેલો છે. તેણીના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી પોપટીયા રંગની છે. કમ્બર ઉપર બાંધેલા ઘેરા ક્ષીરા રંગના વસ્ત્રમાં લાલ રંગની ટીપકીઓવાળી કાળા રંગની ડીઝાઈન છે. પાયલમાનો રંગ શુભાખી છે, જેમાં આસમાની રંગની ટીપકીઓવાળી કીરમજી રંગની ડીઝાઈન છે.

ચિત્ર ૧૦૯. ત્રિપતાક-હસ્તક ૨.

પતાક-હસ્તની અનામિકા આંગળી વાંકી કરવાથી 'ત્રિપતાક-હસ્ત' બને છે.-સં ૨૦ અ ૦ ૭, પૃ ૦ ૬૪૦. કથકલીમાં તે 'પતાક' કહેવાય છે.

ઉપયોગ : ત્રિપતાક હાથને સ્વસ્તિક કરવાથી શુભ પાદ-વંદન દર્શાવી શકાય છે. તે જ હાથ રાખના દર્શનમાં ધ્રુજતાં જુદા ખતાવવા. ઘર દર્શાવવા ત્રાંસા સ્વસ્તિક કરી ખતાવવા.

ત્રિપતાક-હસ્તથી ખેલાવવું, ઉતારવું, રજ આપવી, ધારણ કરવું. પ્રવેશ કરવો, ઉંચું કરવું, ખતાવવું, વિવિધ વચન, દહીં વગેરે મંગલ દ્રવ્યનો સ્પર્શ, માથે પાઘડી મૂકવી અથવા મુકુટ મૂકવો, નાક, મુખ અને કાન વગેરે ઢાંકેલું તથા ખોતરવું વગેરે અર્થો ખતાવાય છે.

ત્રિપતાકની બે આંગળીઓ નીચી રાખી ઉંચી નીચી હલાવવાથી નહાના મુખમાં પડવું, સર્પ અને જમર વગેરે ખતાવવાં તેમ જ અસ્થિતુ ધોવું, ચાંદલો કરવો, ગોરુચંદન લગાડવું તથા કપાળને સ્પર્શ પણ ત્રિપતાકની અનામિકાથી જ ખતાવાય છે.

તપસ્વી દર્શનમાં ખંને હાથ ત્રિપતાક કરી સામા માણસ તરફ હથેળી રહે તેમ ઉંચા કરવા. ખારણું ખતાવવું હોય ત્યાં ત્રિપતાક હાથ કરી ખંને હથેળીઓ સામસામી રાખવી. વડવાનલ તથા મજર ખતાવવો હોય ત્યાં છાતી આગળ ત્રિપતાક હાથ ઉંચા રાખવા અને એ જ અસ્થિનયથી વાનરતું ઠેકવું, તરંગો અને સ્ત્રીઓનું પડવું ખતાવવું.

આ ત્રિપતાકની અનામિકા સામે અંગૂઠો ઉંચો રાખી તેનાથી ખીજનો ચંદ્ર ખતાવવો.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે હાથ 'ત્રિપતાક' મુદ્રાએ રાખેલો છે. તેણીના શરીરને સુવર્ણ વર્ણ છે. કંચુકી કાળા રંગની છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમલ રંગની ડીઝાઈનવાળું શુલાળી રંગનું છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો ઘેરા લીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૧૦. અર્ધચંદ્ર-હસ્તક ૩.

એક ખાજુ હાથની આંગળીઓ એકનિત હોય અને ખીજ ખાજુ અંગૂઠો એવી રીતે રાખવો કે, ચંદ્રરેખાની આકૃતિને લાસ થાય તેને 'અર્ધચંદ્ર' હસ્તક કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૪૧. આ હસ્તકને કથકલીમાં 'હંસપક્ષ' કહે છે. કથકલીમાં 'અર્ધચંદ્ર' નામે એળખાતી મુદ્રા જુદી રીતે થાય છે.

ઉપયોગ : અર્ધચંદ્ર હસ્તકથી નહાના વૃક્ષો, ચંદ્રની રેખા, શંખ, કળશ, કંઠણનું અથડાવવું, કાઈ વસ્તુનું પરિણામ, કેડની ઉપમા અને બડાપણું વગેરે અસ્થિનય ખતાવવા. તેમ જ જલ, કેડ, પેઢું, મોઢું તથા કપાળની પત્ર-રચના ખતાવવાના અસ્થિનયો દર્શાવી શકાય છે. આ અસ્થિનયો સ્ત્રીઓને કરવા યોગ્ય છે.

આ નર્તકીને ડાબે હાથ 'અર્ધચંદ્ર' મુદ્રાએ રજૂ કરેલો છે. ચિત્રકારે સ્પષ્ટ સમજૂતી માટે તેણીના હાથમાં અર્ધચંદ્ર (અષ્ટમીનો ચંદ્ર) ની ચિત્રાકૃતિ રજૂ કરી છે. તેણીના શરીરને વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી લાલ સીંધુરીયા રંગની છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળું લીલા પોપટીયા રંગનું અને તેના છેડા ઉપર સફેદ રંગની ડીઝાઈન છે. પાયબંધો કીરમલ રંગની ડીઝાઈનવાળો શુલાળી રંગનો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૧૧. કર્તરીમુખ-હસ્તક ૪

ત્રિપતાક હસ્તની મધ્યમા આંગળીની પાછળ તજની આંગળી રાખવાથી 'કર્તરીમુખ-હસ્ત' થાય છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૪૨

ઉપયોગ : પગના તળિયાને અળતો લગાડવો, રસ્તામાં પહેલ પગલાંની રચના, નૃત્ય કરવું વગેરે દર્શાવવું હોય ત્યારે 'કર્તરીમુખ-હસ્ત' ઊંચો રાખવો તથા દર્શન, શંગ, લેખ વગેરે દર્શાવવું હોય ત્યારે સીધો રાખવો. તેમજ પડવું, મરવું, એળંગી જવું, ફરવું, તર્ક કરવો તથા આરોપણ કરવું વગેરે અસ્થિનય દર્શાવવા માટે 'કર્તરીમુખ-હસ્ત' ની આંગળીઓ વગેરે અને જુદીજુદી રાખવી. કથકલીમાં આ મુદ્રા જુદી રીતે થાય છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે હાથ 'કર્તરીમુખ' મુદ્રાએ રજૂ કરેલો છે. તેણીના શરીરને વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી લીલા પોપટીયા રંગની છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમલ રંગની ડીઝાઈનવાળો શુલાળી રંગનું છે. તે વસ્ત્રના છેડા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો કેસરી રંગનો છે. તેણીએ સફેદ રંગની ડીઝાઈનની મધ્યમાં કાળા રંગની બુદ્ધિયોવાળા લીલા પોપટીયા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૧૨. અરાલ-હસ્તક ૫.

પહેલી (તજની) આંગળી ધનુષની માફક વાંકી કરવી અને સામે અંગૂઠો પણ તેવી જ રીતે વાંકી કરી બાકીની આંગળીઓ ખરાખરા એકબીજાને આડકાડી સીધી રાખવી તેને 'અરાલ-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૪૨. કથકલીમાં આ હસ્તને 'જમર-હસ્ત' કહે છે.

Fig. 124 Catura Hastaka 17
चित्र १२४ चतुर हस्तक १७

Fig. 125 Hansamukha
Hastaka 18
चित्र १२५ हंसमुख हस्तक १८

Fig. 126 Hansapaksa
Hastaka 19
चित्र १२६ हंसपक्ष हस्तक १९

Fig. 127 Bhramara
Hastaka 20
चित्र १२७ भ्रमर हस्तक २०

Fig. 128 Mukula Hastaka 21
चित्र १२८ मुकुल हस्तक २१

Fig. 129 Urnamābha
Hastaka 22
चित्र १२९ उर्णाम हस्तक २२

Fig. 130 Sandamśa
Hastaka 23
चित्र १३० संदंश हस्तक २३

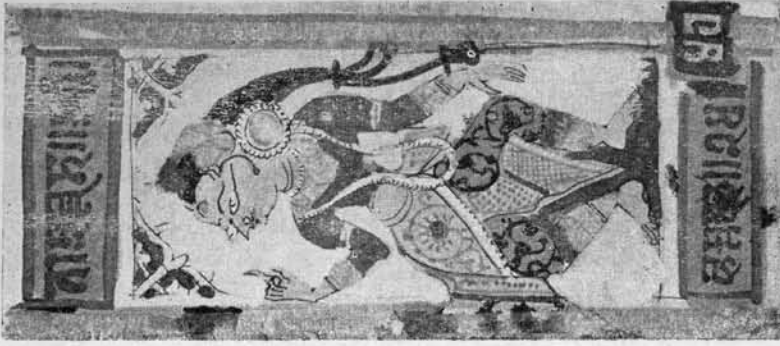

Fig. 131 Tamracūḍa
Hastaka 24
चित्र १३१ ताम्रचूड हस्तक २४

Fig. 132 Anjali Hastaka 25
चित्र १३२ अञ्जलि हस्तक २५

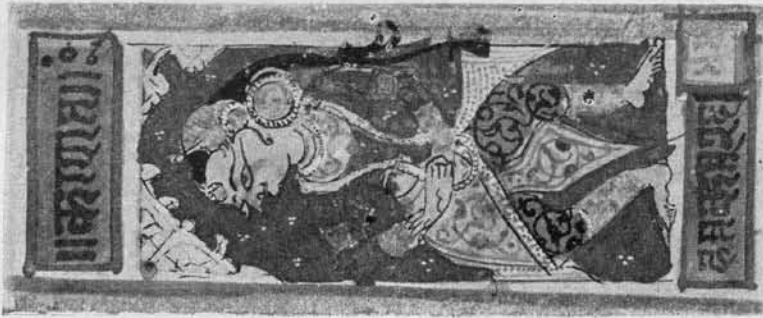

Fig. 133 Kapota Hastaka 26
चित्र १३३ कपोत हस्तक २६

Fig. 134 Karkata Hastaka 27
चित्र १३४ कर्कट हस्तक २७

Fig. 135 Swastika Hastaka 28
चित्र १३५ स्वस्तिक हस्तक २८

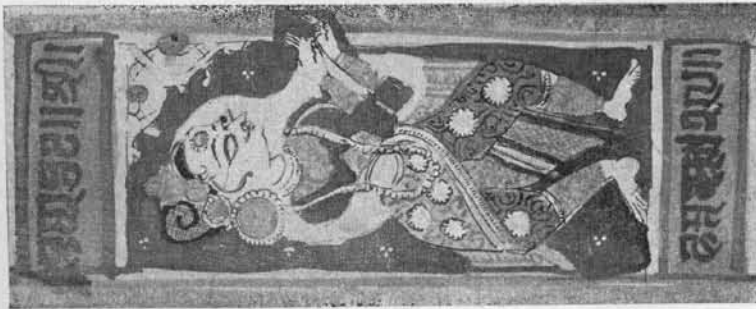

Fig. 136 Pūṣpāpūta
Hastaka 29

चित्र १३६ पुष्पपुट हस्तक २९

Fig. 137 Pārśvadolita
Hastak 30

चित्र १३७ पार्श्वदोलित हस्तक ३०

Fig. 138 Utsānga Hastaka 31

चित्र १३८ उत्संग हस्तक ३१

Fig. 139 Khatakāvardha-
māna Hastaka 32

चित्र १३९ खटकावर्धमान हस्तक ३२

ઉપયોગ : 'અરાલ-હસ્ત'થી સત્ય, કુશળતા, ધીરજ, ક્ષાન્તિ, દિવ્ય, ગંભીરતા, આશીર્વાદ અને હિતકારી ભાવો ખતાવવા.

વળી, આ જ હસ્તથી સ્ત્રીઓના કેશ સમા કરવા, ઉત્કર્ષ ખતાવવો અને પોતાના સર્વ અંગનું વર્ણન ખતાવવું.

વળી, આશ્ચર્યકારી વિવાહ તથા અયોગ્ય સમાજમ એ ભાવ ડાખી આંગળી ઉપર જમણી આંગળીના સ્વસ્તિકથી તેમ જ જમણી આંગળી ઉપર ડાખી આંગળીના સ્વસ્તિકથી ખતાવવો. આ પ્રમાણે અનુકૂળતા, મંડળ, મહાજન અને બીજા ભાવો પણ 'અરાલ-હસ્ત'થી દર્શાવવા.

વળી, ઊભાવવું, ખહાર કાઢવું, રમવું, અનેક વચન કહેવાં, આશ્વાસન આપવું તથા સુગંધ વગેરે ભાવો પણ એનાથી દર્શાવાય છે.

'ત્રિપતાક-હસ્ત'થી જે જે ભાવો દર્શાવાય છે, તે તે ભાવો 'અરાલ-હસ્ત'થી પણ દર્શાવી શકાય. આ અભિનય સ્ત્રીઓએ જ કરવો.

આ નર્તકીનો ડાબો હાથ 'અરાલ' મુદ્રાએ ઉઘો કરેલો છે. તેણીના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી સોનેરી રંગની છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળું ચુલાખી રંગનું છે. તેણીએ ડાબા રંગની ડીઝાઈનવાળો ઘેરા લીલા રંગનો પાયબનો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૧૩. મુષ્ટિકા-હસ્તક ૬.

આંગળીઓના અગોપિત ટેરવાઓને હથેળીના મધ્યભાગમાં રાખવા અને મધ્યમા (આંગળી)ને અંગૂઠાથી દબાવવી તેને 'મુષ્ટિકા-હસ્તક' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૦ ૬૪૩

ઉપયોગ : કોઈના ઉપર ઘા કરવો, મહેનત કરવી, નીકળવું, દબાવવું, આંપવું વગેરે ભાવો દર્શાવવામાં તેમ જ તલવાર, લાકડી, ભાલો વગેરે પકડવાના ભાવો દર્શાવવા માટે 'મુષ્ટિકા-હસ્ત'નો અભિનય કરવામાં આવે છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો હાથ 'મુષ્ટિકા' મુદ્રાએ રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી લીલા પોપટીયા રંગની છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર તથા પાયબનો રંગ ચિત્ર ૧૧૨ જેવો છે.

ચિત્ર ૧૧૪. શિખર-હસ્તક ૭.

'મુષ્ટિકા-હસ્ત'નો અંગૂઠો જ્યારે (સીધો) ઉઘો રાખવામાં આવે ત્યારે તેને 'શિખર-હસ્તક' કહે છે.-સં. ૨૦ અં ૭, પૃ ૦ ૬૪૩ કથકલીમાં આ હસ્તનો ભાવ બીજી રીતે દર્શાવાય છે.

ઉપયોગ : 'શિખર-હસ્ત'થી શક્તિ, અકુશ, રાશ, દર્ભ, ધનુષ, તોમર તથા સાંગ વગેરે શસ્ત્રો ફેંકવાનો અભિનય દર્શાવાય છે.

વળી, અધરોઠ તથા પગ રંગવામાં અને વાળ ઉઘા કરવામાં પણ આ હસ્તનો ઉપયોગ થાય છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો ડાબો હાથ 'શિખર' મુદ્રાએ રાખેલો છે. તેના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી લીલા પોપટીયા રંગની છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર તથા પાયબનો રંગ ચિત્ર ૧૧૨ ના જેવો જ છે.

ચિત્ર ૧૧૫. કંપિત્ય-હસ્તક ૮.

હાથની પહેલી (તર્જની) આંગળીનો આગળનો (ટેરવાનો) ભાગ વાકો રાખી, તેને અંગૂઠાથી દબાવી રાખી બાકીની ત્રણ આંગળીઓ હાથમાં દાખી રાખવી, તેને 'કંપિત્ય-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૦ ૬૪૩ કથકલીમાં આ હસ્ત જુદી રીતે થાય છે.

ઉપયોગ : 'કંપિત્ય-હસ્ત'થી તલવાર, ધનુષ, ચક્ર, તોમર, ભાલો, ગદા, ખરછી અને વજ્ર વગેરે હથિયારો આ હસ્તથી દર્શાવાય છે.

વળી, પથ્થ તથા સત્ય પણ આ હસ્તથી દર્શાવાય છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે હાથ 'કપિલ્થ' મુદ્રાએ રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રનો તથા પાયબમાનો રંગ ચિત્ર ૧૧૨ ના જેવો જ છે.

ચિત્ર ૧૧૬. ખટકામુખ-હસ્તક ૯.

અનામિકા અને કનિકિકા (હાથની છેલ્લી બે આંગળીઓ) ઉંચી, થોડી વાંકી તેમ જ છૂટી રાખવી તેને 'ખટકામુખ-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પુ ૬૪૪ કથકલીમાં આ મુદ્રાને 'કટક' કહે છે.

ઉપયોગ : 'ખટકામુખ-હસ્ત'થી હોમમાં હોમવાના દ્રવ્યો, છત્ર, રાશનું ખેંચવું, વીંચણો, પંખો, દર્પણ, કાપવું, વાટવું, લાંબા દંડ પકડવો, મોતીની સેરો એકઠી પકડવી, ફૂલ ચૂંટવાં, ફૂલની માખા પકડવી, વસ્ત્રનાં છેડા પકડવા, વલોવવું, ખાણું ખેંચવું, ચાણક પકડવી, આંકુશ તથા ઠોરીનું ખેંચવું અને સ્ત્રીનું દર્શન વગેરે ભાવો દર્શાવી શકાય છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીને ડાબે હાથ 'ખટકામુખ' મુદ્રાએ ઉંચો કરેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી લીલા પોપટીયા રંગની છે. કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રનો તથા પાયબમાનો રંગ ચિત્ર ૧૧૨ ના જેવો જ છે.

ચિત્ર ૧૧૭. શુકતુંડ-હસ્તક ૧૦.

'અરાલ-હસ્ત'ની તર્જની તથા અનામિકા (આંગળી)ને જ્યારે ખૂબ વાંકી કરવામાં આવે ત્યારે તેને 'શુકતુંડ-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પુ ૬૪૪ કથકલીમાં તે જુદી રીતે થાય છે.

ઉપયોગ : હું નહિ, તું નહિ, કરવા યોગ્ય નથી વગેરે ભાવો દર્શાવવામાં તેમ જ ખોલાવવું, ત્યાગ કરવો અને ધિક્કાર છે એવા વચન પ્રયોગોમાં આ હસ્તનો ઉપયોગ થાય છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે હાથ 'શુકતુંડ' મુદ્રાએ રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી સોનેરી રંગની છે. કમ્બર ઉપરનાં વસ્ત્રનો તથા પાયબમાનો રંગ ચિત્ર ૧૧૨ ના જેવો જ છે.

ચિત્ર ૧૧૮. કાંગુલ-હસ્તક ૧૧.

ચિત્રમાં 'કાંગુલ-હસ્તક' લખેલું છે, જે તેનું ખીજું નામ છે.

મધ્યમા, તર્જની અને આંગૂઠો, એ ત્રણને ત્રેતાગ્નિની માફક ઉંચા રાખી અનામિકા વાંકી રાખવી તથા કનિકિકાને ઉંચી રાખવી તેને 'કાંગુલ-હસ્તક' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પુ ૬૪૪

ઉપયોગ : સોપારી વગેરે નાના નાના ફળોનું નિરૂપણ, વિવિધ પ્રકારનાં નાના કાર્યો તથા કોષથી કહેવાતાં સ્ત્રીનાં વચનો દર્શાવવામાં 'કાંગુલ-હસ્ત'નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. પરંતુ સ્ત્રીનાં કોષ વચનોમાં આંગળીઓ અખેરાતી દર્શાવવી બેઈએ.

વળી, મરકત મણિ, વૈદ્યર્થ મણિ તથા આ વસ્તુ એક રૂપિયાભાર લેવી વગેરે ભાવો ખતાવવા માટે પણ આ હસ્તનો ઉપયોગ કરવો.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીને ડાબે હાથ 'કાંગુલ' મુદ્રાએ રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી લાલ સીંચુરીયા રંગની છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમલ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું છે. તેના છેડા સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા કાળા રંગના છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા વૈરા લીલા રંગનો પાયબમા પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૧૯. પદ્મકોશ-હસ્તક ૧૨.

જમાં આંગળીઓ અને આંગૂઠાનાં વિરલ અગ્રભાગે ધનુષની માફક છૂટાછૂટા નમેલા હોય, તેને 'પદ્મકોશ-હસ્તક' કહે છે. તેનો ઉપયોગ દેવપૂજનમાં તથા ખલિદાનમાં કરવો.-સં ૨૦ અં ૭, પુ ૬૪૪

ઉપયોગ : ખીંચેડું, કોઈ વગેરે ફળો, કુમ્બ વગેરે ફૂલો, ફૂલોનો ગુચ્છ વગેરે પકડવામાં તથા સ્ત્રીઓનાં સ્તન ખતાવવામાં અને વસ્તુ પકડવામાં આ હસ્તની આંગળીઓનાં અગ્રભાગ કાંઈક પકડતાં હોઈએ તેમ દર્શાવવા.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો હાથ 'પદ્મકોશ' મુદ્રાએ ઉંચો કરેલો છે. શરીરનો વર્ણુ કીલો કેરી જેવો છે. કંચુકી તથા કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રનો રંગ ગુલાબી છે, જેમાં કીરમજી રંગની ડીઝાઈન છે. કમ્બર ઉપર વસ્ત્રના છેડા સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા કાળા રંગના છે. તેણીએ કાળા રંગની ચોકડીની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૨૦. અલપદ્મ (અલપલ્લવ) -હસ્તક ૧૩.

હાથની આંગળીઓ હથેલીમાં વળેલી હોય અને પાછળના તેમ જ પડખાનાં ભાગમાં ખુલ્લી હોય એટલે એક ખીજને અડેલી ન હોય તેને 'અલપદ્મ-હસ્ત' કહે છે. -સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૪૫.

ઉપયોગ : 'અલપદ્મ-હસ્ત' નિષેધ કરવામાં તથા શૂન્ય વચનોમાં અને પૂર્ણ ખીલેલું કમળ, અખોડા વગેરે ભાવો દર્શાવવામાં વપરાય છે.

વળી, સ્ત્રીઓએ પોતાનો આત્મ-ભાવ ખતાવવો હોય ત્યારે આ હસ્ત વપરાય છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો ડાબો હાથ 'અલપદ્મ' મુદ્રાએ રજૂ કરેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. કંચુકી કીલા પોષ્ટીયા રંગની છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર સફેદ તથા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા કીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૨૧. સૂચીમુખ-હસ્તક ૧૪.

'ખટકામુખ-હસ્ત'ની તજની આંગળીઓ ઉંચી પસારવાથી 'સૂચીમુખ-હસ્ત' થાય છે. -સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૪૫. કથકલીમાં આ હસ્ત જુદી રીતે છે.

ઉપયોગ : 'સૂચીમુખ-હસ્ત'થી ઉંચું, ચંચલ, પ્રજ્વલું, ખગાસું ખાવું, પરણેલું, ગર્વ, ચક્ર, વીજળી, પતાકા, માંજર, કાનનું ઘરેણું, વાંકી ચાલ વગેરે ભાવો દર્શાવાય છે.

વળી, નાનો સર્પ, દીવો, લતા, મોરનીકલગી, પડવું, વાંકું ફરવું વગેરે ભાવો તજની (આંગળી) ઉંચી પ્રૂખવીને દર્શાવવા. ઉચે તારા, નાક, એક સંખ્યા, દંડ અને લાકડી પણ આ જ હસ્તથી દર્શાવાય છે.

મુખ પાસે તજની (આંગળી) નમતી રાખીને વરાહ વગેરે દાઢેલાળાં પ્રાણી, ગોળ ચક્ર ફરવું તથા સર્પ જગતની વસ્તુઓ પણ આ હસ્તથી દર્શાવી શકાય છે. વાક્ય નિરૂપણમાં તજની મુખ પાસે વાંકી રાખવી, ખગાસું ખાવામાં કાન પાસે વાંકી રાખવી, "તે આમ કહે છે" એમ દર્શાવવામાં તજની લાંબી રાખી પ્રૂખવવી. તેમ જ ઢોધ કરવામાં તથા પરસેવો લૂછવામાં, કેશ, કુંડલ તથા ખાણ વગેરે ભાવો દર્શાવવામાં પણ તજની લાંબી રાખી પ્રૂખવવી. "આ કોણ છે?" એમ પૂછવું અને કાન અજવાળવો વગેરે ભાવ દર્શાવવામાં કપાળ પાસે તજની રાખવી.

સંયોગ ખતાવવો હોય ત્યાં ખંને તજની ભેગી કરવી અને વિયોગ ખતાવવો હોય ત્યાં ખંનેને છૂટી રાખવી. કબ્રિયો દર્શાવવામાં ખંને તજની સ્વસ્તિક કરવી. ખંધનમાં ખંને આંગળીઓ પરસ્પર દાખવી.

દિવસનો અંત ભાગ (સાંજ) ખતાવવો હોય ત્યારે ખંને તજનીને પોતાની સન્મુખ રાખીને જમણા પડખાથી ડાબા પડખા સુધી લઇ જવી. રાત્રિનો અંતભાગ (સવાર) ખતાવવો હોય ત્યારે ખંને તજનીને પરાડ્મુખ રાખી જમણા પડખાથી ડાબા પડખા સુધી લઈ જવી. ખંને તજની વડે સંપૂર્ણ અંદ્રમંડળ દર્શાવવું.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો હાથ 'સૂચીમુખ' મુદ્રાએ રજૂ કરેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. કંચુકી કાળા રંગની છે. કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રનો તથા પાયબંધનો રંગ તથા ડીઝાઈન ચિત્ર ૧૨૦ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૧૨૨. સર્પશીર્ષ-હસ્તક ૧૫.

પતાક-હસ્તને (હથેલીના) મધ્યભાગમાં નમેલો રાખવામાં આવે તેને 'સર્પશીર્ષ-હસ્ત' કહે છે. -સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૪૫.

સ્પષ્ટીકરણ : હાથની યધી આંગળીઓ તથા અંગૂઠો સરખાં પાસે પાસે રાખી હથેલીમાં પાણી રાખવું હોય તેવી રીતે હથેલીને જરા નીચી રાખી હોય તેને 'સર્પશીર્ષ-હસ્ત' કહે છે. વળી, અંગૂઠો

સાથે સર્વ આંગળીઓ સર્પની કણ્ણની માફક વળેલી હોય તેને પણ 'સર્પશીર્ષ-હસ્ત' કહે છે. -નાદચરણ.

ઉપયોગ : પાણીની અજલિ આપવામાં, સર્પની ચાલ ખતાવવામાં, પાણી સીંચવામાં, ખસા ધાખડવામાં તથા હાથીના કુંભસ્થલ ધાખડવામાં 'સર્પશીર્ષ-હસ્ત'ને ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો ડાબો હાથ 'સર્પશીર્ષ' મુદ્રાએ રજૂ કરેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. કંચુકી સોનેરી રંગની છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા કીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૨૩. મૃગશીર્ષ-હસ્તક ૧૬.

'સર્પશીર્ષ-હસ્ત' (અંગૂઠો તથા કનિકા આંગળી) ને ઉંચો રાખી બાકીની ત્રણ આંગળીઓના અગ્રભાગ નીચા રાખવા તેને 'મૃગશીર્ષ-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૪૬. કથકલીમાં તેની રચના જુદી છે.

ઉપયોગ : આ અભિનય અધિક લાડ લડાવવામાં, પાસા નાંખવામાં, તથા પરસેવો ધૂછવામાં ખતાવાય છે. સ્ત્રીઓની કુદ્ધમિત ચેષ્ટાઓમાં 'મૃગશીર્ષ-હસ્ત'ને પ્રૂબવવામાં આવે છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો હાથ 'મૃગશીર્ષ' મુદ્રાએ રજૂ કરેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ કીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા કીલા રંગનું છે. તેણીએ કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૨૪. ચતુર-હસ્તક ૧૭.

જમાં કનિકા (ટચલી) આંગળીને ઉંચી રાખવામાં આવે અને મધ્યમા આંગળીના વચલા ટેરવાના મધ્યભાગે અંગૂઠો રાખવામાં આવે તેને 'ચતુર-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૃ. ૬૪૬.

ઉપયોગ : આ અભિનય નીતિ, વિનય, નિયમ, નિપુણતા, બાળક, રોગી, સત્વ અને કપટ વગેરે ભાવોમાં તથા પુત્ર, કમલ અને શાંતિમાં દર્શાવાય છે.

વળી, ઠાંકેલું, ઉઘાડું, રચેલું, વિચારેલું, લજ્જા પામવી, નેત્ર-સાદૃશ્ય, કમળની પાંખડી, કાન, વગેરે ભાવો આ જ અભિનયના એક અથવા બે હસ્તથી દર્શાવાય છે. તેમાં હાથની આંગળીઓ કંઈક ગોળાકારે રાખવી.

હીડા, ખ્યાર, સ્મરણુ, બુદ્ધિ, તકરાર, ક્ષમા, પુષ્ટિ, નામ, સ્નેહ, વિચાર, નિત્ય, શૌચ, ચતુરાઈ, મધુરતા, ડહાપણ, મૃદુતા, સુખ, સ્વભાવ, પ્રમ, વાતની બુદ્ધિ, વેશ, ઘેડું, વૈભવ, ગરીબાઈ, સંભોગ, ગુણ, અવગુણ, યૌવન, સ્ત્રી તથા જુદી જુદી ભતના વર્ણુ વગેરે આ અભિનયથી જ દર્શાવાય છે.

ઘોળો વર્ણુ ખતાવવો હોય તો હાથ ઉંચો રાખવો, લાલ તથા પીળો વર્ણુ ખતાવવો હોય તો હાથથી કુંડાણું કરવું, કાળો વર્ણુ ખતાવવો હોય તો બે હાથ ઘસવા.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો ડાબો હાથ 'ચતુર' મુદ્રાએ રજૂ કરેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. કીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા કીલા રંગનું છે. વસ્ત્રનો છેડો કાળા રંગનો લાલ રંગની ટીપકીયોવાળો છે. તેણીએ કીરમણ રંગની ડીઝાઈન તથા વાદળી રંગની ટીપકીયોવાળા ગુલાબી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૨૫. હંસમુખ-હસ્તક ૧૮.

તર્જની, મધ્યમા અને અંગૂઠો એ ત્રણે ત્રેતાગ્રિની જમ સંલગ્ન કરવામાં આવે અને બાકીની બે આંગળીઓ છૂટી છૂટી ઉંચી રાખવી તેને 'હંસમુખ હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૪૬

ઉપયોગ : આ અભિનયથી સૂક્ષ્મ, લીસું, ઢીલું, સુંદર, નાજુક, અદ્ય, હલકું, મહત્વ વિનાનું તથા કામળ વગેરે ભાવો ખતાવાય છે.

Fig. 140 Gajadanta
Hastaku 33

चित्र १४० गजदंत हस्तक ३३

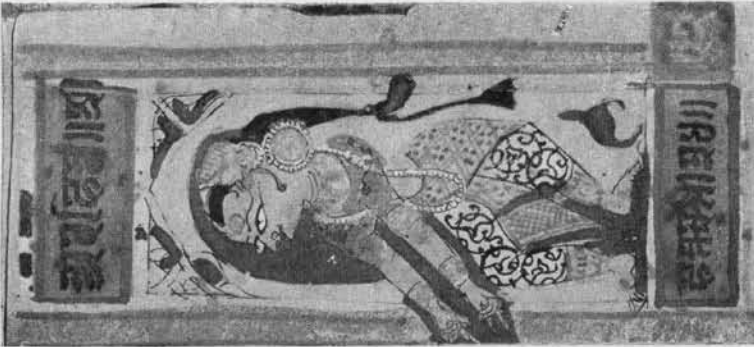

Fig. 141 Avahitha
Hastaku 34

चित्र १४१ अवहित्थ हस्तक ३४

Fig. 142 Nisadha Hastaku 35

चित्र १४२ निषाध हस्तक ३५

Fig. 143 Makara Hastaku 36

चित्र १४३ मकर हस्तक ३६

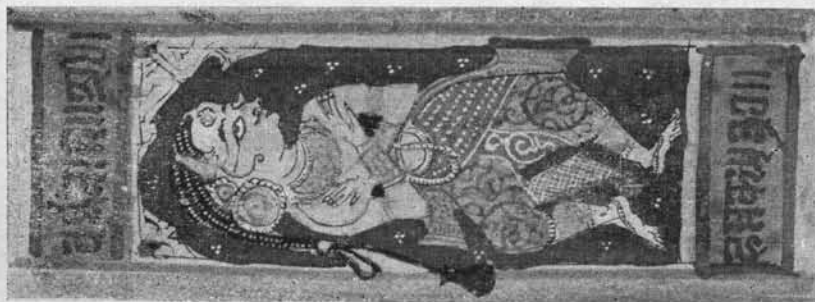

Fig. 144 Vardhamāna
Hastaka 37

चित्र १४४ वर्धमान हस्तक ३७

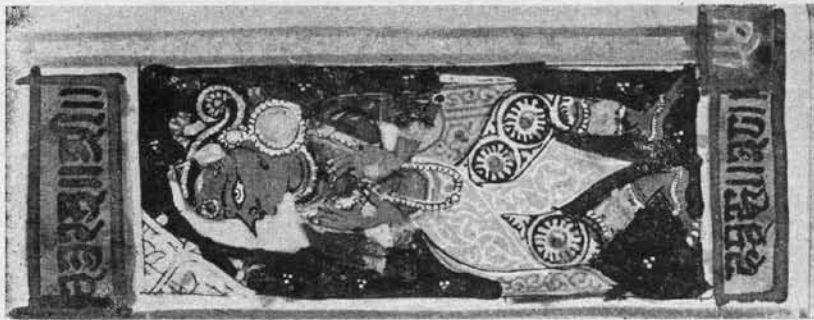

Fig. 145 Caturasa
Hastaka 38

चित्र १४५ चतुरस हस्तक ३८

Fig. 146 Uddhṛta
Hastaka 39

चित्र १४६ उद्धृत हस्तक ३९

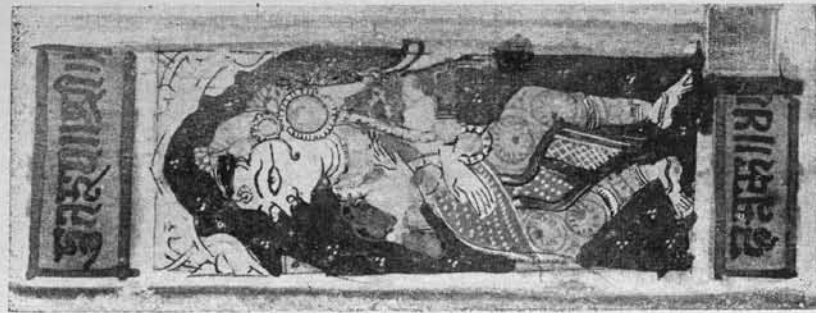

Fig. 147 Druṭarupam
Hastaka 40

चित्र १४७ द्रुतस्य हस्तक ४०

Fig. 148 Uttāna Vancita 1
चित्र १४८ उत्तानवंचित रूपे १

Fig. 149 Uttāna Vancita 2
चित्र १४९ उत्तानवंचित रूपे २

Fig. 150 Uttāna Vancita 3
चित्र १५० उत्तानवंचित रूपे ३

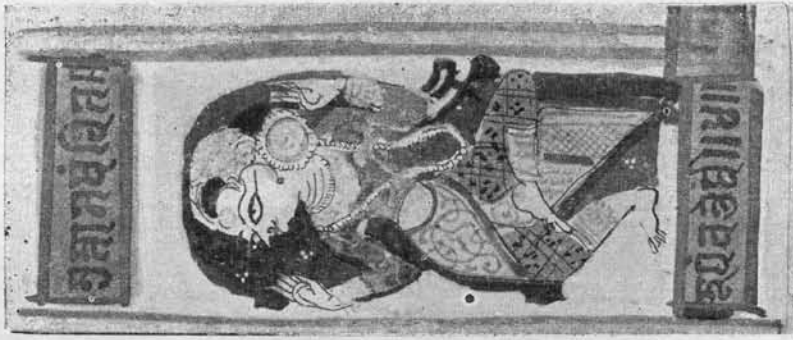

Fig. 151 Uttāna Vancita 4
चित्र १५१ उत्तानवंचित रूपे ४

Fig. 152 Latakara 1
चित्र १५२ लताकर रूप १

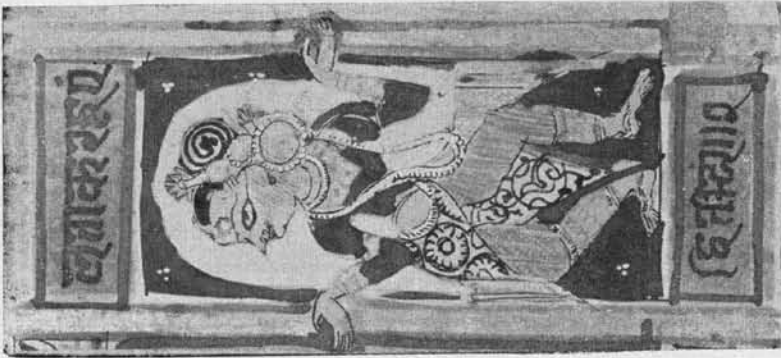

Fig. 153 Latakara 2
चित्र १५३ लताकर रूप २

Fig. 154 Latakara 3
चित्र १५४ लताकर रूप ३

Fig. 155 Karihasta 1
चित्र १५५ करिहस्त १

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો હાથ 'હંસપક્ષ' મુદ્રાએ ઉંચો કરેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી વાદળી રંગની પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનું છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા કેરી જેવા રંગનો પાયલમેો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૨૬. હંસપક્ષ-હસ્તક ૧૯.

પતાક હસ્ત સંબંધી તર્જની વગેરે (તર્જની, મધ્યમા અને અનામિકા) ત્રણ આંગળીઓ વગેરેને કાંઈક નમેલી રાખવી, તેને 'હંસપક્ષ-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અમ ૭, ૫૦ ૬૪૭ કથકલીમાં 'અર્ધચંદ્ર-હસ્ત' ને 'હંસપક્ષ' કહે છે.

ઉપયોગ : આ અભિનય શ્રદ્ધાજલિ આપવામાં, હાથી ઉપર બેસવામાં, દાન લેવામાં, મોટા ધાંભલો ખતાવવામાં, માન આપવામાં, પ્રાક્ષણને ભોજન આપવામાં, આલિંગનમાં, ફેવાડાં ઉભા થવામાં, કંપવામાં, સ્પર્શ કરવામાં, લેપ કરવામાં તથા દાખવામાં ઉપયોગમાં લેવાય છે.

'હંસપક્ષ-હસ્ત' સ્ત્રીઓનાં કેટલાક રસમય વિલાસોમાં છાતી પાસે રાખવામાં આવે છે. તેમ જ દુઃખમાં હડપચી પાસે રાખવામાં આવે છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો ઉંચો કરેલો હાથો હાથ 'હંસપક્ષ' મુદ્રાએ રજૂ કરેલો છે. શરીરનો વર્ણ જીઅરો પીળો છે. કંચુકી ક્ષીલા પોષ્ટીયા રંગની પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા પીળા રંગનું છે. તેણીએ કીરમળ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનો પાયલમેો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૨૭. ભ્રમર-હસ્તક ૨૦.

મધ્યમા આંગળીને અંગૂઠો અડાડી, તર્જની આંગળી જરા વાંકી રાખવી અને બાકીની બે (અનામિકા અને કનિકા) આંગળીઓ ઉંચી અને છૂટી રાખવી તેને 'ભ્રમર-હસ્ત' કહે છે-સં ૨૦ અમ ૭, ૫૦ ૬૪૭ કથકલીમાં 'અરાલ-હસ્ત' ને 'ભ્રમર-હસ્ત' કહે છે.

ઉપયોગ : આ અભિનયથી કમળ, પોયણું આદિ લાંબા ડીંટાંવાળાં પુષ્પો, ચૂંટનાં તથા કાનમાં પુષ્પ વગેરે પહેરવાં, તિરસ્કાર કરવો, બાળકોનું બોલવું, ઉતાવળ કરવી, તાલ આપવો, અને વિશ્વાસ આપવો વગેરે દર્શાવવામાં આવે છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો હાથ 'ભ્રમર' મુદ્રાએ ઉંચો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી વાદળી રંગની છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમળ રંગની ડીઝાઈનવાળું ગુલાબી રંગનું છે. પાયલમેો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૨૮. મુકુલ-હસ્તક ૨૧.

અંગૂઠાનો અગ્રભાગ અને બધી આંગળીઓનાં અગ્રભાગ પરસ્પર એકબીજાની સાથે મળે અને ઉંચા રહે ('હંસપક્ષ-હસ્તની માફક) તેને 'મુકુલ (એટલે કાંઈક ખીલેલી કમળ વગેરેની કળીઓની માફક) હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અમ ૭, ૫૦ ૬૪૭.

ઉપયોગ : આ અભિનય દેવપૂજનમાં ખલિદાન કરવું, કમળ, પોયણું વગેરેનાં ઠોડવા ખતાવવા, ચુંબન કરવું, વેરાયેલ વસ્તુને એકઠી કરવી, જમવું, પૈસા ગણવા, મુખ સંકોચવું તથા દાન આપવું વગેરે દર્શાવવા માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે.

ચિત્રમાંની નર્તકીનો હાથો હાથ 'મુકુલ' મુદ્રાએ ઉંચો કરેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કંચુકી વાદળી રંગની પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનું છે. પાયલમેો કીરમળ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનો છે.

ચિત્ર ૧૨૯. ઉર્ણનાભ-હસ્તક ૨૨.

'પદ્મકોશ-હસ્ત'ની પાંચે આંગળીઓ સંકોચાયેલી હોય તેને 'ઉર્ણનાભ-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અમ ૭, ૫૦ ૬૪૮.

ઉપયોગ : આ હસ્તનો ઉપયોગ કેશ સમા કરવામાં, ચોરી કરવામાં, ઘોસવામાં, માથું ખજવાળવામાં, કોડ-રોગ નિરૂપણમાં તથા સિંહ અને વાઘ વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ ખતાવવાના ભાવોમાં થાય છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો હાથ 'ઉર્ણનાભ' મુદ્રાએ ઉંચો કરેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. ધીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ તથા પીળા રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનું છે. પાયબભો કાળા રંગની ડીઝાઈન વસ્ત્રે સફેદ અને કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ધીલા રંગનો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે. પાયબભામાં કેટલીક જગ્યાએ સોનેરી રંગની ખુદ્દિઓ છે.

ચિત્ર ૧૩૦. સંદંશ-હસ્તક ૨૩.

'અરાલ-હસ્ત'ની તર્જની અને અંગૂઠો જ્યારે ખરાખરા અગ્રભાગે ગઢે અને ખીણ આંગળીઓ ઉપરથી નમતી રહે તથા હથેળીનો મધ્યભાગ કાંઈક ઉઠો રહે તેને 'સંદંશ-હસ્ત' કહે છે.-સં' ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૪૮. તેના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) અગ્રજ (છાતી સામે થાય તે), (૨) મુખજ (મુખ સામે થાય તે), (૩) પાર્શ્વગત (પડખે થાય તે). કથકલીમાં આ મુદ્રાને 'મુદ્રાખ્ય' કહે છે.

ઉપયોગ : પુષ્પ ગૂંથવામાં, ઘાસ, પાંદડાં, વાગ તથા સૂત્ર પકડવામાં, કારીગરીવાળા પદાર્થ પકડવામાં તથા વા-ખેંચમાં 'અગ્રજ' અને કીટાથી પુષ્પ ચૂંટવામાં, ચિત્તા ખતાવવામાં, નળી વગેરે ભરવામાં, ચિહ્નાર-વચન કહેવામાં તથા કોષ વગેરે દર્શાવવામાં 'મુખજ'નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

યજ્ઞ, પર્વત ઉપાડવો, વીંધવું, ખાણ સંધાન કરવું, યોગ, ધ્યાન વગેરે ભાવો ખતાવવામાં 'બે સંદંશ-હસ્ત'નો ઉપયોગ કરવો.

કામળ, નિંદા, ઈર્ષ્યા તથા દોષ-વચન વગેરે ભાવો ડાખા હાથનો 'પાર્શ્વગત-સંદંશ' કરી તેનો અગ્રભાગ કાંઈક પહેળો કરી ખતાવવો.

ચિત્ર ઢાંકવું, નેત્ર આંજવાં, તર્ક કરવો, કવિતાની રચના કરવી, નવા અંકુરા ચૂંથવા તથા વાળ દાખવા વગેરે ભાવોમાં સ્ત્રીઓએ 'સંદંશ-હસ્ત'નો અભિનય કરવો.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો ડાબો હાથ 'સંદંશ' મુદ્રાએ ઉંચો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ કમળના ફૂલ જેવો આછો શુલાળી છે. લાલ ટીપકીવાળી કેસરી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર પળુ તે જ રંગનું છે. કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ધીલા રંગનો પાયબભો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે. પાયબભાના ખને છેડે સોનેરી મોળીયા ચોઢેલા છે.

ચિત્ર ૧૩૧. તામ્રચૂડ-હસ્તક ૨૪.

'ભ્રમર-હસ્ત'ની કનિષ્ઠિકા અને અનામિકા આંગળીને હથેલીમાં રાખવામાં આવે (તથા મધ્યમાને ઉંચી રાખવામાં આવે) તેને 'તામ્રચૂડ-હસ્ત' કહે છે.-સં' ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૪૮

ઉપયોગ : આ અભિનય સો, હબર, લાખની સંખ્યા અને સોનું વગેરે ખતાવવું હોય ત્યારે વપરાય છે. પ્રાણીનાં છાંટા તથા અગ્નિના તણુખા ખતાવવા હોય ત્યારે 'તામ્રચૂડ-હસ્ત'ની દાખેલી આંગળીઓ એકદમ છોડી ઉંચી કરી ખતાવવી.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો હાથ 'તામ્રચૂડ' મુદ્રાએ ઉંચો કરેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. વાઢળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનું છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ધીલા રંગનો પાયબભો પરિધાન કરેલો છે.

સંયુક્ત મૂળ-મુદ્રાઓ :

બે હાથના સંયોગ કે સહકારથી રચાતી મુદ્રાને 'સંયુક્ત-હસ્ત' કે 'સંયુક્ત-મુદ્રા' કહે છે. અસંયુક્ત મૂળ-મુદ્રાને બે નૃત્યભાષાના મૂળાક્ષરો તરીકે ઓળખાવીએ, તે સંયુક્ત મૂળ-મુદ્રાને તેના બેડાક્ષર તરીકે ઓળખાવી શકાય. 'ભરત નાટ્યશાસ્ત્ર' અનુસાર આવી સંયુક્ત-મુદ્રાઓ તેર છે. તે આ પ્રમાણે :

(૧) અંજલિ, (૨) કપોત, (૩) કકટ, (૪) સ્વસ્તિક, (૫) પુષ્પપુટ, (૬) પાર્શ્વદોલિત, (૭) ઉત્સંગ, (૮) ખટકાવર્ધમાન, (૯) ગજદંત, (૧૦) અવહિલ્થ, (૧૧) નિષધ, (૧૨) મકર, (૧૩) વર્ધમાન.

ચિત્ર ૧૩૨. અંજલિ-હસ્તક ૨૫.

એ 'પતાક-હસ્ત'ને ભેગા કરવા તેને 'અંજલિ-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પુ ૬૪૯

ઉપયોગ : તે દેવતા, ગુરુ તથા વિપ્રોને નમસ્કાર કરવામાં વપરાય છે. આ અંજલિ દેવતાઓને નમસ્કાર કરતાં મસ્તક ઉપર હાથ ભેડીને, ગુરુને (નમસ્કાર કરતાં) તથા રાજા અને પૂજનીઓને નમસ્કાર કરતાં મુખ આગળ હાથ ભેડીને તથા બ્રાહ્મણ અને યોતાનાથી મોટા પુરૂષો વગેરેને નમસ્કાર કરતાં છાતી આગળ હાથ ભેડીને અને સ્ત્રીઓને નમસ્કાર કરતાં મરજી મુજબ હાથ ભેડીને થાય છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને હાથ ડાબા પડખે 'અંજલિ' મુદ્રાએ ઉંચા કરેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. કંચુકી સીંધુરીયા લાલ રંગની પહેરેલી છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ચોકડીવાળી ડીઝાઈનવાળું ઘેરા ક્ષીલા રંગનું છે. વસ્ત્રના બંને છેડા લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગના છે. કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનો પાયજામો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે. પાયજામની ડીઝાઈન વચ્ચે વાદળી રંગની ઝીણી છુદ્ધિઓ ચિતરેલી છે.

ચિત્ર ૧૩૩. કપોત-હસ્તક ૨૬.

બંને હસ્તના મૂળભાગ, અગ્રભાગ તથા પડખાંના ભાગને પરસ્પર અડકેલા રાખવામાં આવે અને હથેલીઓ પોલી રાખવામાં આવે તેને 'કપોત-હસ્ત' કહે છે.-સં. ૨૦ અં ૭, પુ ૬૪૯

ઉપયોગ : આ હાથ શોભા, નમ્રતા, પ્રણામ કરવા તથા ગુરુ સાથે બોલવા વગેરે ભાવો દર્શાવે છે.

વળી, સ્ત્રીઓએ કંડી અથવા લયમાં વક્ષસ્થળ ઉપર મૂજતાં 'કપોત' દર્શાવે.

આ ચિત્રમાં નર્તકીના બંને હાથ જમણા પડખે 'કપોત' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું છે. વસ્ત્રને છેડા લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનો છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પાયજામો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૩૪. કકટ-હસ્તક ૨૭.

જમાં બંને હાથની આંગળીઓ પરસ્પર અંદર ગૂંથાયેલી હોય અને હાથના અંદર તથા બહારના ભાગમાં દેખાતી હોય તેને 'કકટ હસ્તક' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પુ ૬૪૯

ઉપયોગ : આ હાથ શોક, વિલાપ વગેરે ભાવોમાં તથા આજસ મરડવી, ઉંધી ઉઠીને બગાસું ખાતું, લાંબું શરીર કરવું, આંગળીઓનાં ટાચકા ફેડવા તથા શંખ પકડવા વગેરે ભાવોમાં યોગ્ય છે.

આ ચિત્રમાં નર્તકીના બંને હાથ છાતી સન્મુખ 'કકટ' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું છે. ઘોળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા પોપટીયા રંગનો પાયજામો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૩૫. સ્વસ્તિક-હસ્તક ૨૮.

એક હાથના મણિબંધ ઉપર બીજા હાથનો મણિબંધ રાખીને ડાબા પડખે બંને હાથને ઉંચા રાખવા તેને 'સ્વસ્તિક' હસ્તક કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પુ. ૬૪૯

ઉપયોગ : આ હાથને છૂટા કરી દિશા, મેલ, આકાશ, વન, સમુદ્રો, ઋતુઓ, પૃથ્વી તથા વિસ્તાર આદિ દર્શાવાય છે.

આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ છાતી સન્મુખ 'સ્વસ્તિક' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું ગુલાબી રંગનું કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો પીળા રંગનો પાયજામો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૧૩૬. પુષ્પપુટ-હસ્તક ૨૯.

બેગા થતાં બહારના પડખાવાળા 'સર્પશીર્ષ' હસ્તને 'પુષ્પપુટ-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦
અં ૭, પૂં ૬૫૦

ઉપયોગ : આ હાથથી ધાન્ય, ફળ અને પુષ્પ જેવા પદાર્થોનું લેવું, આપલું તથા પુષ્પાંજલિ આપવી વગેરે કાર્યો કરવા એમ સોદહનો પુત્ર કહે છે.

આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'પુષ્પપુટ' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાહળી રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું ગુલાબી રંગનું વસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈન અને લાલ રંગની ખુટિઓવાળો, ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૩૭. પાર્શ્વદોલિત-હસ્તક ૩૦.

બંને ખસા ઢીલા રાખી 'પતાક હસ્ત' લટકેતા રાખવા અને આંગળીથી ઢીલી રાખવી તેને 'દોલ' હસ્ત કહે છે. વ્યાધિ, ખેદ, મૂર્છા, મદ (કેક), તથા સંભ્રમ અવસ્થામાં વપરાતાં એવા આ સ્તંભ્ય હસ્તને 'પાર્શ્વદોલિત' હસ્ત કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૂં ૬૫૦

આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'પાર્શ્વદોલિત' મુદ્રાએ રાખેલા છે. તેણીના શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ સીંદુરિયા લાલ રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું ગુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો ક્ષીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૩૮. ઉત્સંગ-હસ્તક ૩૧.

પરસ્પર ખસા ઉપર રહેલા બંને 'અરાલ-હસ્ત'ને સ્વસ્તિકાકાર કરી પોતાની તરફ પહોળા રાખવા તેને 'ઉત્સંગ-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૂં ૬૫૦

ઉપયોગ : સિંહાવલોકન કરવામાં ધાય છે.

આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉત્સંગ' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ ચિત્ર ૧૩૭ પ્રમાણે જ કંચુકી, કટિવસ્ત્ર તથા પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૩૯. અટકાવર્ધમાન-હસ્તક ૩૨.

'અટકામુખ-હસ્ત'ના મણિબંધને પરસ્પર પોતાની તરફ રાખીને સ્વસ્તિકાકાર કરવા, તેને 'અટકાવર્ધમાન-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૂં ૬૫૧.

ઉપયોગ : શૃંગારિક લાભોમાં, નમસ્કાર કરવામાં, તેમ જ કમળ, પોચણું વગેરેનાં ડીંટાં બતાવવામાં તથા છત્ર ધારણ કરવામાં પણ આ હસ્ત યોગ્ય છે.

આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'અટકાવર્ધમાન' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ કંચુકી ક્ષીલા પોપટીયા રંગની, કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો ક્ષીલા રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળો ગુલાબી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૪૦. ગજદંત-હસ્તક ૩૩.

બંને હાથના ખસા તથા મધ્યભાગ (કોણી) એ પરસ્પર 'સર્પશીર્ષ' આકારને ધારણ કરે તે તેને 'ગજદંત-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૂં ૬૫૧.

ઉપયોગ : આ હસ્ત સ્ત્રી-પુરુષના વિવાહમાં, થાંભલો પકડવામાં, પર્વત અથવા પત્થર ઉપાડવા વગેરેમાં યોગ્ય છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને હાથ 'ગજદંત' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાહળી રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું ગુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો ક્ષીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

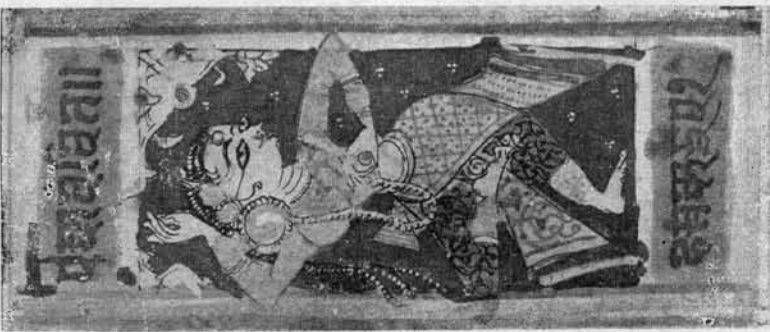

Fig. 156 Pakṣavāncita 1
चित्र १५६ पक्षवञ्चित हस्तक रूप १

Fig. 157 Pakṣapradhyotaka 1
चित्र १५७ पक्षप्रद्योतक रूप १

Fig. 158 Daṇḍapakṣa
Hastaka 1
चित्र १५८ दंडपक्ष हस्तक रूप १

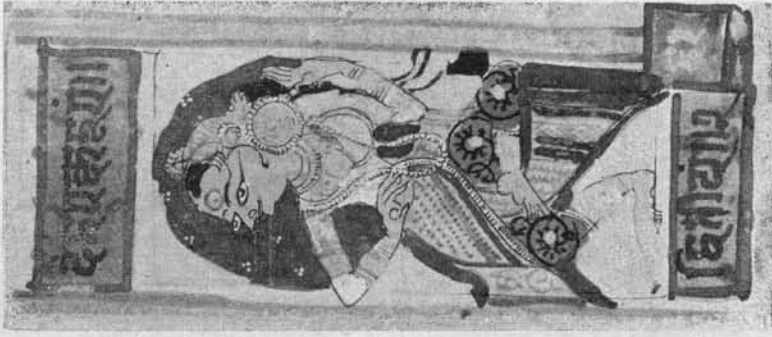

Fig. 159 Daṇḍapakṣa
Hastaka 2
चित्र १५९ दंडपक्ष हस्तक रूप २

Fig. 160 Garuḍapākṣā 1
चित्र १६० गरुडपक्ष रूपं १

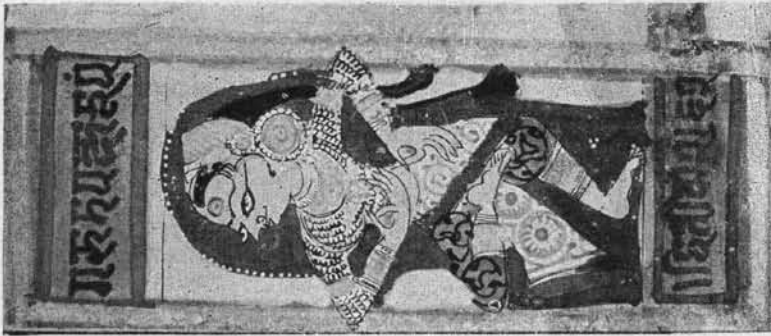

Fig. 161 Garuḍapākṣā 2
चित्र १६१ गरुडपक्ष रूपं २

Fig. 162 Uromandālī 1
चित्र १६२ उरोमंडली रूपं १

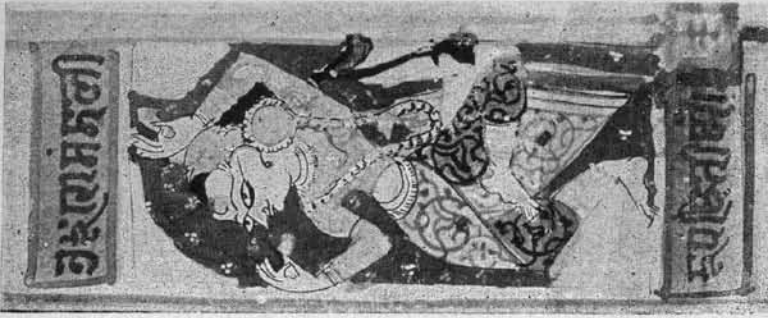

Fig. 163 Uromandālī 2
चित्र १६३ उरोमंडली रूपं २

Fig. 167 Parsvamahali 1
चित्र १६७ पार्श्वमहली स्तं १

Fig. 166 Uromahali 5
चित्र १६६ उरोमहली स्तं ५

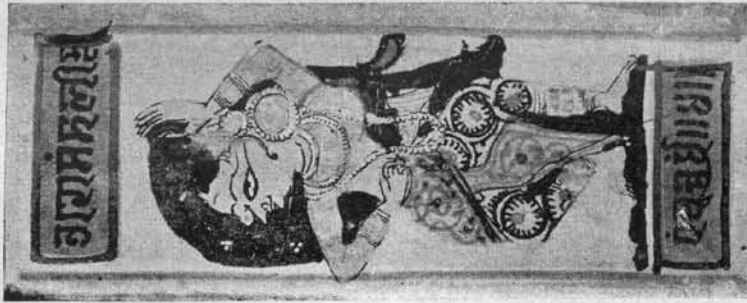

Fig. 165 Uromahali 4
चित्र १६५ उरोमहली स्तं ४

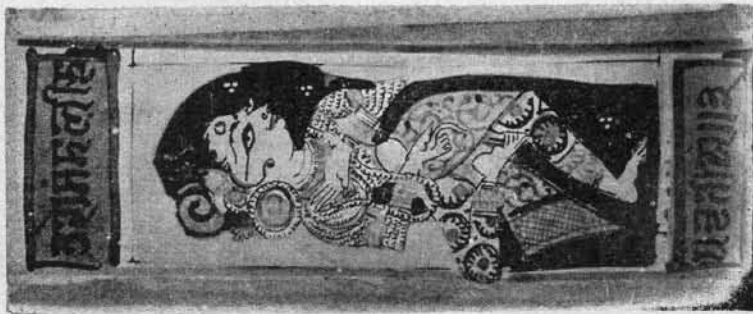

Fig. 164 Uromahali 3
चित्र १६४ उरोमहली स्तं ३

Fig. 168 Uraha Pārsvārḍha
mandālī 1
चित्र १६८ उरः पार्श्वीर्ध मंडली रूपं १

Fig. 169 Uraha Pārsvārḍha
mandālī 2
चित्र १६९ उरः पार्श्वीर्ध मंडली रूपं २

Fig. 170 Uraha Pārsvārḍha
mandālī 3
चित्र १७० उरः पार्श्वीर्ध मंडली रूपं ३

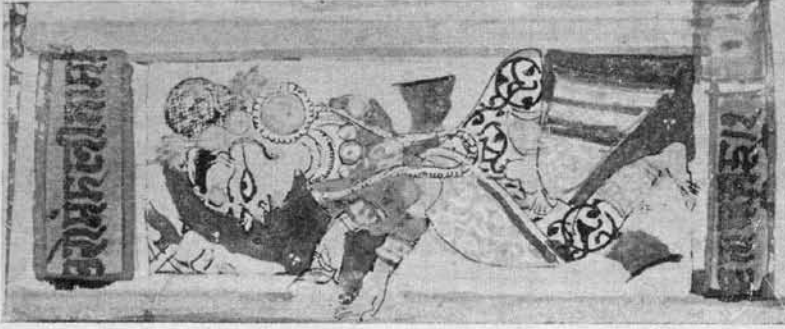

Fig. 171 Uromandālīnāmā-
nītyahasta 1
चित्र १७१ उरोमंडलीनामामृतग्रहस्त रूपं १

ચિત્ર ૧૪૧. અવહિત્ય-હસ્તક ૩૪

છાતીની સામે અધોમુખ રાખેલા, અને 'શુક્રતુ'ડ-હસ્ત'ને ધીમે ધીમે નીચે લાવવા, તેને 'અવહિત્ય-હસ્ત' કહે છે.-સં ૦ ૨૦ અં ૭, પૃ ૦ ૬૫૨.

ઉપયોગ : આ હાથ દુર્બળતા, ઉત્સુકતા, નિસાસા, તથા શરીરનું ખતાવવું વગેરેમાં યોગ્ય છે.

આ ચિત્રની નર્તકીના અને હાથ 'અવહિત્ય' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ઢીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી, કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળું શુલાખી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો ઘેરા પીળા રંગનો પાયજામો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૪૨. નિષધ-હસ્તક ૩૫

'કપિત્ય-હસ્ત'ની સાથે જ્યારે 'સુકુલ-હસ્ત'નું વેદન કરવામાં આવે, ત્યારે 'નિષધ-હસ્ત' થાય છે.-સં ૦ ૨૦ અં ૭, પૃ ૦ ૬૫૨.

ઉપયોગ : આ હાથથી શાસ્ત્રાર્થ, સંબ્રહ કરવો, કપૂલાત કરવી, સંબંધ કરવો, સત્ય-વચન ખોલવું વગેરે લાવો ખતાવાય છે.

આ ચિત્રની નર્તકીના અને હાથ 'નિષધ' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ શુલાખી છે. તેણીએ ઘેરા ઢીલા રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા ઢીલા પોપટીયા રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળો કેસરી રંગનો પાયજામો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૪૩. મકર-હસ્તક ૩૬

અને 'પતાક' હસ્તના અંગૂઠા ઉંચા કરીને ઉંધા રાખવા અને ઉપર ઉપર રાખવા તેને 'મકર-હસ્ત' કહે છે.-સં ૦ ૨૦ અં ૭, પૃ ૦ ૬૫૨.

ઉપયોગ : આ હાથથી સિંહ, વાઘ, ચિત્તો, નોળીયા, મગર તથા મોટાં માછલાં વગેરે માંસાહારી પ્રાણીઓ દર્શાવાય છે.

આ ચિત્રની નર્તકીના અને હાથ 'મકર' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ઘેરા લાલ રંગની કંચુકી, કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળું શુલાખી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળો ઢીલા પોપટીયા રંગનો પાયજામો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૪૪. વર્ધમાન-હસ્તક ૩૭

'હંસપક્ષ-હસ્ત'ને ઉલટા કરીને, સ્વસ્તિકાકારે રાખવાથી 'વર્ધમાન-હસ્ત' થાય છે.-સં ૦ ૨૦ અં ૭, પૃ ૦ ૬૫૨.

ઉપયોગ : આ હાથ આરણ્યા ઉઘાડવામાં તથા વક્ષસ્થલનું વિદારણ કરવામાં યોગ્ય છે.

આ ચિત્રની નર્તકીના અને હાથ 'વર્ધમાન' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ઘેરા લાલ રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા ઢીલા પોપટીયા રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાખી રંગનો પાયજામો પરિધાન કરેલ છે.

નૃત્તહસ્ત :

નૃત્તનાં જુદાં જુદાં ચલનો તથા શારીરિક સ્થિતિઓ (Poses)માં શોભાના હેતુથી સુંદરતા લાવવા માટે જે આકર્ષક હસ્ત-રચનાઓ કરવામાં આવે છે તેને 'નૃત્ત-હસ્ત' કહે છે. સંયુક્ત તથા અસંયુક્ત-મુદ્રાઓની પેઠે આ નૃત્ત-હસ્તો પણ હાથની જ જુદી જુદી રચનાઓ છે; પણ તે કોઈ અર્થ કે ભાવ દર્શાવવામાં પ્રયોજતા નથી, પરંતુ માત્ર અંગભંગી કે લાવણ્યતા હેતુથી જ યોગ્ય છે. તે અંગ રચનાની અપેક્ષાએ સમતોલપણા (Balance)ના સિદ્ધાંત ઉપર રચાય છે, કારણ કે સુંદરતા સમતોલપણામાં જ સમાયેલી છે.

નૃત્ત-હસ્તો હાથ, પગ તથા શરીર એ ત્રણેના સામંજસ્ય દ્વારા અલૌકિક સૌંદર્ય ઉત્પન્ન કરી નૃત્તને અલંકૃત કરે છે. આથી તેને નૃત્તના એક અલંકાર તરીકે પણ ઓળખાવી શકાય.

પણ હાલમાં આ નૃત્ત-હસ્તો ખાસ પ્રચલિત રહ્યા નથી. તેના વિષે ભાગ્યે જ કોઈને કંઈ માહિતી રહી હોય, તે તેનું કારણ કદાચ એ હશે કે અસંયુક્ત તથા સંયુક્ત મુદ્રાઓ જ નૃત્ત-ભાષાનું અનિવાર્ય અંગ હોવાથી તે તે વંશાનુગત ઉતરતી આવતી રહી; પણ નૃત્ત-હસ્તો એટલા અનિવાર્ય ન હોવાથી તે ધીમે ધીમે વિસરાઈ ગયા. વળી, મુદ્રાઓમાં રહેલા સંકેતો જાણવાના કુટૂહલથી પ્રેરાઈને પણ તેને સમજવાનો પ્રયત્ન થતો રહ્યો છે. જ્યારે નૃત્ત-હસ્તોના વિષયમાં તેનો પ્રયત્ન પણ થયો નથી.

નૃત્ત-હસ્તોની ઉત્પત્તિ વસ્તુતઃ અસંયુક્ત અને સંયુક્ત-મુદ્રાઓમાંથી જ છે. કેટલાક નૃત્ત-હસ્તોમાં મિશ્રમુદ્રા (જુદીજુદી બે મુદ્રાનું સંયોજન) પણ યોગ્ય છે. ખને હાથે અમુક મુદ્રાં ધારણ કરીને સુશોભનના આશયથી હસ્તની અમુક શૈભાપૂર્ણ રચના કરવામાં આવે છે તેને જ નૃત્ત-હસ્ત કહે છે.

ચિત્ર ૧૪૫. ચતુરસ્ત્ર-હસ્તક ૩૮

છાતીથી આઠ આંગળને અંતરે, છાતીના આગળના ભાગે બે 'ખટકમુખ-હસ્ત'ને રાખવામાં આવે તેને 'ચતુરસ્ત્ર-હસ્ત' કહે છે. આ હાથનો ઉપયોગ માળા વગેરેને આકર્ષવામાં થાય છે.—સં. ૨૦ અં ૭, પૃ. ૬૫૩.

આ ચિત્રની નર્તકીના ખને હાથ 'ચતુરસ્ત્ર' મુદ્રાએ રાખેલા છે, શરીરનો વર્ણુ ધીલો છે. તેણીએ ઘેરા લાલ રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળું ગુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો વચ્ચે લાલ રંગની ટીપકીયેવાળો કેસરી રંગનો પાયજામે પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૪૬. ઉદ્દૃષ્ટ (ઉદ્દૃષ્ટ) હસ્તક ૩૯

[ભૂલથી 'ઉદ્દૃષ્ટ'ને બદલે ચિત્રમાં 'ઉદ્દૃષ્ટ' છપાઈ ગયું છે.]

પૂર્વદિશા તરફ મુખવાળા ખને 'હંસપક્ષ' હસ્તને અંદર અને બહાર લઈ જવા અને લાવવા, તેને 'ઉદ્દૃષ્ટ હસ્તક' કહે છે.—સં. ૨૦ અં ૭, પૃ. ૬૫૩.

ઉપયોગ : આ હસ્તનો ઉપયોગ જ્ય શબ્દનો ભાવ દર્શાવવા માટે થાય છે.

આ ચિત્રની નર્તકીના ખને હાથ 'ઉદ્દૃષ્ટ' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ સોનેરી કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળું ગુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો ઘેરા ધીલા રંગનો પાયજામે પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૪૭. કુતરુપ (તલમુખ) હસ્તક ૪૦

[ચિત્રમાં 'કુતરુપ-હસ્તક' દર્શાવ્યો છે, પરંતુ તેનો ભાવ બેતાં તે 'સંગીત રત્નાકર'માં વર્ણવેલો 'તલમુખ-હસ્ત' હોય એમ લાગે છે.]

ખને 'હંસપક્ષ' હસ્તને ઉંચા અને ત્રાંસા કરી, પોતાની પડબે ખને હાથની હથેળીઓ એકબીજાની સન્મુખ રાખવી તેને 'તલમુખ-હસ્ત' કહે છે.—સં. ૨૦ અં ૭, પૃ. ૬૫૩.

ઉપયોગ : નાચ્યશાસ્ત્રના જાણકારોએ તેનો ઉપયોગ મધુર મર્દલ-ધ્વનિ યોજવામાં કરવો તેમ કહેલું છે.

આ ચિત્રની નર્તકીના ખને હાથ 'તલમુખ' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ધીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળું લાલ રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળો ગુલાબી રંગનો પાયજામે પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૪૮ થી ૧૫૧. ઉત્તાનવચિત (હસ્ત) રુપ ૧ થી ૪

ગાલ, ખસા તથા લલાટ પ્રદેશ પૈકીનાં કોઈ પણ ભાગમાં ખને 'ત્રિપતાક' હસ્તને પરસ્પર સન્મુખ કાંઈક તિછી રાખવામાં આવે (ચિત્ર ૧૪૮), અને ખસા તથા કાણી તરફ ઉંચે હાથના તળીયાંને

લઈ જવામાં આવે (ચિત્ર ૧૪૯); તથા ક્ષણભર તે રીતે સખીને બંને હાથને ચલિત કરવામાં આવે (ચિત્ર ૧૫૦), તેને 'ઉત્તાનવચિત' હસ્ત કહે છે (ચિત્ર ૧૫૧). બીજાઓ ખલા અને કોણીના અદ્ય પતનને 'ઉત્તાનવચિત' માને છે.—સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૫૭.

ચિત્ર ૧૪૮ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉત્તાનવચિત' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા ધોપટીયા રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળું ગુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો ક્ષીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલા છે.

ચિત્ર ૧૪૯ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ખલા સુધી ઉંચા રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ કંચુકી, કટિવસ્ત્ર તથા પાયબંધો ચિત્ર ૧૪૮ જેવા જ રંગના પરિધાન કરેલા છે.

ચિત્ર ૧૫૦ : આ ચિત્રની નર્તકીને જમણો હાથ મસ્તકના ઉપરના ભાગ સુધી ઉંચો રાખેલા છે. તથા ડાબો હાથ ડાબા પડએ લલાટ સુધી ઉંચો રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે, તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી, કટિવસ્ત્ર તથા પાયબંધો ચિત્ર ૧૪૮ જેવા જ રંગના પરિધાન કરેલા છે.

ચિત્ર ૧૫૧ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ બંને ખલા સુધી ઉંચા કરેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા ધોપટીયા રંગની કંચુકી, કટિવસ્ત્ર તથા પાયબંધો ચિત્ર ૧૪૮ જેવા જ રંગના પરિધાન કરેલા છે.

ચિત્ર ૧૫૨ થી ૧૫૪. લતાકર (હસ્ત) રૂપં ૧ થી ૩

'પતાક' અને 'હોલિત' હસ્તને તિર્છા લાંબા કરવા તેને 'લતાકર' હસ્ત કહે છે (ચિત્ર ૧૫૨).

'પતાક' અને 'હોલિત' હસ્તને બંને પડએ લાંબા રાખી તેની ઉથેળીઓ ત્રાંસી અને નમતી રાખવી તેને 'લતાકર' કહે છે (ચિત્ર ૧૫૩).

'કેશખંધ' અને 'નિતંબ' હસ્તની (સંમિલિત) આકૃતિને કેટલાક આચાર્યો 'ત્રિપતાક' આકૃતિ તરીકે ઓળખે છે (ચિત્ર ૧૫૪).—સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૫૭.

ચિત્ર ૧૫૨ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'લતાકર' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ કંચુકી, કટિવસ્ત્ર તથા પાયબંધો ચિત્ર ૧૫૧ જેવા જ રંગના પરિધાન કરેલા છે.

ચિત્ર ૧૫૩ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'લતાકર' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી, કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા ગુલાબી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલા છે.

ચિત્ર ૧૫૪ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'લતાકર' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા ધોપટીયા રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો સોનેરી મોળીયા સાથેનો પાયબંધો પરિધાન કરેલા છે.

ચિત્ર ૧૫૫. કરિહસ્ત ૧

ઉંચા કરેલા 'લતાકર હસ્ત' ને પાછળના પડએ લઈ જઈને લટકતો રાખવામાં આવે અને બીજા 'ત્રિપતાક' આકારવાળા હસ્તને કાનની પાસે લઈ જવામાં આવે તેને 'કરિહસ્ત' કહેવામાં આવે છે.—સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૫૯.

આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'કરિહસ્ત' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી તથા કટિવસ્ત્ર અને પાયબંધો ચિત્ર ૧૫૪ જેવા જ રંગના પરિધાન કરેલા છે.

ચિત્ર ૧૫૬. પક્ષવચિત-હસ્તક

બંને 'ત્રિપતાક-હસ્ત' પૈકી એક હસ્તનો અગ્રભાગ મસ્તક તરફ અને બીજા હસ્તનો અગ્રભાગ કમ્મરના ઉપરના ભાગમાં રાખવો તેને 'પક્ષવચિત-હસ્ત' કહે છે.—સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૫૯.

આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'પક્ષવચિત' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ સોનેરી રંગની ઠંચુકી તથા કટિવસ્ત્ર અને પાયબંધો ચિત્ર ૧૫૪ જેવા જ રંગના પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૫૭. પક્ષપ્રઘોતક-હસ્ત ૧.

સૌથી પ્રથમ કમ્મર અને મસ્તક તરફ 'ત્રિપતાક-હસ્ત'ના અગ્રભાગોને રાખીને, પડખાની સન્મુખ તે અગ્રભાગોને યોજવા તે 'પક્ષપ્રઘોતક-હસ્ત' મનાય છે,

ઉપરોક્ત હસ્તને જ ઉંચા કરવા અને ત્યાર પછી આંગળી ઉંચી કરી ઉલટા કરવાથી તે ઘણા શોભાયમાન થાય છે, એમ કેટલાક અન્ય નાટ્યવિશારદોનું કહેવું છે.-સં ૨૦ ૨૫૦, ૭, ૫૦ ૬૫૯.

આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'પક્ષપ્રઘોતક' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની ઠંચુકી, કટિવસ્ત્ર તથા પાયબંધો ચિત્ર ૧૫૪ જેવા જ રંગના પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૫૮-૧૫૯. ઠંડપક્ષ-હસ્તક ૧-૨

'હંડપક્ષ' હસ્તના બંને હાથ (ચિત્ર ૧૫૮) પૈકીનો એક હાથ છાતીની નજીક બંધ અને બીજો પડખેથી વિલાસચુક્રા તિછોં પસારીને (ચિત્ર ૧૫૯) લાતાકરે લાંબો કરવો તેને 'ઠંડપક્ષ-હસ્ત' કહેવામાં આવે છે. કમશ: ખીબ આંગળી આ પ્રમાણે બંને હસ્તને કરવા તેને 'ઠંડપક્ષ-હસ્ત' કહે છે. અહીં ખીબ નાટ્યવિશારદો એકી સાથે બંને હાથ લંબાવવા તેને 'ઠંડપક્ષ-હસ્ત' કહે છે.-સં ૨૦ ૨૫૦ ૭, ૫૦ ૬૫૯.

ચિત્ર ૧૫૮ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઠંડપક્ષ' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ તમ્બુ સુવર્ણ જેવો છે. તેણીએ સોનેરી રંગની ઠંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા ચુલાખી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૫૯ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઠંડપક્ષ' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ સફેદ રંગની ઠંચુકી, કટિવસ્ત્ર તથા પાયબંધો ચિત્ર ૧૫૮ જેવા જ રંગના પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૬૦-૧૬૧ ગન્ડપક્ષ (હસ્ત) રુપ ૧-૨

કાણીથી થોડાક વળેલા, કમ્મર ઉપર ઉંચા રાખેલા તિરછા (ત્રાંસા) ઉપર જતા બંને 'પતાક-હસ્ત'ને 'ગન્ડપક્ષ-હસ્ત' કહે છે (જુઓ ચિત્ર ૧૬૦). અન્ય મતે બંને 'ત્રિપતાક-હસ્ત'ને ઉપર પ્રમાણે રાખવા તેને 'ગન્ડપક્ષ-હસ્ત' કહે છે (જુઓ ચિત્ર ૧૬૧).

પરંતુ નાટ્યશાસ્ત્રના આઠ પ્રણેતા ભરતમુનિનો આ મત નથી.-સં ૨૦ ૨૫૦ ૭, ૫૦ ૬૬૦.

ચિત્ર ૧૬૦ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ગન્ડપક્ષ' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ જેવો છે. તેણીએ સોનેરી રંગની ઠંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા પોપટીયા રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા ચુલાખી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૬૧ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ગન્ડપક્ષ' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ કમળના ફૂલ જેવો છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા સફેદ રંગની ઠંચુકી, લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૬૨ થી ૧૬૬ ઉર્ધ્વમંડલી (ઉર્ધ્વમંડલી) રુપ ૧ થી ૫

ઉરુ પ્રદેશની ખાસે રાખેલા બંને હાથને (ચિત્ર ૧૬૨) ધીમેધીમે પાછા લઈ જવા પૂર્વક, પોતપોતાની ખાજુએ લાવીને, લલાટ પ્રદેશે લાવવા (ચિત્ર ૧૬૩) અને ચકાકરે લખાવીને (ચિત્ર ૧૬૪) પસારવા તેને 'ઉર્ધ્વમંડલી-હસ્ત' કહે છે. (ચિત્ર ૧૬૫) [આ કેટલાકનો મત છે.]

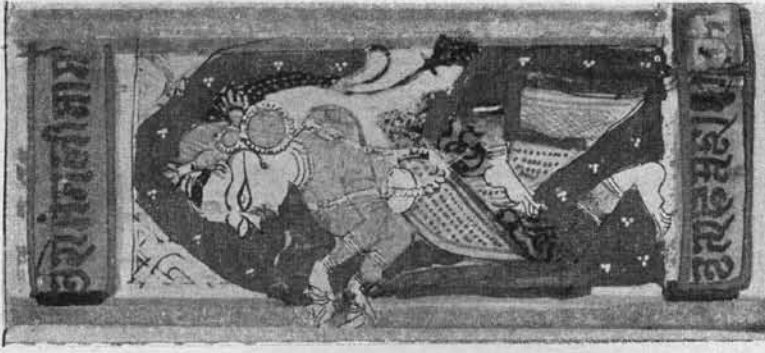

Fig. 175 Uromandalināma
nityahasta 5

चित्र १७५ उरोमंडलीनामनृत्यहस्त रु ५

Fig. 174 Uromandalināma
nityahasta 4

चित्र १७४ उरोमंडलीनामनृत्यहस्त रु ४

Fig. 173 Uromandalināma
nityahasta 3

चित्र १७३ उरोमंडलीनामनृत्यहस्त रु ३

Fig. 172 Uromandalināma
nityahasta 2

चित्र १७२ उरोमंडलीनामनृत्यहस्त रु २

Fig. 176 Uromaṇḍalīnāmā
nityahasta 6
चित्र १७६ उरोमण्डलीनामानृत्यहस्त रु ६

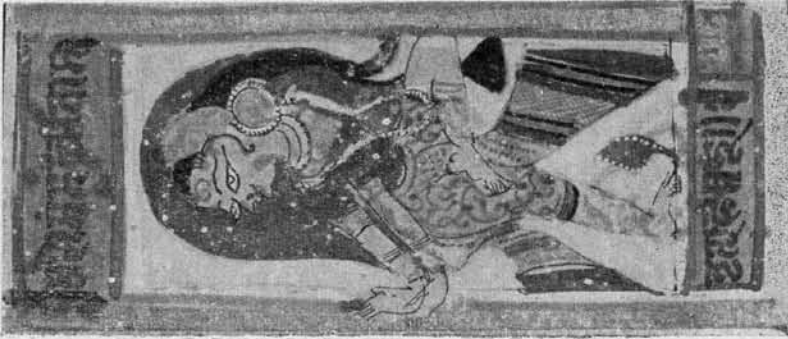

Fig. 177 Uromaṇḍalīnāmā
nityahasta 7
चित्र १७७ उरोमण्डलीनामानृत्यहस्त रु ७

Fig. 178 Uromaṇḍalīnāmā
nityahasta 8
चित्र १७८ उरोमण्डलीनामानृत्यहस्त रु ८

Fig. 179 Muṣṭika Swastika 1
चित्र १७९ मुष्टिक स्वस्तिक रूप १

Fig. 180 *Muṣṭika Swastika* 2
चित्र १८० मुष्टिक स्वस्तिक रूप २

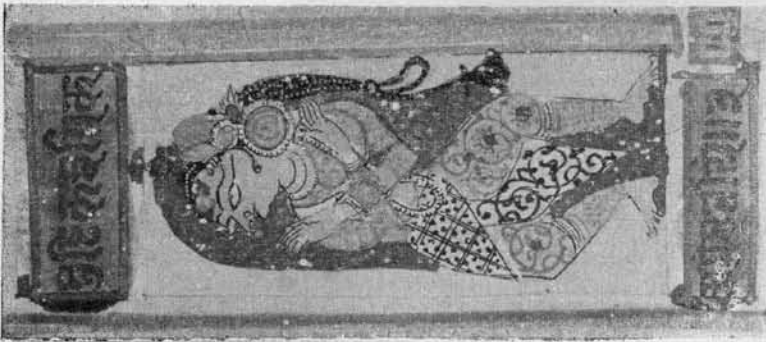

Fig. 181 *Muṣṭika Swastika* 3
चित्र १८१ मुष्टिक स्वस्तिक रूप ३

Fig. 182 *Muṣṭika Swastika* 4
चित्र १८२ मुष्टिक स्वस्तिक रूप ४

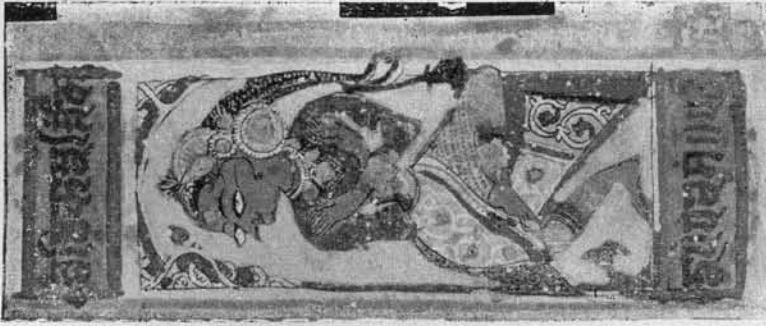

Fig. 183 *Muṣṭika Swastika* 5
चित्र १८३ मुष्टिक स्वस्तिक रूप ५

Fig. 184 Nalinīpadmakōśa 1
चित्र १८४ नलिनीपद्मकोश रूप १

Fig. 185 Alapallava 1
चित्र १८५ अलपल्लव रूप १

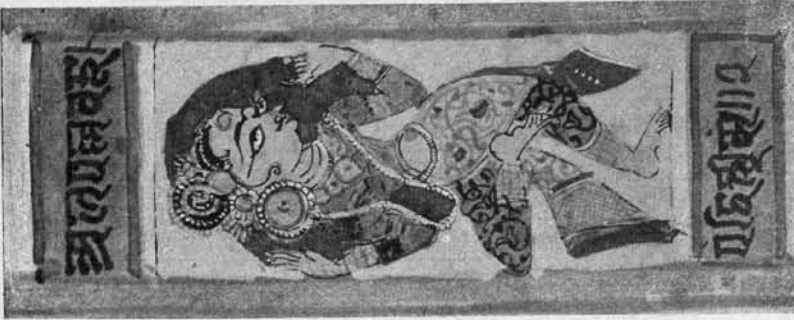

Fig. 186 Alapallava 2
चित्र १८६ अलपल्लव रूप २

Fig. 187 Alapallava 3
चित्र १८७ अलपल्लव रूप ३

વળી, ખીજઓ લલાટ પ્રાપ્તિપર્યંત (હસ્ત)ને ‘ઉર્ધ્વમંડલી-હસ્ત’નું લક્ષણ કહે છે (ચિત્ર ૧૬૬). નૃત્યશાસ્ત્રના બ્રહ્મકારોમાં આ હસ્ત ‘ચક્રવર્તનિકા’ના નામથી પ્રસિદ્ધિને પામેલ છે.

ચિત્ર ૧૬૨ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘ઉર્ધ્વમંડલી’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ લીલા રંગની કંચુકી, કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા લીલા રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમલ્લ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૬૩ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘ઉર્ધ્વમંડલી’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ તમ સુવર્ણુ બને છે. તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી, કીરમલ્લ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૬૪ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘ઉર્ધ્વમંડલી’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ તમ સુવર્ણુ બને છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા સફેદ રંગની કંચુકી, કીરમલ્લ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ડેસરી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૬૫ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘ઉર્ધ્વમંડલી’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ પીળો છે. તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી, કીરમલ્લ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ડેસરી રંગનો પાયબંધો, વચ્ચે લાલ રંગની હુદ્દિયોવાળો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૬૬ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘ઉર્ધ્વમંડલી’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા આસમાની રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૬૭. પાર્શ્વમંડલી (હસ્ત) રુપ ૧.

તે બંને ‘પતાક-હસ્ત’ને બંને પડખે પરસ્પર એકબીજાની સામે સ્થાપન કરવા તેને ‘પાર્શ્વમંડલી-હસ્ત’ કહે છે.

ખીજઓ ‘પતાક-હસ્ત’ને બંને પડખે એરથી લમાવવા તેને ‘પાર્શ્વમંડલી-હસ્ત’ કહે છે.

આ જ હાથને નાટ્યશાસ્ત્રના બ્રહ્મકારો ‘કક્ષવર્તનિકા’ હસ્ત માને છે.—સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૫૦ ૬૬૦.

આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘પાર્શ્વમંડલી’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ લીલા રંગની કંચુકી, કીરમલ્લ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૬૮ થી ૧૭૦. ઉર:પાર્શ્વમંડલી રુપ ૧ થી ૩.

એક હાથને ઉચ્ચે છાતી પર રાખવામાં આવેલો હોય અને ખીજ ‘અરસલ’ હસ્તને પડખેથી પ્રસારીને ઠાંઈક ઉચ્ચે રાખવામાં આવે (ચિત્ર ૧૬૮), અને એવી રીતે ખીજ હાથને કમલની નાલની આકૃતિવાળો મંડલાકારે બનાવીને પાછો વળીને છાતી પાસે લઈ જવો (ચિત્ર ૧૬૯) તેને ‘ઉર:પાર્શ્વમંડલી’ હસ્ત કહેવામાં આવે છે. જ્યારે છાતી ઉપર રાખેલો હાથ પોતાની પડખે લઈ જવામાં આવે છે ત્યારે, ખીજ પડખે પ્રસારેલો હાથ પણ તેની સાથે જ છાતી પર લઈ જવાય છે તેને ‘ઉર:પાર્શ્વમંડલી’ હસ્ત કહે છે (ચિત્ર ૧૭૦).—સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૫૦ ૬૬૧.

ચિત્ર ૧૬૮ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘ઉર:પાર્શ્વમંડલી’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ લાલ હિંગલોકીયા રંગની કંચુકી, કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમલ્લ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૬૯ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘ઉર:પાર્શ્વમંડલી’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી, કીરમલ્લ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૭૦ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉરેપાર્શ્વાર્ધમંડલી' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ તમ સુવર્ણુ જેવો છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું શુલાખી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો આસમાની રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૭૧ થી ૧૭૮. ઉરોમંડલી નામ નૃત્ય હસ્ત રૂપ ૧ થી ૮.

ઉદ્ગ્રેષ્ટિત અને અપવેષ્ટિત કરણ્ય એકીસાથે કરીને (ચિત્ર ૧૭૧), અનુક્રમે ચક્રાકારે બંને હાથને ભ્રમાવીને (ચિત્ર ૧૭૨), પોતાની પડખે (ચિત્ર ૧૭૩) છાતી પાસે લઈ જવા (ચિત્ર ૧૭૪). (બંને હાથ) છાતી પાસે ઉલટા રાખવા (ચિત્ર ૧૭૫-૧૭૬) તેને 'ઉરોમંડલીહસ્ત' કહે છે. ખીબ નાટ્યવિશારદો છાતી પાસે રાખેલા બંને હાથને ભ્રમાવવાનું કહે છે (ચિત્ર ૧૭૭).

સ્પર્શીકરણુ : અહીં તાત્પર્ય એ છે કે ઉદ્ગ્રેષ્ટિતના ઉપક્રમથી પોતાની પડખે રાખેલો હાથ આવેષ્ટિત કરવાથી છાતી આગળ બધ છે અને આવેષ્ટિતના ઉપક્રમથી પોતાની પડખે રાખેલો હાથ ઉદ્ગ્રેષ્ટિતકરણુ વડે છાતી આગળ બધ છે.

કેટલાક નાટ્યશાસ્ત્રના જાણકારોમાં આ હસ્ત 'ઉરોવર્તનિકા'ના નામથી પ્રસિદ્ધ છે (ચિત્ર ૧૭૮).

વળી, કેટલાક નાટ્યશાસ્ત્રકારો આ હસ્તને 'હંસપદ્મ' હસ્ત કહે છે. -સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૦ ૬૬૧

ચિત્ર ૧૭૧ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉરોમંડલી' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ લીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળું શુલાખી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો કેસરી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૭૨ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉરોમંડલી' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ પીળો છે. તેણીએ લીલા રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું શુલાખી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો ઘેરા લીલા રંગનો, વચ્ચે સફેદ તથા સોનેરી રંગની ટીપકીયેવાળો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૭૩ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉરોમંડલી' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ લાલ હિંગલોકીયા રંગની કંચુકી, કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળું ઘેરા લીલા રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળો શુલાખી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૭૪ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉરોમંડલી' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ તમ સુવર્ણુ જેવો છે. તેણીએ પીળા રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળું કાળા રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળો શુલાખી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૭૫ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉરોમંડલી' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ તમ સુવર્ણુ જેવો છે. તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળો શુલાખી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો ઘેરા લીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૭૬ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉરોમંડલી' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ તમ સુવર્ણુ જેવો છે. તેણીએ લીલા રંગની કંચુકી, કટિવસ્ત્ર તથા પાયબંધો ચિત્ર ૧૭૫ જેવા જ રંગનો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૭૭ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉરોમંડલી' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ કાળા રંગની કંચુકી, કટિવસ્ત્ર તથા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળો શુલાખી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૭૮ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉરોમંડલી' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ આસમાની છે. તેણીએ ઘેરા લીલા રંગની કંચુકી, લીલા રંગની ડીઝાઈનવાળું કેસરી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળો શુલાખી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૭૯ થી ૧૮૩ મુદ્રિક સ્વસ્તિક (હસ્ત)રુપ ૧ થી ૫

અનુક્રમે વારંવાર, મણિખંધના કુંચનથી થએલ આવેશિત વર્તનાથી (ચિત્ર ૧૭૯), એક હાથને ‘અરાલ’ કરીને, બીજા હાથને ‘અલપલ્લવ’ કરવાથી (ચિત્ર ૧૮૦) જે સ્વસ્તિકાકૃતિ કરવામાં આવે (ચિત્ર ૧૮૧) તેને ‘મુદ્રિક-સ્વસ્તિક’ (હસ્ત) કહે છે.

બંને હાથને ‘અટકામુખ’ કરી મણિખંધ આગળ સ્વસ્તિકાકારે રાખવા (ચિત્ર ૧૮૨) તેને ‘મુદ્રિક-સ્વસ્તિક’ (હસ્ત) કહે છે.

વળી, મુકી વાળેલા ‘કપિત્થ’ અને ‘શિખર’ હસ્તને સ્વસ્તિકાકારે રાખવા (ચિત્ર ૧૮૩) તેને ‘મુદ્રિક-સ્વસ્તિક’ (હસ્ત) કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૬૨.

ચિત્ર ૧૭૯ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘મુદ્રિક-સ્વસ્તિક’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી, કીરમલ્લ રંગની ડીઝાઈનવાળું શુભાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૮૦ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘મુદ્રિક-સ્વસ્તિક’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ લીલા પોષ્ટીયા રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા કાળા રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમલ્લ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાબી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૮૧ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘મુદ્રિક-સ્વસ્તિક’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણ પીળો છે. તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી, કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળું કેસરી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા ચિત્ર ૧૮૦ જેવા જ રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૮૨ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘મુદ્રિક-સ્વસ્તિક’ મુદ્રાએ રાખેલા છે શરીરનો વર્ણ તપ્ત સુવર્ણ જેવો છે. તેણીએ લીલા પોષ્ટીયા રંગની કંચુકી, કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળું વાદળી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમલ્લ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાબી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૮૩ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘મુદ્રિક-સ્વસ્તિક’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણ આસમાની છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમલ્લ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાબી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૮૪. નલિનીપદ્મકોશ (હસ્ત) રુપ ૧

‘પદ્મકોશ’ કરેલા બંને હાથને પરસ્પર ઉલટા કરવા તેને ‘નલિનીપદ્મકોશ’ હસ્ત કહે છે. બીજા મતે, મણિખંધ આગળ બેડાએલા બંને હાથને પરસ્પર સન્મુખ રાખવા તેને ‘નલિનીપદ્મકોશ’ હસ્ત કહે છે.-સં. ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૬૨.

આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘નલિનીપદ્મકોશ’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણ તપ્ત સુવર્ણ જેવો છે. તેણીએ લાલ હિંગલોકીયા રંગની કંચુકી, કીરમલ્લ રંગની ડીઝાઈન તથા વાદળી રંગની ટીપકીયાવાળું શુભાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો ઘેરા લીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૮૫ થી ૧૮૭ : અલપલ્લવ (અલપદ્મક) રુપ ૧ થી ૩

ઉદ્દેશિત ક્રિયાવાળા બંને હાથને છાતી આગળ રાખવા તેને ‘અલપલ્લવ’ હસ્ત કહે છે ચિત્ર ૧૮૫). અને તે બંને હાથને બાલા પાસે લઈ જવા (ચિત્ર ૧૮૬) તથા પસારવા (ચિત્ર ૧૮૭) તેને ‘અલપદ્મક’ હસ્ત કહે છે.-સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૬૨.

ચિત્ર ૧૮૫ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ‘અલપલ્લવ’ મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણ પીળો છે. તેણીએ લીલા પોષ્ટીયા રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળું શુભાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો કેસરી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૮૬ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'અલપદલવ' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ પીળો છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું શુલાળી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૮૭ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'અલપદલવ' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ તપ્ત સુવર્ણુ જેવો છે. તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી, કટિવસ્ત્ર તથા પાયબંધો ચિત્ર ૧૮૬ જેવા જ રંગના પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૮૮ થી ૧૯૦. ઉદ્ભવજી-રૂપ ૧ થી ૩.

બંને 'અલપદલ' હસ્તને (ચિત્ર ૧૮૮) ખભા તરફ પસારીને (ચિત્ર ૧૮૯), ખભાની સન્મુખ બધી આંગળીઓ જતી હોય તેવી રીતે રાખવી (ચિત્ર ૧૯૦) તેને 'ઉદ્ભવજી' હસ્ત કહેવામાં આવે છે.—સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૬૩.

ચિત્ર ૧૮૮ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉદ્ભવજી' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ આસમાની છે. તેણીએ શુલાળી રંગની કંચુકી, કાળા રંગની ડીઝાઈન તથા લાલ રંગની ટીપકીથોવાળું કેસરી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૮૯ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉદ્ભવજી' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ કમળના ફૂલ જેવો છે. તેણીએ આસમાની રંગની કંચુકી, લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળું કેસરી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૯૦ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'ઉદ્ભવજી' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ આસમાની છે. તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૯૧ થી ૧૯૪ વલિત (હસ્ત) રૂપ ૧ થી ૪

કાણીથી વળેલા બંને 'લતાકર' હસ્તને સ્વસ્તિક કરવા તેને 'વલિત' (હસ્ત) કહે છે (ચિત્ર ૧૯૧). બીજાઓ, 'સુષ્ટિક-સ્વસ્તિક' હસ્તને મસ્તક ઉપર પહેળા રાખવા તેને પણ 'વલિત' હસ્ત કહે છે (ચિત્ર ૧૯૨).

બંને 'અટકામુખ' હસ્તના અગ્રભાગ સામસામા અડાકી (ચિત્ર ૧૯૩) તેનો પાછળનો ભાગ ઉંચો રાખી બંને હાથની કાણીઓ નમતી રાખવી (ચિત્ર ૧૯૪) તેને અન્યમતે 'વલિત' હસ્ત કહે છે.—સં ૨૦ અં ૭, પૃ ૬૬૩.

ચિત્ર ૧૯૧ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'વલિત' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ કમળના ફૂલ જેવો છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળું ક્ષીલા પોપટીયા રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા આસમાની રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૯૨ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'વલિત' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ કમળના ફૂલ જેવો છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળી સફેદ રંગની કંચુકી, કાળા રંગની ડીઝાઈન તથા લાલ રંગની ટીપકીથોવાળું કેસરી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા આસમાની રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૯૩ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'વલિત' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ આસમાની છે. તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું શુલાળી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા પોપટીયા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૯૪ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'વલિત' મુદ્રાએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ આસમાની છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું શુલાળી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનો પાયબંધો પરિધારણુ કરેલ છે.

Fig. 188 Utcana 1
चित्र १८८ उल्बणरूपं प्रथमं १

Fig. 189 Utcana 2
चित्र १८९ उल्बणरूपं द्वितीयं २

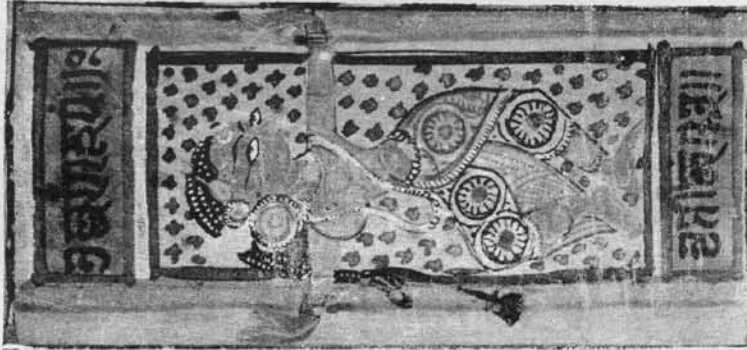

Fig. 190 Utcana 3
चित्र १९० उल्बणरूपं तृतीयं ३

Fig. 191 Valita 1
चित्र १९१ वलितरूपं प्रथमं १

Fig. 192 Valita 2
चित्र १९२ वलितरूपं द्वितीयं २

Fig. 193 Valita 3
चित्र १९३ वलितरूपं तृतीयं ३

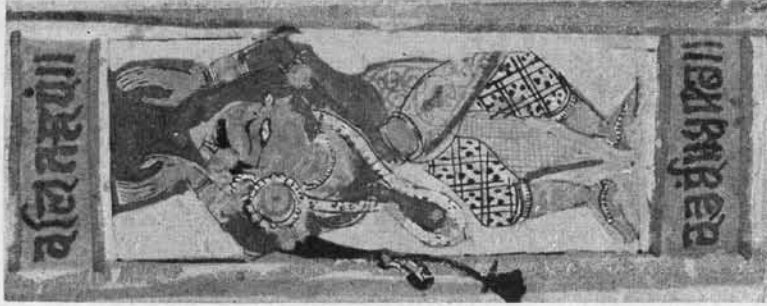

Fig. 194 Valita 4
चित्र १९४ वलितरूपं चतुर्थं ४

Fig. 195 Kirīḷaka nāma
nṛtyastaka 1
चित्र १९५ किरीटक नामनाय
हस्तक रूप १

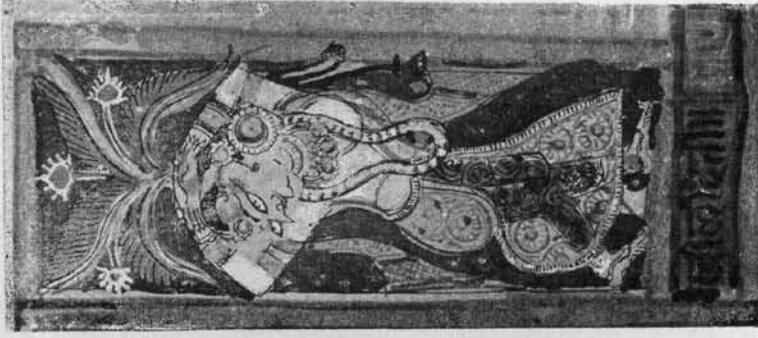

Fig. 199 *Līlavatī*
चित्र १९९ लीलवती

Fig. 198 *Kirīṭakanāma*
nṛtyahastaka 4
चित्र १९८ किरिटक नाम नृत्य
हस्तक रूपं ४

Fig. 197 *Kirīṭakanāma*
nṛtyahastaka 2
चित्र १९७ किरिटक नाम नृत्य
हस्तक रूपं ३

Fig. 196 *Kirīṭakanāma*
nṛtyahastaka 2
चित्र १९६ किरिटक नाम नृत्य
हस्तक रूपं २

Fig. 200 Samapādaçārī 1
चित्र २०० समपादचारी रूपं एक १

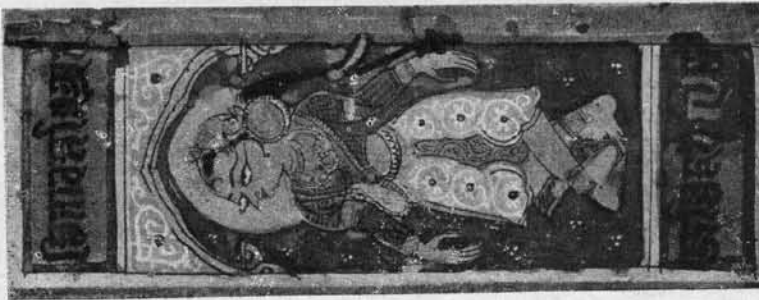

Fig. 201 Sthitāvarā
Antarjānu 1
चित्र २०१ स्थितावती अंतर्जनु रूपं १

Fig. 202 Antarjānu
Svastika 1
चित्र २०२ अंतर्जनु स्वस्तिक रूपं द्वितीय

Fig. 203 Antarjānu
Svastika 3
चित्र २०३ अंतर्जनु स्वस्तिक ३

ચિત્ર ૧૯૫ થી ૧૯૮. કિરીટક નામનૃત્ય-હસ્ત રૂપ ૧-૪.

['સંગીત રતનાકર' માં આ હસ્તનું વર્ણન નહીં હોવાથી અહીં આપેલ નથી.

ચિત્ર ૧૯૫ : આ ચિત્રની નર્તકીને જમણા હાથ ખભેથી પસારી, કોણીથી વાળીને ઉંચો કરેલો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પડખે રાખી, કોણી આગળથી થોડો વાળીને લટકતો રાખેલો છે. તેણીના બંને પગ ઢીંચણેથી સહેજ વાળેલા અને એડીને ભાગ એકબીજાની સામે રાખીને, જમીનને અડાડેલા છે. શરીરનો વર્ણ કમળના ફૂલ જેવો છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી, કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળું આસમાની રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા પોપટીયા રંગનો પાંચબમે પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૯૬ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ કોણીએથી વાળી, ડાબા પડખે ડાબા પસારીને બંને હાથમાં કમળની નાલ સાથેનું વિકસેલું કમળનું ફૂલ પકડેલું છે. તેણીના બંને પગ ઢીંચણેથી સહેજ વાળેલા, એડીને ભાગ એકબીજાની સન્મુખ રાખી, જમીનથી અદ્ધર રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી, સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળું ક્ષીલા પોપટીયા રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાબી રંગનો પાંચબમે પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૯૭ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ ડાબા પડખે, કોણીએથી વાળી છાતીની પાસે રાખીને રાખેલા છે. જમણા હાથનો પંજો અવળો અને ડાબા હાથનો પંજો સવળો રાખેલો છે. તેણીના બંને પગ ઢીંચણેથી વાળીને જમીનથી અદ્ધર રાખી, એડીને ભાગ એકબીજાની સામે રાખેલ છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું શુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા પોપટીયા રંગનો પાંચબમે પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૯૮ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ કોણીએથી વાળી, છાતીથી સહેજ દૂર રાખી, બંને હાથના પંજા ઉંચા રાખી અભય મુદ્રાએ રાખેલા છે. તેણીના બંને પગ ઢીંચણેથી વાળીને જમીનથી અદ્ધર રાખી, એડીને ભાગ એકબીજાની સામે રાખેલ છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી, કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળું આસમાની રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કીરમજી રંગની ડીઝાઈન અને વાદળી રંગની ટીપકીવેવાળો શુલાબી રંગનો પાંચબમે પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૯૯. લીલાવતી (લલિત-હસ્ત).

[ચિત્રમાં 'લીલાવતી' લખેલ છે. પરંતુ તેનો સાથ 'લલિત'ને મળતો છે.]

બંને હાથ 'પદલાવ' કરી મસ્તકે રાખવા તેને નૃત-હસ્તના બણકારો 'લલિત' હસ્તક કહે છે. 'ચતુરસ્ર' હસ્તને એમને એમ રાખીને મસ્તક ઉપર સ્થિર રાખવા તેને પણ કેટલાક 'લલિત' હસ્ત કહે છે.

ત્યારે કેટલાક તો બંને 'ખટકામુખ' હસ્તના અગ્રભાગેને ધીમે ધીમે મસ્તક ઉપર પરસ્પર સંલગ્નપણે રાખવા તેને 'લલિત' હસ્ત કહે છે (ચિત્ર ૧૯૯)-સં ૨૦ અં ૭, પુ ૬૬૩.

આ ચિત્રની નર્તકીના બંને હાથ 'લલિત' મુદ્રાએ મસ્તક ઉપર પરસ્પર સંલગ્નપણે રાખેલા છે. તેણીના મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં સુંદર વૃક્ષની ચિત્રાકૃતિ રજૂ કરેલી છે. તેણીના બંને પગ એકબીજાની પાછળ (ગતિ કરતા હોય) લઈ જવામાં આવતા હોય તેવી રીતે રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ સફેદ રંગની કંચુકી, કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું શુલાબી રંગનું કટિવસ્ત્ર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પાંચબમે પરિધાન કરેલ છે.

હસ્તના બીજા ચાર પ્રકાર :

(૧) આવેશિત, (૨) ઉદ્વેશિત, (૩) વ્યાવર્તિત, (૪) પરિવર્તિત.

આવેશિત : એક હસ્તની તર્જન્યાદિક આંગળીઓ અનુક્રમે બીજા હસ્તની તર્જન્યાદિક આંગળીઓ વડે ઘણું અંતરે ઠાંકવામાં આવે તે.

ઉદ્દેશિત : એક હાથની તર્જન્યાદિક આંગળીઓ ખીબ હાથની તર્જન્યાદિક આંગળીઓથી ક્રમપૂર્વક બહારથી ઢાંકવામાં આવે તે.

વ્યાર્થિત : એક હાથની તર્જન્યાદિક આંગળીઓ અનુક્રમે ખીબ હસ્તની તર્જન્યાદિક આંગળીઓ વડે અંદરના ભાગમાંથી વીંટવામાં આવે તે.

પરિવર્તિત : એક હસ્તની તર્જન્યાદિક આંગળીઓ ખીબ હાથની તર્જન્યાદિક આંગળીઓ વડે બહારથી વીંટવામાં આવે તે.

ઉપર પ્રમાણે હસ્તના અસિનયો બતાવવા.

નૃત્યમાં અને અસિનયમાં મોહ, બ્રહ્મકૃતિ અને નેત્રની સાથે હાથવડે કરણો કરવાં.

ઉપર ખતાવ્યા ઉપરાંત હસ્તના ખીબ પણ કેટલાક પ્રકાર છે. (૧) તિર્યક, (૨) ઉર્ધ્વસંસ્થ, (૩) અધોમુખ, (૪) અંચિત, (૫) અપવિદ્ધ, (૬) મંડલગતિ, (૭) સ્વસ્તિક, (૮) પુષ્ટાનુસારી, (૯) ઉદ્દેશિત, (૧૦) પ્રસારિત, (૧૧) આવિદ્ધ, (૧૨) કુંચિત, (૧૩) નમ્ર, (૧૪) સરળ, (૧૫) આંદોલિત, (૧૬) ઉત્સારિત.

(૧) તિર્યક—પડખે રહેલો હાથ.

(૨) ઉર્ધ્વસંસ્થ—માથા ઉપર આકાશ તરફ ઉંચો કરેલો હાથ.

(૩) અધોમુખ—પૃથ્વી તરફ રાખેલો હાથ.

(૪) અંચિત—હાથને છાતી આગળથી માથા સુધી લઈ જઈ તેને પાછો છાતી પાસે લાવવો તે.

(૫) અપવિદ્ધ—હાથને છાતી આગળથી મંડળની પેઠે ફેરવતાં આગળ લઈ જવો અને તે મંડળ અપવિદ્ધને અનુસારે બહારના ભાગમાં વળતું કરવું તે.

(૬) મંડલગતિ—હાથને શરીરની ચારે બાજુ ફેરવવો અને તેનો ઉપયોગ તલવાર તથા ખરછી વગેરે ફેંકવામાં કરવો.

(૭) સ્વસ્તિક—ડાબા હાથવડે જમણા હાથના અને જમણા હાથવડે ડાબા હાથના કોણી અને ખસાના મધ્ય ભાગનો સ્પર્શ કરવો તે. આ અસિનય સૂર્યનું ઉપસ્થાન, આલિંગન અને નમસ્કાર વગેરેમાં યોગ્ય છે. ઉપસ્થાનમાં માથા ઉપર સાધીયાની પેઠે હાથ રાખી હથેળી સૂર્ય સામે રાખવી, મળવામાં પ્રસિદ્ધિ પ્રમાણે છાતી આગળ સ્વસ્તિક કરી પોતાની સામે હથેળીઓ રહે તેમ રાખવા અને નમસ્કારમાં હથેળીઓ જમીન તરફ રાખવી. એ પ્રમાણે જ્યાં વિશેષ ખુલાસો ન કર્યો હોય ત્યાં લોકવ્યવહારથી બાણી લેવું.

(૮) પુષ્ટાનુસારી—ખરડા તરફ પાછળ રાખેલો હાથ.

(૯) ઉદ્દેશિત—પોતાના સ્થાનથી નીકળીને મણિખંધ નામની વર્ત્તનનો આશ્રય કરનાર હોય તે.

(૧૦) પ્રસારિત—અગ્રભાગમાં લાંબો કરેલો હાથ.

(૧૧) આવિદ્ધ—પોતાની તરફ એકદમ ખેંચેલો હાથ.

(૧૨) કુંચિત—જે હાથ કોણીથી વળેલો હોય તે. આ અસિનય મારવામાં, જમવામાં અને પીવામાં યોગ્ય છે.

(૧૩) નમ્ર—હાથ કંઈક વાંકો રાખવામાં આવે તે. આ અસિનય સ્તુતિ તથા પુષ્પ ધારણ કરવામાં યોગ્ય છે.

(૧૪) સરળ—જે હાથ ખને પડખે પડેલો તથા ઉંચા અને નીચા સીધા રાખવામાં આવે તે.

(૧૫) આંદોલિત—હાથ હલાવવો તે. તે તે જ કાર્યમાં યોગ્ય છે.

(૧૬) ઉત્સારિત—જે હાથ પોતાને પડખેથી ખીજે પડખે લઈ જવામાં આવે તે. આ ભેદ મનુષ્યોને નિવારણ કરવામાં યોગ્ય છે.

આ હસ્તના ભેદ કરણોમાં આવે છે, માટે નર્તકોએ બાણી લેવા.

અંસ (ખલા)ના ભેદ :

(૧) એકાચ્ચ, (૨) ઠર્ણલઝ, (૩) ઉચ્છૂત, (૪) અસ્ત, (૫) શોલિત દરેક ભેદના નામ જ તેના લક્ષણો સૂચવે છે.

મુઠી તથા ભાલુ મારવામાં “એકાચ્ચ”, મળવામાં તથા ઠંડીમાં “ઠર્ણલઝ”, હર્ષ તથા ગર્વમાં ઉચ્છૂત”, મુખ તથા દુઃખમાં “અસ્ત”, અને મૂર્છામાં, વિટના નાચવામાં તથા હાસ્યમાં “શોલિત” યોજાય છે.

વક્ત્રસ્થલ (છાતી)ના ભેદ :

(૧) આભુઝ, (૨) નિભુઝ, (૩) પ્રકંપિત, (૪) ઉદ્ગાહિત, (૫) સમ.

આભુઝ—છાતી નીચી તથા ખરડો ઉંચો અને બંને ખલા વધારે વાંકા રાખવા તે. આ અભિનય સંભ્રમ, ખેદ, મૂર્છા, શોક, ભય, વ્યાધિ, હૃદય, શિષ્ટપ, ટાઢ, વરસાદ અને લજ્જામાં ખતાવાય છે.

નિભુઝ—છાતી ઉંચી તથા ખરડો નીચો અને બંને ખલા પાછળ પડતા રાખવા તે. આ અભિનય સજ્જડ થવું, માન કરવું, આશ્ચર્ય બેઠું, સત્ય ખોલવું, “હું” એમ ગર્વ વચન કહેવું તથા અધિક ગર્વ કરવો વગેરે અર્થોમાં તેમજ લાંબા નિઃસાસો નાંખવો, ખગાસું ખાવું તથા સ્ત્રીઓને વિવેક કરવું વગેરેમાં ખતાવાય છે.

પ્રકંપિત—વારંવાર છાતી ધ્રુબવવી તે. આ અભિનય હસવામાં, શેવામાં, શ્રમમાં, ભયમાં, શ્વાસમાં ઉધરસમાં તથા હેડકીના વ્યાધિમાં નાટ્ય સુરુષાએ અર્થાનુસાર યોજવું.

ઉદ્ગાહિત—છાતીને ઉંચી રાખવી તે. આ અભિનય ઉચ્છ્વાસ, દર્શન અને ખગાસું ખાવામાં યોજાય છે.

સમ—સર્વે અવયવો સરખા રાખીને છાતીને ઉંચી નીચી નહિ રાખતાં, સૌંદર્યયુક્ત રાખવી તે.

પાર્થ (પડખાં) ના ભેદ :

(૧) નત, (૨) સમુત્રત, (૩) પ્રસારિત, (૪) વિવર્તિત, (૫) અપસ્ત (અપકાન્ત).

નત—કેડને તથા પડખાંને કાંઈક વાંકાં રાખવાં તથા ખભો કાંઈક નમતો રાખવો તે. સમુત્રત—જે પડખું નમતું રાખેલ હોય તેની ખાજુના ભાગમાં ખભો, પડખું અને કેડ ઉંચાં રાખવાં તે. પ્રસારિત—બંને પડખાં લાંબા કરવા તે. વિવર્તિત—ચિહ્ન ભાગ ફરે એવી રીતે પડખું ફેરવવું તે. અપસ્ત—વિવર્તિત કરી તેને પાછું ફેરવવું તે.

પાસે જવામાં “નત,” પાછું ખસવામાં “સમુત્રત,” અતિ હર્ષાદિમાં “પ્રસારિત,” ફરવામાં “વિવર્તિત,” અને નિવૃત્ત થવામાં “અપસ્ત” (અપકાન્ત) યોજાય છે.

ઉદર (પેટ)ના ભેદ :

(૧) ક્ષામ, (૨) ખલ્લ, (૩) પૂર્ણ.

દુખલું હોય તે “ક્ષામ,” ખાટો પડેલો હોય તે “ખલ્લ” અને કુલેલું હોય તે “પૂર્ણ” કહેવાય છે. હાસ્ય, રૂદન, નિઃશ્વાસ અને ખગાસામાં “ક્ષામ,” વ્યાધિ, તપ, ભ્રાન્તિ અને ભૂખમાં “ખલ્લ” તથા ઉચ્છ્વાસ, બહુ અને વ્યાધિમાં “પૂર્ણ” યોજાય છે.

કટિ (કેડ)ના ભેદ :

(૧) છિન્ના, (૨) નિવૃત્તા, (૩) રેચિતા, (૪) કંપિતા, (૫) ઉદ્ગાહિતા. છિન્ના—કેડને વચમાંથી હલાવવી તે. નિવૃત્તા—મોઢું અવલું રાખીને કેડ સીધી રાખવી તે. રેચિતા—કેડને ચોતરફ નમાવવી તે. કંપિતા—તુરત કેડને વાંકી કરવી તે. ઉદ્ગાહિતા—પડખાં અને નિતંબ ભાગથી કેડ ઢંકાયેલી હોય તે.

વ્યાયામ, ભ્રાન્તિ અને ફેંકવામાં “છિન્ના,” વશોવવામાં “નિવૃત્તા,” ફરવામાં “રેચિતા,” કુખડો દૂકો અને નીચની ચાલમાં “કંપિતા,” બડા માણસની ચાલમાં તથા સ્ત્રીઓની લજ્જાયુક્ત ચાલમાં “ઉદ્ગાહિતા” યોજવી.

ઉરુ (સાથળ)ના ભેદ :

(૧) કંપન, (૨) વલન, (૩) સ્તંભન, (૪) ઉદ્ભર્તન, (૫) વિવર્તન. કંપન—વારંવાર પાની ઉંચી નીચી કરવાથી સાથળનું કંપાવવું તે. વલન—કોઈ વખત (ગોઠણ) ઘૂંટણ અંદરના ભાગમાં રહે તે. સ્તંભન—સાથળને સજ્જડ અને સ્થિર રાખવામાં આવે તે. ઉદ્ભર્તન—પાનીને ભાગ અંદર અને ફણને ભાગ વારંવાર ખહાર તરછોડાય તે. વિવર્તન—જેમાં પાની અંદરના ભાગમાં રહે તે.

અધમ પાત્રીની ચાલમાં “કંપન,” સ્ત્રીઓની સ્વેચ્છા ગતિમાં “વલન,” ભય અને ખેદમાં “સ્તંભન,” વ્યાયામ, તાંડવમાં “ઉદ્ભર્તન,” તથા બ્રાન્તિયુક્ત ફરવામાં “વિવર્તન” યોજ્ય છે.

ખીબ ભેદો કોડોમાં જેવી રીતે જેવામાં આવતા હોય તેવી રીતે ગ્રહણ કરવા.

જઘા (જાંઘ)ના ભેદ :

(૧) આવર્તિત, (૨) નત, (૩) ક્ષિપ્ત, (૪) ઉદ્ગ્રાહિત, (૫) પરિવૃત્ત. આવર્તિત—જેમાં જમણા પગ ડાબી તરફ અને ડાબો પગ જમણી તરફ ઘૂંટ જવામાં આવે તે. કેટલાક જાંઘના સ્વસ્થિતક યોગને પણ ક્રમે ક્રમીને ‘આવર્તિત’ કહે છે. નત—જઘાને નમાવવી તે. ક્ષિપ્ત—જઘાને ખહારના ભાગમાં ફેરવવી તે. ઉદ્ગ્રાહિત—જઘાને ઉંચી લેવી તે. પરિવૃત્ત—(વિવર્તિત)—ઉદ્ગ્રાહિતથી વિપરીત ક્રિયા કરવી તે.

વિદ્યુષ્ઠના ફરવામાં “આવર્તિત,” સ્થાન અને આસન વગેરેમાં “નત,” વ્યાયામ વગેરેમાં “ક્ષિપ્ત,” વક્રગતિમાં “ઉદ્ગ્રાહિત,” અને તાંડવ વગેરેમાં “પરિવૃત્ત” યોજ્ય છે.

પાદકર્મ :

પગના છ પ્રકાર છે : (૧) ઉદ્ગ્રાહિત, (૨) સમપ્થ, (૩) અબ્રતલસંચર, (૪) અંચિત, (૫) કુંચિત, (૬) સૂચીપાદ (સમપાદ).

ઉદ્ગ્રાહિત—જમીન ઉપર પગનો ફણો મૂકી પછી પાની વડે જમીન ઠોકવી તે. આ અભિનય કરણમાં અનુકરણ માટે પ્રયોજ્ય છે, તેમાં મધ્યમ પ્રચાર ત્યાગીને એક અથવા વધારે વખત પ્રયોજવો. સમપ્થ—જમીન ઉપર સ્વાભાવિક સરખા પગ મૂકી રહેવું તે. આને “સમપાદ” પણ કહે છે. તે સ્વાભાવિક અભિનયમાં તથા અનેક કરણોમાં યોજ્ય છે. પાદરેચિતમાં તેને ફરીથી સંચળ કરવો. અબ્રતલસંચર—જેની પાની ઉંચી અને અંચુટો લાંબો તથા આંગળીઓ સરખી શોભતી રહે તે. આ અભિનય પીડવું, ઠોકવું, તથા વધ કરવો, જમીન કપકારવી, ફરવું, ધાસ્તી તથા બ્રાન્તિ વગેરે અર્થોમાં યોજવો. અંચિત—જેની પાની જમીન ઉપર રહે અને ફણો ઉંચો રહે તથા આંગળીઓ સરખી શોભતી રહે તે. આ અભિનય “પાદાબ્રતલસંચર”માં “વર્તિતોદ્ભર્તિત”માં તથા “અતિહાનતક્રમ”માં પ્રયોજ્ય છે. કુંચિત—પગની પાની ઉંચી તથા આંગળીઓ ઉંચી રાખી, પગનો મધ્યભાગ વાંકો રાખવો તે. આ અભિનય “અતિહાનતક્રમ”માં તથા ઉંચી વસ્તુ પકડવામાં યોજ્ય છે. સૂચીપાદ—જમણા પગની પાની ઉંચી રાખી અંચુટો જમીનને અડાડવો અને ડાબો પગ સ્વાભાવિક રીતે જમીન ઉપર મૂકવો તે. આ અભિનય નૃત્યમાં, અનંતપુર કરણમાં અને નૂપુર પહેરવામાં યોજ્ય છે.

ઉપર બતાવેલ પગનું કર્મ ગોઠણ તથા સાથળનાં કર્મની સાથે જ કરવું, કારણ પગનું કર્મ કરવાથી જ ગોઠણ તથા સાથળ ફરે છે. માટે બંનેનું સાથે ફરવું તેને જ પાદસંચારી કહે છે.

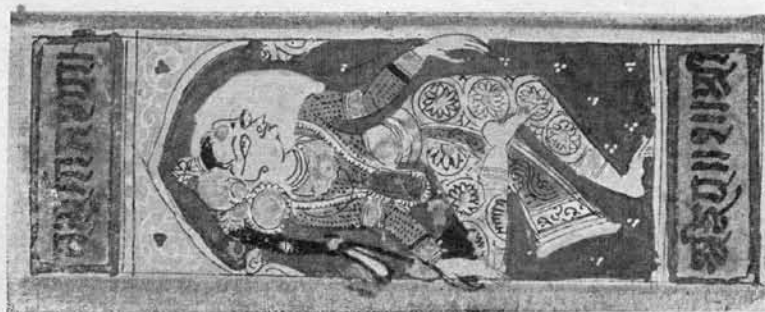

Fig. 204 Varāntaraparśva 1
चित्र २०४ वरणांतरपार्श्व रूप १ श्री

Fig. 205 Śakatasācārī 1
चित्र २०५ शकटस्था वारी रूप १

Fig. 206 Śakatasācārī 2
चित्र २०६ शकटस्था वारी रूप द्वितीय

Fig. 207 Vicayācārī 1
चित्र २०७ विचयवाचारी रूप प्रथम

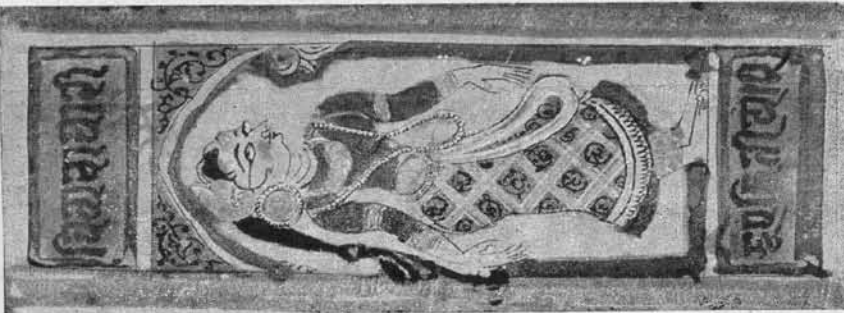

Fig. 208 Vidyavāraṇī 2
चित्र २०८ विद्यवा चारी रूपं द्वितीयं

Fig. 209-5 Adhyardhikācārī 1
चित्र २०९-५ अधार्धिका चारी रूपं १

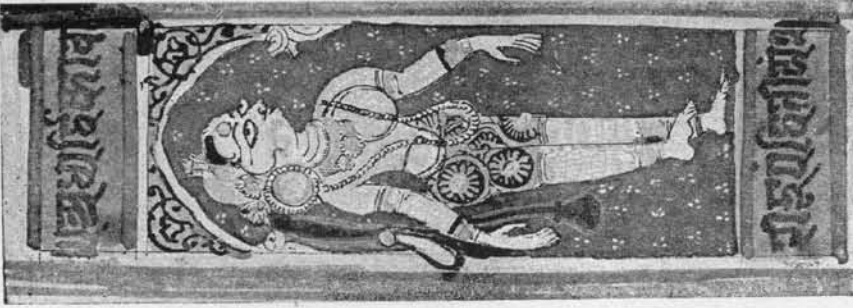

Fig. 210-5 Adhyardhikācārī 2
चित्र २१०-५ अधार्धिका चारी रूपं
द्वितीयं २

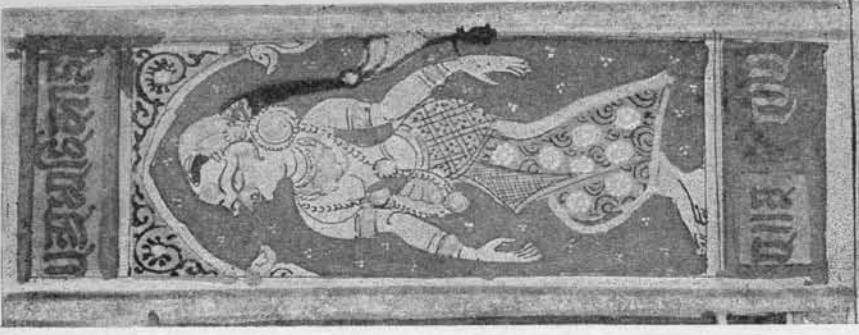

Fig. 211-5 Adhyardhikācārī 3
चित्र २११-५ अधार्धिका चारी रूपं ३

Fig. 212-5 Adhyardhikācārī 4
चित्र २१२-५ अध्याधिका चारी रूप ४

Fig. 213-6 Caṣagaticārī 1
चित्र २१३-६ चाषगति चारी रूप १

Fig. 214-6 Caṣagaticārī 2
चित्र २१४-६ चाषगति चारी रूप २

Fig. 215-6 Caṣagaticārī 3
चित्र २१५-६ चाषगति चारी रूप ३

Fig. 216-6 Cāsagaticārī 4
चित्र २१६-६ चासगति ह्यं ४

Fig. 217-7 Elakakrīdita 1
चित्र २१७-७ एलकक्रीडिता ह्यं १

Fig. 218-7 Elakakrīdita 2
चित्र २१८-७ एलकक्रीडिता ह्यं २

Fig. 219-7 Elakakrīdita 3
चित्र २१९-७ एलकक्रीडिता ह्यं ३

ચારીવિધાન

અંગે સહિત હસ્તપાદાદિતું ચાલતું તેને વ્યાયામ કહે છે, અને એ પ્રમાણે પરસ્પર અવયવો વડે અમુક રીતે જે વ્યાયામ કરવામાં આવે તેને 'ચારી' કહે છે.

એક ચરણના પ્રચારને "સ'ચારી", બે ચરણના પ્રચારને "કરણ", ત્રણ અથવા વધારે કરણોના સમૂહને "ખંડ" અને ત્રણ અથવા ચાર ખંડના સંયોગને "મંડલ" કહે છે.

ચારીઓ વડે નૃત્ય, એજિત અને શસ્ત્રમોક્ષ કરાય છે, તેમ જ યુદ્ધમાં પણ 'ચારી' યોજવામાં આવે છે. નાટ્યશાસ્ત્રને આરંભ ચારીમાં જ રહ્યો છે અને તેનું કોઈ પણ અંગ 'ચારી' વિના બની શકતું નથી માટે સૌથી પ્રથમ ચારીવિધાન જણવાની જરૂર છે.

(૧) સમપાદા, (૨) સ્થિતાવર્તા, (૩) શકટાસ્થા, (૪) વિચ્યુતા, (૫) અધ્યધિકા, (૬) વ્યાધ-ગતિ, (૭) એલકાકીડિતા, (૮) સમોસરિતવહલી, (૯) મતહલી, (૧૦) ઉત્સંહિતા, (૧૧) અહિંતા, (૧૨) સ્થનિહતા, (૧૩) અપસ્થનિહતા, (૧૪) ખંડા(વિંદા), (૧૫) જનિતા, (૧૬) ઉરુદ્વૃત્તા, આ સોળ ચારીઓને "સૌમી" કહે છે.

આ ચારીઓ ઉપરાંત બીજી સોળ ચારીઓ છે: તેને "આકાશિકી" કહે છે. (૧) અતિકાન્તા, (૨) અપકાન્તા, (૩) પાર્શ્વિકાન્તા, (૪) મૃગાક્રુતા, (૫) ઉર્ધ્વજાતુ, (૬) અલાતા, (૭) સૂચી, (૮) નૃપુરપાદિકા, (૯) દોલાપાદા, (૧૦) દંડપાદા, (૧૧) વિચુદ્ભ્રાન્તા, (૧૨) ભ્રમરી, (૧૩) સુજંગના-સિતા, (૧૪) આક્ષિપ્તા, (૧૫) આયિદ્ધા, (૧૬) ઉદ્વૃત્તા.

ચિત્ર ૨૦૦-૧. સમપાદ (સમપાદા)ચારી-રુપ' ૧

બંને પગ બેડાબેડ રાખી, તેના નબો પશુ બરાબર સરખાં રાખીને ઊભા રહેતું તેને 'સમપાદા-ચારી' કહે છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીના શરીરને વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ચુલાબી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા આસમાની રંગનું વસ્ત્ર કમ્મર ઉપર છે. ઉત્તરીય વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા હીલા રંગનું પરિધાન કરેલું છે. આ નર્તકીએ બંને પગ સરખા રાખેલા છે, અને બંને હાથ બંને પડખે છૂટા લટકતા છે.

ચિત્ર ૨૦૧ થી ૨૦૪ : ૨. સ્થિતાવર્તાચારી રુપ- ૧ થી ૩

ચિત્ર ૨૦૧. અંતર્ગતુ -સ્વસ્તિક રુપ' ૧

એક પગના તળિયાના અગ્રભાગને ઢીંચણથી નીચે વાળીને બીજા પગના તળિયાના અગ્રભાગને સામે રાખી, બંને પગના ઢીંચણના નીચેના ભાગને એક ઉપર એક સ્વસ્તિકાકારે રાખવાની ક્રિયાને 'અંતર્ગતુ સ્વસ્તિક' કહે છે.

(મૂળ પ્રતમાં ચિત્રકારે 'સ્થિતાવર્તા-અંતર્ગતુ' લખ્યું હોવાથી અહીં પણ ચિત્ર નીચે તે જ પ્રમાણે છપાવ્યું છે).

આ ચિત્રની નર્તકીના બંને પગના ઢીંચણો વાળેલા અને કાળા પગના ઢીંચણની નીચેના ભાગ જમણા પગના ઢીંચણની નીચેના ભાગ ઉપર વાળીને રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. તેના શરીરને વર્ણુ સુવર્ણુ છે. કંચુકી ઘેરા હીલા રંગની કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળી પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા આસમાની રંગનું છે, જે પાછળના ભાગમાં આવેલું છે. પાંચબે સરેઈ રંગની ડીઝાઈનવાળા ચુલાબી રંગને છે.

ચિત્ર ૨૦૨. સ્થિતાવર્તા-અંતર્ગતુ રુપ-૨

એક પગ જમીન ઉપર રાખી, બીજા પગને ઢીંચણ સુધી વાળવાની ક્રિયાને 'સ્થિતાવર્તા અંતર્ગતુ' કહે છે.

(મૂળ પ્રતમાં ચિત્રકારે 'અંતર્ગતુ સ્વસ્તિક-૨-૨૫'-૨ લખ્યું હોવાથી અહીં પણ તે જ પ્રમાણે ચિત્ર નીચે છપાવેલું છે).

આ ચિત્રની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણુથી વાળીને, ડાબા ઢીંચણુના ઉપરના ભાગમાં રાખેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા ઢીંચણુને અડીને લટકતો અને ડાબો હાથ ડાબા પડખે લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. કંચુકી આસમાની રંગની પહેરેલી છે. કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો આસમાની રંગની ડીઝાઈનવાળો ગુલાબી રંગનો છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે. ડીઝાઈનની વચ્ચે સફેદ તથા લાલ રંગની ટીપકીયો છે.

ચિત્ર ૨૦૩. સ્થિતાવર્તા રૂપ-૩

એક પગ જમીન ઉપર ખેંચી જઈ ('અત્રતલસંચર' કરી) તે વડે ગેળખંડળ કરી, તે લઈ ક્ષીયા પછી બીજો પગ તે જ જગ્યા ઉપર મૂકવો તેને 'સ્થિતાવર્તા' કહે છે.

(મૂળ પ્રતમાં ચિત્રકારે ચિત્ર ઉપર 'અંતર્ગતુ-સ્વસ્તિક-૩' લખ્યું હોવાથી અહીં પણ ચિત્ર નીચે તે જ પ્રમાણે છપાવ્યું છે).

આ ચિત્રની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણુથી વાળેલો અને જમીનથી કાંઈક ઉંચો રાખેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા ઢીંચણુની ઉપર લટકતો છે અને ડાબો હાથ ડાબા પડખે લટકતો છે. તેણીના શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. કંચુકી તથા વસ્ત્રનાં છેડાને રંગ ચિત્ર ૨૦૨ ના જેવો જ છે. પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો આસમાની રંગનો છે અને તે ડીઝાઈનની વચ્ચે લાલ રંગની ટીપકીયો છે.

ચિત્ર ૨૦૪. ચરણાન્તર-પાર્શ્વ રૂપ ૧

એક પગ જમીન ઉપર રાખી, બીજા પગને ઢીંચણુથી વાળી પહેલા પગના ઢીંચણુ પાસે રાખવો તેને 'ચરણાન્તર-પાર્શ્વ' કહે છે.

(મૂળ પ્રતમાં ચિત્રકારે ચિત્ર નીચે 'ચરણાન્તર-પાર્શ્વ-રૂપ ૧' ને બદલે 'ચરણાન્તર-પાર્શ્વ-રૂપ ૨' લખ્યું હોવાથી અહીં પણ ચિત્ર નીચે તે જ પ્રમાણે છપાવ્યું છે).

આ ચિત્રની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણુથી વાળેલો અને ડાબા પગના ઢીંચણુને અડાડીને રાખેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પગના ઢીંચણુને અડીને લટકતો અને ડાબો હાથ ડાબા પડખે લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. કાળા રંગની ટીપકીયોવાળી લાલ રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો ઘેરા લીલા રંગનો છે. કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે. ડીઝાઈનની વચ્ચે સોનેરી રંગની ટીપકીયો છે.

ચિત્ર ૨૦૫-૬. ૩ શકટસ્થાચારી-રૂપ. ૧-૨

એક પગની પાની ઉંચાં રાખી, બીજો પગ જમીન ઉપર રાખવો (જુઓ ચિત્ર ૨૦૫) અને પાનીથી ઉંચા કરેલા પગને પેટ સુધી વાળીને લઈ જવો તેને 'શકટસ્થા-ચારી' કહે છે (જુઓ ચિત્ર ૨૦૬).

ચિત્ર ૨૦૫. શકટસ્થા-ચારી. રૂપ-૧

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણુથી વાળેલો અને જમીનથી કાંઈક ઉંચો રાખીને ડાબા પગની પાછળ રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ શરીરના બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. કંચુકી વાદળી રંગની છે. કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો ગુલાબી રંગનો છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈન તથા ગુલાબી રંગની ટીપકીયોવાળા ઘેરા લીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૨૦૬. શકટસ્થા-ચારી. રૂપ-૨

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ગાડાના ધૂંસરાની માફક અને ડાબો પગ ઢીંચણુથી વાળેલો અને જમણા પગના ઢીંચણુના ઉપરના ભાગમાં અડેલો છે. ગાડાનું ધૂંસરૂ બતાવવા માટે નર્તકીના જમણા પગે ચિત્રકારે કડાં પહેરાવેલાં ચિત્રમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પડખે તથા ડાબો હાથ

દીંચણમાંથી વાળેલા ડાખા પગની ખાજુમાં લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. કીરમજી રંગની ટીપકીયો-વાળી શુલાળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા આસમાની રંગનો પાયજામેા પરિધાન કરેલ છે.

ચિત્ર ૨૦૭-૮. ૪ વિચ્યવાચારી-રુપ ૧-૨

‘સમપાદા’ના ખને પગ છૂટા કરીને, એક પગના આગળતા ભાગ વડે જમીન ઠેકવી, તેને ‘વિચ્યવા (વિચ્યુતા)ચારી’ કહે છે (જુઓ ચિત્ર ૨૦૭).

વર્ણુનની શરૂઆતમાં ‘સમપાદા’નો ઉદ્દેશ્ય કરેલો હોવાથી ચિત્રકારે અહીં ‘સમપાદા-ચારી’નું ચિત્ર ‘વિચ્યવા-ચારી’ના ખીબા રૂપ તરીકે રજૂ કરેલું છે (જુઓ ચિત્ર ૨૦૮).

ચિત્ર ૨૦૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ દીંચણથી વાળેલો અને તેની એડી ડાખા પગના દીંચણની નીચે અડેલી છે. તેણીનો જમણો હાથ ઉંચા કરેલા જમણા દીંચણની આગળ લટકે છે, અને ડાબો હાથ ડાખા પડખે લટકે છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. વાહળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો શુલાળી રંગનો છે. પાયજામેા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. જેના ઉપર શુલાળી રંગની ચોકડી પાડેલી છે.

ચિત્ર ૨૦૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના ખને હાથ ખને પડખે સીધા લટકતા છે. તેણીના ખને પગ પશુ સરખા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. ઘેરા ક્ષીલા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. જેના ઉપર કાળા રંગની ટીપકીયો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો શુલાળી રંગનો છેડો લટકતો છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા રંગનો ચાંલિયો પરિધાન કરેલો છે. જેના ઉપર લાલ રંગના પટાની ચોકડી પાડેલી સુંદર ડીઝાઈન છે.

ચિત્ર ૨૦૯ થી ૨૧૨ : ૫ અધ્યધિકા (અધિકા)ચારી-રુપ ૧ થી ૪

જમણા પગની પાની પાસે ડાબો પગ રાખવો (જુઓ ચિત્ર ૨૦૯) પછી તેને ખસેડી લેવો અને પાછો જમણા પગ વડે ડાખા પગને ઘોતા હોઈએ તેમ અર્ધા તાલના અંતરે પગ રાખવાની ક્રિયાને ‘અધ્યધિકા-ચારી’ કહે છે (જુઓ ચિત્ર ૨૧૦-રુપ ૨).

ચિત્ર ૨૦૯ : આ નર્તકીનો ડાબો પગ પાનીએથી સહેજ ઉંચો કરીને જમીનથી કાંઈકે અહ્દર જમણા પગની પડખે રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. સફેદ રંગની ટીપકીયોવાળી લાલ સીંધુરીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા પોપટીયા રંગનું છે. ઉત્તરીય વસ્ત્ર સોનેરી રંગની ચોકડીએવાળું શુલાળી રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૧૦ : આ નર્તકીનો જમણો પગ સીધો જમીનથી અહ્દર છે, જે ડાખા પગને જમણા પગથી ઘોવા માટે ઉંચો કરેલો હોય તેમ લાગે છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. સફેદ રંગની ટીપકીયોવાળી સીંધુરીયા લાલ રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. તેણીના પાયજામાને ઉપરનો અર્ધો ભાગ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો આસમાની રંગનો છે, જેની મધ્યમાં લાલ રંગની ડીઝાઈન છે. નીચેનો અર્ધો ભાગ શુલાળી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૧૧ : અધ્યધિકા-ચારી-રુપ ૩

આ ચિત્રમાં ખને પગ સરખા રાખીને ઊભેલી સ્ત્રીનું ચિત્ર રજૂ કરેલું છે.

આ નર્તકીના શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. શુલાળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા આસમાની રંગનું છે. ઉત્તરીયવસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનું છે, જેના ઉપર લાલ રંગની ખુદ્દિયો તથા સફેદ રંગની ટીપકીયો મધ્યમાં ચીતરેલી છે.

ચિત્ર ૨૧૨ : અધ્યધિકાચારી-રુપ ૪

આ ચિત્રમાં ડાખા પગથી જમણા પગને ઘોતી હોય તેવી એક સ્ત્રીનું ચિત્ર ચિત્રકારે રજૂ કરેલું છે. આ નર્તકીના શરીરનો સુવર્ણુ વર્ણુ છે. વાહળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પાયજામેા તેણીએ પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૨૧૩ થી ૨૧૬ : ૬ ત્યાગગતિ-ચારી-રૂપ ૧ થી ૪

જમણા પગને (એક) તાલ માત્ર લાંબા કરી તેને બે તાલ નટલો પાછા લઈ જવો (જુઓ ચિત્ર ૨૧૩) પછી બંને પગ સરખા કરીને (ચિત્ર ૨૧૪) સહેજ થોડોક કૂદકો મારવો (ચિત્ર ૨૧૫) અને તે જ રીતે ડાબે પગ જમણા પગ તરફ લઈ જવો તેને 'ત્યાગગતિ-ચારી' કહે છે (જુઓ ચિત્ર ૨૧૬).

ચિત્ર ૨૧૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો પગ ઢીચણેથી વાળેલો અને એડીથી ઉંચે રાખેલો તથા ડાબા પગના ઢીચણની પાછળની બાજુએ રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. તેણીએ કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાબી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે. પાયબંધમાં નીચેના ભાગ ડાબા રંગની ડીઝાઈનવાળો આસમાની રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૧૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનને અડેલા અને સહેજ આધા-પાછા રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકે છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. લાલ સીંધુરીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો રંગ ઘેરા લીલો છે, જેમાં સફેદ રંગની ડીઝાઈન ચીતરેલી છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાબી રંગનું ઉત્તરીયવસ્ત્ર પરિધાન કરેલું છે.

ચિત્ર ૨૧૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીચણેથી વાળેલા અને જમીનને અડાડેલા છે. તેણી કૂદકો મારવાની તૈયારી કરતી હોય તેવી રીતે અહીં રજૂ કરેલી છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કાળા રંગની ટીપકીયાવાળી ઘેરા ક્ષીલા રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો આસમાની રંગનો પાયબંધો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે. પાયબંધ ઉપર સફેદ અને શુલાબી રંગની ટીપકીયા કેટલેક ઠેકાણે ચીતરી છે.

ચિત્ર ૨૧૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનને અડેલા અને એકબીજાથી સહેજ દૂર રાખેલા છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પડખે લટકતો છે અને ડાબા હાથથી તેણીએ કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો પકડેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કાળા રંગની ટીપકીયાવાળી ઘેરા ક્ષીલા રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો પણ તે જ રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૧૭ થી ૨૧૯ : ૭ એલકાઠીડિતા-ચારી-રૂપ ૧ થી ૩.

'તલસંચર' કરેલા બંને પગથી જરા કૂદકો મારી એક વખત આગળ અને એક વખત પાછળ પડકું તેને 'એલકાઠીડિતા-ચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૨૧૭ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને પગ જમીનથી સહેજ અચ્છર અને ઢીચણેથી વાળેલા તથા કૂદકો મારતી હોય તેવી રીતે રાખેલા છે. તેણીનો જમણો હાથ વાળેલા જમણા ઢીચણને અડે છે અને ડાબો હાથ ડાબા પડખે સીધો લટકે છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાબી રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. સફેદ રંગની ટીપકીયાવાળો લાલ રંગનો પાયબંધો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૧૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ સીધો જમીનને અડેલો અને ડાબો પગ જમીનથી કાંઈક ઉંચે તથા ઢીચણેથી વાળેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકે છે. વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનો પાયબંધો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે, જેમાં ઘેરા ક્ષીલા રંગની ટીપકીયા વચ્ચે વચ્ચે આવેલી છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો શુલાબી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૧૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીચણેથી વાળેલા અને જમીનથી સહેજ ઉંચા રાખેલા છે. બે કૂદકો મારીને જમીન ઉપર પડતી હોય તેવો ભાવ દર્શાવે છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. સફેદ રંગની ટીપકીયાવાળી લાલ સીંધુરીયા રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો આસમાની રંગનો ઢીચણ સુધીનો પાયબંધો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે. ઢીચણથી નીચેના પાયબંધમાં ભાગ સોનેરી રંગની ડીઝાઈનવાળો શુલાબી રંગનો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો કીરમજી અને સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાબી રંગનો છે.

Fig. 220-8 Samosarita-
mattali 1

चित्र २२०-८ समोसरितमत्तली स्तं १

Fig. 221-9 Mattallicari 1

चित्र २२१-९ मत्तलीचारी स्तं १

Fig. 222-9 Mattallicari 2

चित्र २२२-९ मत्तलीचारी स्तं २

Fig. 223-10 Utsanaita 1

चित्र २२३-१० उत्सनािता स्तं १

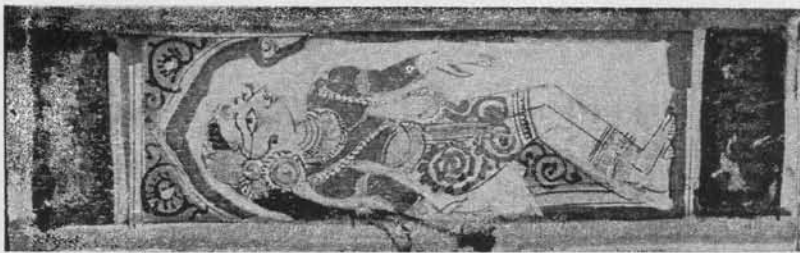

Fig. 224-10 Utsandita 2
चित्र २२४-१० उत्संदिता स्तं २

Fig. 225-10 Utsandita 3
चित्र २२५-१० उत्संदिता स्तं ३

Fig. 226-11 Additacari 1
चित्र २२६-११ अडिताचारी स्तं १

Fig. 227-11 Additacari 2
चित्र २२७-११ अडिताचारी स्तं २

Fig. 228-12 Spanditācārī 1
चित्र २२९-१२ संदिताचारी रूप १

Fig. 229-12 Spanditācārī 2
चित्र २२९-१२ संदिताचारी रूप २

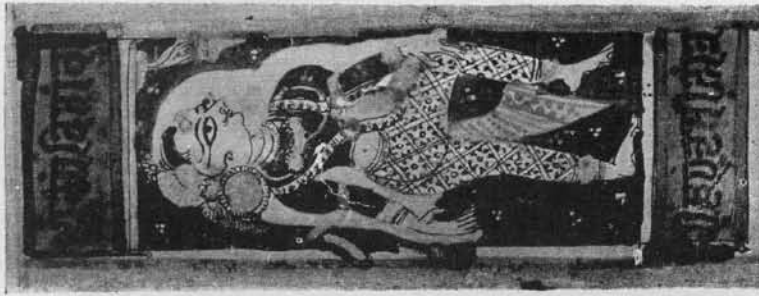

Fig. 230-12 Spanditācārī 3
चित्र २३०-१२ संदिताचारी रूप
चतुर्थ ३

Fig. 231-12 Spanditācārī 4
चित्र २३१-१२ संदिताचारी रूप ४

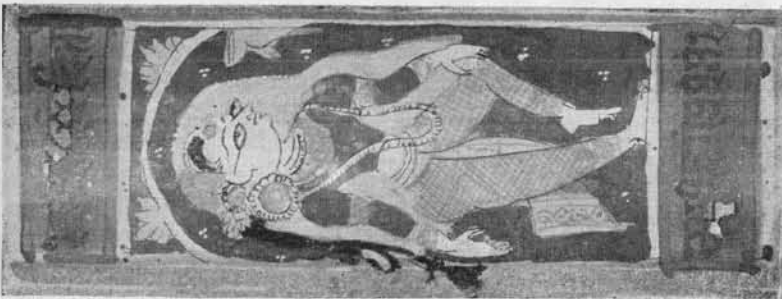

Fig. 232-13 Apasanditā
cārī 1

चित्र २३२-१३ अपसंदिताचारी रूप १

Fig. 233-13 Apasanditā
cārī 2

चित्र २३३-१३ अपसंदिताचारी रूप २

Fig. 234-13 Apasanditā
cārī 3

चित्र २३४-१३ अपसंदिताचारी रूप ३

Fig. 235-13 Apasanditā
cārī 4

चित्र २३५-१३ अपसंदिताचारी रूप ४

ચિત્ર ૨૨૦ : ૮ સમોસરિતમતલ્લી-ચારી-રુપ ૧

એક પગનો અગ્રભાગ તલસંચર કરી (ચિત્ર ૨૨૦), બીજા પગના અગ્રભાગથી જ'વા સ્વસ્તિક કરી બંને પગોને આગળ તથા પાછળ ઘૂમ્માવવા તેને 'સમોસરિતમતલ્લી ચારી' કહે છે. આ ચારીનો ઉપયોગ મધ્યમ મહ દર્શાવવામાં થાય છે.

ચિત્ર ૨૨૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ જમીનથી સહેજ ઉંચો અને સીધો રાખેલો છે, અને ડાબો પગ ઢીંચણથી સહેજ વાળેલો તથા જમણા પગથી વધારે ઉંચો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. સફેદ રંગની ટીપકીયેવાળી લાલ સીંધુરીયા રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો પાયબંધો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો વાદળી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૨૧-૨૨૨ : ૯ મતલ્લીચારી-રુપ ૧-૨.

જ'વા સ્વસ્તિકથી સંયુક્ત એવા બંને પગના તળીયાના સમગ્ર ભાગને (આખા તળીયાએને) જૂમિથી સ્પર્શયેલા રાખવા (ચિત્ર ૨૨૧); પછી બંને પગોને અર્ધા ત્રાંસા આગળ-પાછળ ઘૂમ્માવવા (ફેરવવા) તેને 'મતલ્લીચારી' કહે છે. આ ચારી તરુણ મદને વિષે કેળવવી (ચિત્ર ૨૨૨).

ચિત્ર ૨૨૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીંચણથી વાળેલા છે. પગના માત્ર આંગળાંએ જમીનને અડકેલા છે. તેણીના શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. કાળા રંગની ટીપકીયેવાળી ઘેરા લીલા રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. તેણીએ પરિધાન કરેલા પાયબંધો ઢીંચણ સુધીનો ભાગ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા આસમાની રંગનો છે, જેની મધ્યમાં લાલ રંગની ટીપકીયે છે. ઢીંચણની નીચેનો પાયબંધો સફેદ રંગની ટીપકીયેવાળા શુભાળી રંગનો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો લટકેલો છેડો શુભાળી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૨૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીંચણથી વાળેલા છે. બંને પગના આંગળાંએ એકબીજાની સામે રાખેલા તથા જમીનને અડેલા છે. બંને પગ એકબીજાની ઉપર રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. શુભાળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. તેણીએ પરિધાન કરેલા પાયબંધો ઢીંચણ સુધીનો ભાગ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો, મધ્યમાં લાલ ટીપકીયેવાળો છે. ઢીંચણની નીચેનો પાયબંધો સફેદ રંગની ટીપકીયેવાળા લાલ સીંધુરીયા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૨૩ થી ૨૨૫ : ૧૦ ઉત્સાહિતાચારી-રુપ ૧ થી ૩.

એક પગની કુનિષ્ઠા (સૌથી નાની) આંગળી તથા અંગુઠાના ભાગથી અનુક્રમે ધીમે ધીમે (ચિત્ર ૨૨૩) રેચક (સ્થાન)નું અનુકરણ કરીને પગને લઈ જવે: (ચિત્ર ૨૨૪) અને લાવવો (ચિત્ર ૨૨૫) તેને પંડિતોએ 'ઉત્સાહિતા ચારી' કહી છે. અહીં કેટલાક નાટ્યશાસ્ત્રના જણકારો રેચિત નૃત-હસ્તનો ઉપયોગ કરવાનું કહે છે.

ચિત્ર ૨૨૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણથી વાળેલો તથા તેના આંગળાં જમીનને અડેલા છે. આ પગ ડાબા પગની પાછળ રાખેલો છે. ડાબો પગ સીધો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. કાળા રંગની ટીપકીયેવાળા લીલા પોષ્ટીયા રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળો, લીલા રંગની ટીપકીયે વાળો શુભાળી રંગનો પાયબંધો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાળી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૨૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનથી સહેજ ઉંચો અને ઢીંચણથી વાળેલા છે, અને તેણી કૂદકો મારવાની તૈયારી કરતી હોય તેવો ભાવ રજૂ કરેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. આસમાની રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાળી રંગનો ઢીંચણ સુધીનો જ પાયબંધો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે. ઢીંચણ નીચેનો ભાગ ખુલ્લો છે. બંને પગમાં નૂપુર પહેરેલાં છે.

ચિત્ર ૨૨૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ જમીનથી ઉંચો અને ઢીંચણથી સહેજ વાળેલો છે. ડાબા પગની એડી જમીનને અડાડેલી છે, અને પગ સીધો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. સફેદ રંગની ટીપકીયેવાળી લાલ સીંધુરીયા રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા લીલા

પોપટીયા રંગનો પાયબમો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૨૬-૨૨૭ : ૧૧ અહિતાચારી રુપ ૧-૨.

સરખા રાખેલા એક પગને તલસંચર કરી (ચિત્ર ૨૨૬) આગળ-પાછળ અનુક્રમે લઈ જવો અને બીજા પગને જમીન સાથે ઘસવો (ચિત્ર ૨૨૭), તેને 'અહિતાચારી' કહી છે.

ચિત્ર ૨૨૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ જમીનને અડાડીને સીધો રાખેલો છે, અને ડાબો પગ જમીનથી સહેજ અદ્ધર અને ઢીંચણેથી સહેજ વાળેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પડખે લટકતો છે અને ડાબો હાથ ડાબા પગના ઢીંચણ પાસે લટકતો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કીરમજી રંગની ટીપકીયોવાળી શુલાળી રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા લીલા રંગનો પાયબમો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો સફેદ રંગની ટીપકીયોવાળો લીલા પોપટીયા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૨૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ સીધા અને જમીનને અડાડીને સહેજ આગળ પાછળ રાખેલા છે. તેણી તેનો જમણો પગ જમીન સાથે ઘસતી હોય તેવો લાવ ચિત્રમાં દર્શાવેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. કાળા રંગની ટીપકીયોવાળી લીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. કીરમજી રંગની જળીવાળી ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો પાયબમો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો રંગ સફેદ રંગની ટીપકીયોવાળો લાલ છે, અને તેનો છેડો ઘેરા લીલા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૨૮ થી ૨૩૧ : ૧૨ સ્વહિતા (સ્પહિતા)ચારી રુપ ૧ થી ૪.

જેમાં જમણો પગ લાંબો, સીધો અને સરળ કરવામાં આવે તથા ડાબા પગને પાંચ તાલના આંતરે પસારવામાં આવે (ચિત્ર ૨૨૮), તેમજ ડાબો પગ તે જ પ્રમાણે લાંબો સીધો અને સરળ કરવામાં આવ્યો હોય અને જમણા પગને પાંચ તાલના આંતરે રાખવામાં આવ્યો હોય (ચિત્ર ૨૨૯-૨૩૧) તેને 'સ્વહિતા-ચારી' માનેલી છે.

ચિત્ર ૨૨૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ સીધો, લાંબો રાખેલો છે; અને ડાબો પગ જમીનથી સહેજ ઉંચો અને ઢીંચણેથી વાળેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પડખે છે અને ડાબો હાથ ડાબા ઢીંચણને અડેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. ધીળા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. તેણીએ કેસરી તથા લાલ રંગના વચ્ચે ફૂલવાળો પાયબમો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું શુલાળી રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૨૯ : આ ચિત્રની નર્તકીનો ડાબો પગ જમીનને અડકેલો અને સીધો છે; તથા જમણો પગ ઢીંચણેથી વાળીને ડાબા પગના ઢીંચણની ઉપર રાખીને તે પગની પાનીને ભાગ ડાબા પગની પાછળ દેખાય તેવી રીતે જમીનથી અદ્ધર રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળો શુલાળી રંગનો પાયબમો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળું આછા શુલાળી રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૩૦ : આ ચિત્રની નર્તકીનો ડાબો પગ જમીનથી સહેજ અદ્ધર અને ઢીંચણેથી સહેજ વાળેલો છે. જમણો પગ ડાબા પગની આગળ ઢીંચણેથી વધારે પડતો વાળેલો અને જમીનથી પાંચ તાલના આંતરે (ત્રાંસો) તિરછો રાખેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પડખે લટકતો છે અને ડાબો હાથ જમણા પગના વાળેલા ઢીંચણને અડાડેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો સફેદ રંગનો પાયબમો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૩૧ : આ ચિત્રની નર્તકીનો ડાબો પગ જમીનને અડેલો અને સીધો છે. જ્યારે જમણો પગ ઢીંચણેથી વાળેલો અને ડાબા પગની પાછળ રાખી જમીનથી પાંચ તાલના આંતરે અદ્ધર રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. ઘેરા લીલા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે.

તેણીએ સફેદ રંગની ટીપકાંચોની વચ્ચે લાલ અને સોનેરી રંગની ટીપકાંચોનાળો વાદળી રંગનો પાયબમો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વચ્ચેનો છેડો કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૩૨ થી ૨૩૫ : ૧૩ અપસ્વદ્વિતાચારી રૂપ ૧ થી ૪.

ઉપરોક્ત ‘સ્વદ્વિતા-ચારી’માં બતાવેલ પગની ચાલથી વિપરીત રીતે કરવામાં આવે, તેને ‘અપસ્વદ્વિતા ચારી’ માનેલી છે.

સ્વષ્ટીકરણ : જમણો પગ લાંબો, સીધો અને સરળ કરવામાં આવે તથા ડાબા પગને પાંચ તાલ પ્રમાણુ પહેળો કરી (ચિત્ર ૨૩૨ તથા ૨૩૪), પડખામાં નીચે મૂકેલો હોય (ચિત્ર ૨૩૩ તથા ૨૩૫) તેને ‘અપસ્વદ્વિતા-ચારી’ માનવી.

ચિત્ર ૨૩૨ : આ ચિત્રની નર્તકીને જમણો પગ સીધો અને જમીનને ગડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢાંચણેથી વાળેલો અને જમીનથી અદ્ધર રાખેલો છે. તેણીને જમણો હાથ જમણા પડખે લટકેલો છે. જ્યારે ડાબો હાથ વાળેલા ડાબા ઢાંચણુને અડેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. તેણીએ કીરમજી રંગની ખૂબ ઝીણી ચોકડીની ડીઝાઈનવાળા વાદળી રંગનો પાયબમો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વચ્ચેનો છેડો ઘેરા લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૩૩ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને પગ સીધા જમીનને અડાડેલા અને એકબીજાની બેઠે રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો પાયબમો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વચ્ચેનો છેડો કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા આછા શુલાળી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૩૪ : આ ચિત્રની નર્તકીને જમણો પગ જમીનને અડકેલો અને સીધો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢાંચણેથી વાળેલો અને જમીનથી અદ્ધર રાખેલો છે. તેણીને જમણો હાથ જમણા પડખે લટકેલો છે, અને ડાબો હાથ વાળેલા ડાબા ઢાંચણુ ઉપર અડાડીને લટકેલો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. વાદળી રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. ડાબા રંગની ડીઝાઈનવાળા સફેદ રંગનો પાયબમો તેણીએ પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વચ્ચેનો છેડો કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૩૫ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને પગ સીધા અને જમીનને અડાડેલા છે. તેણીના બંને હાથ પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ધીલા પોષ્ટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા શુલાળી રંગનો પાયબમો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વચ્ચેનો છેડો લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૩૬ થી ૨૪૦ : ૧૪ બદ્ધા (વિદ્ધા)ચારી રૂપ ૧ થી ૫.

બંને ગોઠણુને વાળીને (ચિત્ર ૨૩૬) જ'ઘા સ્વસ્તિક કરવા (ચિત્ર ૨૩૭), અને તે સ્વસ્તિકાકાર કરેલા બંને પગને છૂટા કરીને ચિત્ર ૨૩૮) પગના તળિયાના અચલાગને ચક્રની માફક ભ્રમણીને (ચિત્ર ૨૩૯) બંને પગ એકબીજાની (પોત-પોતની) બાજુએ રાખવા (ચિત્ર ૨૪૦), તે ‘બદ્ધા (વિદ્ધા)ચારી’ મનાયેલી છે.

ચિત્ર ૨૩૬ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને પગ ઢાંચણેથી વાળેલા અને જમીનને અડાડેલા તથા બંને હાથ લટકતા એવી રીતે રાખવામાં આવેલા છે કે તેણી કૂદકો મારતી હોય તેવો ભાવ દર્શાવ્યો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. ઘેરા વાદળી રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે. પાયબમો તથા કમ્મર ઉપરના વચ્ચેનો છેડો કીરમજી રંગની ચોકડીની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૩૭ : આ ચિત્રની નર્તકીને ડાબો પગ સીધો, જમીનને અડતો અને જમણા પગની આગળ પડતો રાખેલો છે. જ્યારે જમણો પગ ઢાંચણેથી વાળીને ડાબા પગની પાછળ જમીનથી સહેજ અદ્ધર રાખેલો છે. બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળી લાલ રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે, અને સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ડાબા રંગનો પાયબમો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વચ્ચેનો છેડો કીરમજી રંગની ચોકડીની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૩૮ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને પગ એકબીજાની બાજુએ જમીનને અડાડીને સીધા રાખેલ છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી તેણીએ પહેરેલી છે અને કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના બંને છેડા ક્ષીલા પોપટીયા રંગના છે.

ચિત્ર ૨૩૯ : આ ચિત્રની નર્તકીનો ડાબો પગ જમીનથી સહેજ ઉંચો અને સીધો રાખેલો છે તથા જમણો પગ ઢીંચણેથી વાળેલો અને જમીનથી વધારે પડતો ઉંચો રાખેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પગના વાળેલા ઢીંચણને અડીને લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પડખે લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળી લાલ રંગની કંચુકી પહેરેલી છે, અને પાયબંધો સફેદ રંગની ઝીણી ટીપકીયોવાળા ક્ષીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૪૦ : આ ચિત્રની નર્તકીના બંને પગ સીધા, જમીનને અડેલા અને એકબીજાથી દૂર રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી અને ક્ષીલા પોપટીયા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના બંને છેડા લાલ રંગની ટીપકીયોવાળા પીળા રંગના છે.

ચિત્ર ૨૪૧ : ૧૫ જનિતા-ચારી.

એક હાથની મૂકી વાળી છાતી પાસે રાખવો અને બીજો હાથ શેષે તે રીતે (છાતી પાસે) રાખીને, એક પગ અગ્રતલસંચાર કરવો તેને 'જનિતા-ચારી' કહે છે. અહીં પગની ક્રિયા મુખ્ય હોવાથી બાકીની ક્રિયા ગૌણ છે.

આ ચિત્રની નર્તકીનો જમણો પગ જમીનને અડેલો, સીધો અને ડાબા પગની પાછળ રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ જમણા પગથી આગળ પડતો, ઢીંચણેથી વાળેલો અને જમીનથી અદ્ધર રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ છાતીની સામે એકબીજાના ઉપર રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ કાળા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે, અને કીરમણ રંગની ડીઝાઈનની મધ્યમાં વાદળી રંગની ટીપકીયોવાળા લાલ રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૪૨ થી ૨૪૫ : ૧૬ ઉદ્દૃષ્ટતાચારી (ઉદ્દૃષ્ટતાચારી) : ૨૫ થી ૪.

એક પગની પાની અગ્રતલસંચાર કરવામાં આવે (ચિત્ર ૨૪૨) અને બીજા પગનો પાછળનો ભાગ આગળ કરવામાં આવે (ચિત્ર ૨૪૩) અથવા તેનાથી વિપરીત રીતે કરવામાં આવે (ચિત્ર ૨૪૪) અને વાળેલા તેમજ ઉંચા કરેલા ઘૂંટણને બીજા ઘૂંટણ તરફ લઈ જવામાં આવે (ચિત્ર ૨૪૫) તેને 'ઉદ્દૃષ્ટતાચારી' (ઉદ્દૃષ્ટતાચારી) કહે છે. આનો ઉપયોગ લજ્જા તથા ઈર્ષ્યા વગેરે પ્રસંગે કરવામાં આવે છે.

ચિત્ર ૨૪૨ : આ ચિત્રની નર્તકીનો જમણો પગ સીધો, જમીનને અડેલો છે. તથા ડાબો પગ ઢીંચણેથી વાળીને જમણા પગના ઢીંચણ ઉપર રાખીને પાછળ લઈ જઈ જમીનથી અદ્ધર રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ કાળા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. અને કીરમણ રંગની ઝીણી ચોકડીની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો સફેદ રંગની ઝીણી બળી, લાલ રંગની કિનાર તથા કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળો ઘેરા ક્ષીલા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૪૩ : આ ચિત્રની નર્તકીનો જમણો પગ સીધો અને જમીનથી સહેજ ઉંચો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ જમણા પગની પાની અને ઢીંચણના મધ્યભાગ સુધી અદ્ધર રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે, અને કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળો લાલ રંગનો છે.

Fig. 236-14 Viddhacārī 1
चित्र २३६-१४ विद्धाचारी रूपं प्रथमं १

Fig. 237-14 Viddhacārī 2
चित्र २३७-१४ विद्धाचारी रूपं २

Fig. 238-14 Viddhacārī 3
चित्र २३८-१४ विद्धाचारी रूपं तृतीयं ३

Fig. 239-14 Viddhacārī 4
चित्र २३९-१४ विद्धाचारी रूपं ४

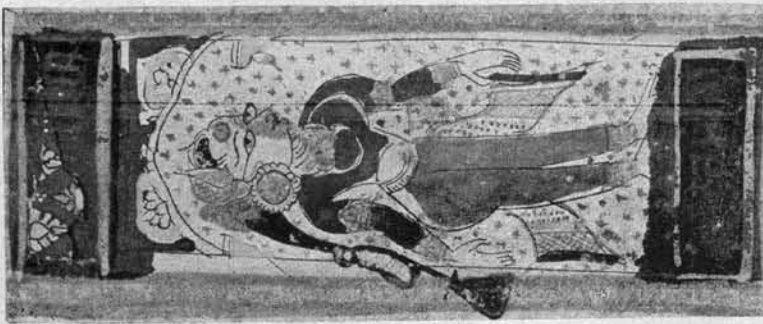

Fig. 240-14 Viddhācārī 5
चित्र २४०-१४ विद्याचारी रूप ५

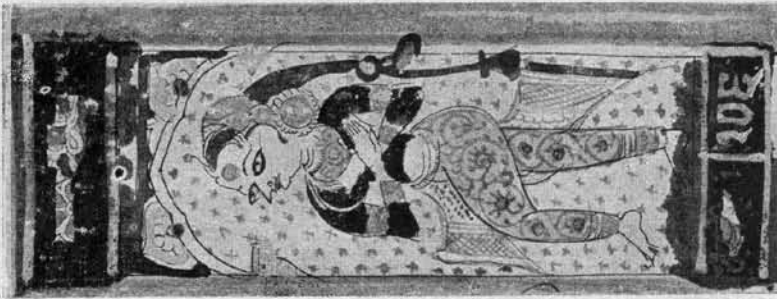

Fig. 241-15 Janitācārī 1
चित्र २४१-१५ जनिताचारी रूप १

Fig. 242-16 Uddhyācārī 1
चित्र २४२-१६ उद्भृताचारी रूप १

Fig. 243-16 Uddhyācārī 2
चित्र २४३-१६ उद्भृताचारी रूप २

Fig. 244-16 Uddhrtacārī 3
चित्र २४४-१६ उद्धृताचारी रूप ३

Fig. 245-16 Uddhrtacārī 4
चित्र २४५-१६ उद्धृताचारी रूप ४

Fig. 246-1 Atikrāntacārī 1
चित्र २४६-१ अतिक्रान्ताचारी रूप १

Fig. 247-1 Atikrāntacārī 2
चित्र २४७-१ अतिक्रान्ताचारी रूप २

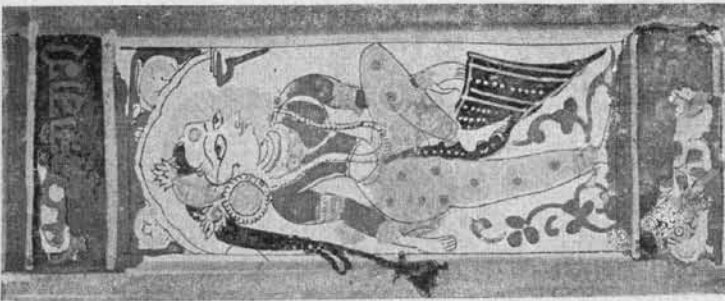

Fig. 248-1 Atikrāntācārī 3
चित्र २४८-१ अतिक्रान्तचारी रूप ३

Fig. 249-1 Atikrāntācārī 4
चित्र २४९-१ अतिक्रान्तचारी रूप ४

Fig. 250-2 Apakrāntācārī 1
चित्र २५०-२ अपक्रान्तचारी रूप १

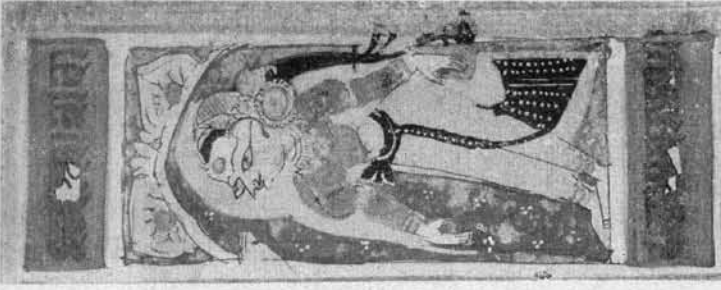

Fig. 251-2 Apakrāntācārī 2
चित्र २५१-२ अपक्रान्तचारी रूप २

ચિત્ર ૨૪૪ : આ ચિત્રની નર્તકીને જમણા પગ જમીનથી સહેજ ઉંચો, સીધાં રાખેલા છે. જ્યારે ડાબા પગ ઢીંચણીથી વાળીને જમણા પગના ઢીંચણુ ઉપરથી પસાર કરીને પાછળ જમીનથી અદ્ધર રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો તથા વાદળી ટીપકીયાવાળો પરિધાન કરેલા છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો પણ પાયબંધમા જેવા જ રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૪૫ : આ ચિત્રની નર્તકી જમણા પગ જમીનથી અદ્ધર તથા ઢીંચણીથી સહેજ વાળેલા અને ડાબા પગ ઢીંચણીથી વાળીને ઢીંચણુને નીચેનો ભાગ પાછળ રાખીને કૂદકા મારીને જમીન ઉપર પડતી હોય તેવી રીતે રજૂ કરેલી છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા ઢીંચણુની આગળ સહેજ દૂર લટકતા છે. જ્યારે ડાબા હાથથી ડાબા પગની પાની પકડેલી છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ઘેરા વાદળી રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પરિધાન કરેલા છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના છેડા કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગના છે.

ચિત્ર ૨૪૬ થી ૨૪૯ : ૧ અતિક્રાંતાચારી-રુપ ૧ થી ૪.

શુદ્ધસ્થાને (ક્ષેત્રે) રહેલા એક પગ કુંચિત કરી ઉંચો લઈ (ચિત્ર ૨૪૬) સહેજ રીતે ચાર તાલ પ્રમાણુ આગળ લાંબો કરવો (ચિત્ર ૨૪૭). પછી તેને ઉંચો કરી (ચિત્ર ૨૪૮) નીચે પાડવો (ચિત્ર ૨૪૯); તેને નિઃસંદેહ 'અતિક્રાંતાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૨૪૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ સીધા, જમીનને અડેલા છે; અને ડાબા પગ ઢીંચણીથી વાળીને જમીનથી અદ્ધર રાખેલા છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા પડખે લટકે છે; જ્યારે ડાબા હાથ વાળીને ઉંચા કરેલા ડાબા પગના ઢીંચણુ ઉપર લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે; અને કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલા છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના છેડાનો રંગ પાયબંધો જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૪૭ : આ નર્તકીને જમણા પગ ઢીંચણીથી વાળેલા, જમીનથી ચિત્ર ૨૪૬ કરતાં વધારે ઉંચો છે; જ્યારે ડાબા પગ જમીનથી સહેજ ઉંચો અને સીધા રાખેલા છે. તેણીને જમણા હાથ વાળેલા જમણા ઢીંચણુ ઉપર લટકતા છે. જ્યારે ડાબા હાથ ડાબા પડખે લટકતા રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ પીળા રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે; અને પહેરેલા પાયબંધો તથા કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના છેડાને રંગ ચિત્ર ૨૪૬ પ્રમાણુ જ છે.

ચિત્ર ૨૪૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ જમીનને અડેલા અને સીધા છે. જ્યારે ડાબા પગ જમણા ઢીંચણુની પાસે ડાબા ઢીંચણીથી વાળીને રાખેલા છે. આ પગ ચિત્ર ૨૪૭ કરતાં થોડીક વધારે ઉંચાઈએ રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. વાદળી રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા તથા વાદળી રંગની ટીપકીયાવાળા લાલ રંગનો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા કાળા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૪૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીએ પોતાના બંને પગ જમીનથી અદ્ધર અને સીધા રાખેલા છે, તે એવો ભાવ દર્શાવે છે કે, તેણી કૂદકા માર્યા પછી જમીન ઉપર પડતી હોય. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પરિધાન કરેલા છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના બંને છેડા સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા કાળા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૫૦ થી ૨૫૬ : ૨ અપક્રાંતાચારી રુપ ૧ થી ૭.

એક પગને ઉંચો રાખી કુંચિત કરવો (ચિત્ર ૨૫૦) અને બંને પગને બદ્ધ કરીને ચારી કરવી (ચિત્ર ૨૫૧). પછી ફરીને બંને પડખે તે જ પ્રમાણુ કરવામાં આવે (ચિત્ર ૨૫૨ થી ૨૫૬) તેને 'અપક્રાંતાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૨૫૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ જમીનને અડકેલો અને ઢીંચણેથી સહેજ વાળેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણેથી વધારે પડતો વાળેલો અને જમણા પગના ઢીંચણના ઉપરના ભાગ સુધી સહેજ દૂર રાખેલો છે. તેણીને જમણે હાથ જમણા પડમે લટકતો છે, જ્યારે ડાબો વાળેલો ડાબા પગના ઢીંચણના આગળના ભાગે લટકતો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો ડાબા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લાંબા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૫૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ જમીનને અડકેલો છે અને એકબીજીની આગળ-પાછળ સીધા રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડમે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ સીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયબંધો સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા ઢીંગળાકે જેવા લાલ રંગનો પરિધાન કરેલ છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા કાળા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૫૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ જમીનને અડકેલો અને ઢીંચણેથી સહેજ વાળેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ જમણા પગથી સહેજ દૂર રાખેલો અને ઢીંચણેથી વાળેલો, તથા જમણા પગના ઢીંચણથી સહેજ ઉપરના ભાગ સુધી જમીનથી અદૂર રાખેલો છે. તેણીને જમણે હાથ જમણા પડમે લટકતો છે અને ડાબો હાથ ડાબા પગના ઢીંચણની સહેજ આગળ લટકતો છે. શરીરનો વર્ણ પીળો છે. તેણીએ ડાબા સીલા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો વાદળી રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૫૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને બંને પગ જમીનને અડકેલા અને એકબીજીની પડમે રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડમે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ પીળો છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો કાળી તથા વાદળી રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો બંને છેડા લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૫૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને બંને પગ ઢીંચણેથી વાળેલા જમીનને અડેલા અને કુદકો મારવાની તૈયારી કરતી હોય તેવો ભાલ રજૂ કરે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડમે લટકે છે. શરીરનો વર્ણ ગુલાબી છે. તેણીએ લાલ રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા સીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાંગી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૫૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને ડાબો પગ જમીનને અડકેલો, સીધો અને સહેજ ત્રાંસો રાખેલો છે. જ્યારે જમણો પગ (જમણા પગના) ઢીંચણેથી વાળીને ડાબા પગના ઢીંચણના ઉપરના ભાગથી પસાર કરીને પાછળ રાખેલો છે. જમણા પગની મત્ર આંગળીએ જમીનને અડેલી છે. જ્યારે પાની ઉંચી રાખેલી છે. શરીરનો વર્ણ તપાવેલા સુવર્ણ જેવો છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડાને રંગ ચિત્ર ૨૫૪ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૫૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને ડાબો તથા જમણો પગ જમીનને અડકેલા, એકબીજીથી થોડા અંતરે રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડમે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ સાનેરી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનમાં લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા સીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો બંને છેડાને રંગ ચિત્ર ૨૫૫ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૫૭ થી ૨૬૧ : ૩ પાર્શ્વક્રાંતાચારી રૂપ ૧ થી ૫.

કુચિત કરેલા પગને (ચિત્ર ૨૫૭) પોતાના પડમે ઉપર લગીને (ચિત્ર ૨૫૮) નીચે મુકવો. પછી બંને પગની પાનીથી (એટીથી) મૂંઝને દગકારવામાં આવે (ચિત્ર ૨૫૯) તેને 'પાર્શ્વક્રાંતાચારી' કહે છે. 'પાર્શ્વક્રાંતાચારી' તરીકે તે લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. ચિત્રકારે ત્રણે ચિત્રોમાં 'પાર્શ્વક્રાંતા રત્નાકર' એવું નામ લખેલું હોવાથી અમે પણ ત્રણે ચિત્રોની નીચે એ જ નામ છપાવેલ છે.

એક પગ કુચિત કરી તે પગને ઘૂંટણુ ઉરૂં પર્યંત ઉંચો કરી (ચિત્ર ૨૬૦), ખીલ પગને ઉદ્ધર્ષણપૂર્વક ચલાવવો યાને ઉદ્ધટિત કરવો (ચિત્ર ૨૬૧) તેને ખીલ નાટ્યશાસ્ત્રકારોએ ‘પાર્શ્વક્રિંતાચારી’ કહી છે.

ચિત્ર ૨૫૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ ઢાંચણેથી વાળેલો તથા જમીનથી અડ્ડર રાખીને ડાબા પગના ઢાંચણની નીચેના ભાગમાં એડીને ભાગ અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો અને જમીનથી થોડેક ઉંચો રાખેલો છે. તેણીને જમણા હાથ વાળેલા જમણા પગના ઢાંચણને અડાડીને લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પડખાની પાછળ લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયબંધો સોનેરી રંગની વચમાં ટીપકીવેવાળા લાલ રંગનો પરિધાન કરેલો છે. પાયબંધમાં સફેદ રંગની વેલ ચીતરેલી છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના છેડા વાદળી રંગની ડીઝાઈનવાળા બદમી રંગના છે.

ચિત્ર ૨૫૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ જમીનથી સહેજ ઉંચો અને સીધો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢાંચણેથી વાળેલો અને જમણા પગના તળીયાનો ઉપરના ભાગે સહેજ ઉંચો લટકતો રાખેલો છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા પડખાની પાછળ સીધો લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ વાળેલા ડાબા ઢાંચણને અડાડીને લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ઘેરા ક્ષીલા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને ડાબા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા આસમાની રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના છેડા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૫૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગની એડી જમીનને અડતી હોય એવી રીતે રાખેલી છે અને બંને પગના તળીયાનો આગળનો ભાગ જમીનથી ઉંચો રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને સફેદ રંગની ટીપકીવેવાળા લાલ રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના બંને છેડાનો રંગ ચિત્ર ૨૫૮ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૬૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ સીધો, જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢાંચણેથી વાળીને તળીયાનો ભાગ જમણા પગના ઢાંચણ અને જમીનની વચ્ચેના ભાગ તરફ પગને અડાડવા વિના રાખેલો છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા પડખે લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ વાળેલા ડાબા પગની આગળના ભાગમાં સીધો લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ડાબા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના બંને છેડા લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગના છે.

ચિત્ર ૨૬૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ ઢાંચણેથી વાળેલો અને તળીયાનો ભાગ ડાબા પગના તળીયાની ઉપર રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો, જમીનને અડાડીને રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ સંધુશીલા લાલ રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો લાલ રંગની ડીઝાઈન તથા આસમાની રંગની ટીપકીવેવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે.

ચિત્ર ૨૬૨ થી ૨૬૬ : ૪ મૃગધ્વુતાચારી રૂપ ૧ થી ૫

પહેલાં કુચિત કરેલા પગને ઉઠાવી (ચિત્ર ૨૬૨), ફૂદકો મારીને (ચિત્ર ૨૬૩) ભૂમિ ઉપર પગને લાવીને (ચિત્ર ૨૬૪); પછી ખીલ પગની જમીને પાછળના ભાગમાં (ચિત્ર ૨૬૫) જ્યારે મુકનામાં આને (ચિત્ર ૨૬૬) ત્યારે ‘મૃગધ્વુતાચારી’ જાણવી. આ ચારીનો કર્તા વિદ્વજ્ઞ હોય છે.

ચિત્ર ૨૬૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ સીધો, જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢાંચણેથી વાળેલો અને જમીન સુધી ઉંચો કરીને જમણા પગ તરફ તળીયાનો ભાગ રાખેલો છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા પડખે સીધો લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ વાળેલા ડાબા પગની પાછળના ભાગમાં સીધો લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ડાબા રંગની કંચુકી તથા સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા વાદળી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના બંને છેડા લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગના છે.

ચિત્ર ૨૬૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનથી અદ્ધર, ઢીંચણેથી વાળેલા એવી રીતે રાખ્યા છે કે તે કૂંદકો મારીને ઉંચેથી નીચે પડતી હોય તેવો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીને જમણા હાથ બંને પગની આગળ લટકતો છે. જ્યારે ડાબા હાથ કમ્મરની પાછળના ભાગમાં લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા રંગની કંચુકી તથા સફેદ રંગની ટીપકીયોવાળા વાદળી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલા છે. કમ્મરના વસ્ત્રનો છેડો લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૬૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનથી અદ્ધર અને સીધા રાખેલા છે; તથા તેણી ઉપરથી નીચે જમીન તરફ આવતી હોય તેવો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. કંચુકી સીંધુરીયા લાલ રંગની પહેરેલી છે; અને પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના છેડાનો રંગ ચિત્ર ૨૬૩ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૬૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના જમણા પગના તર્ણીયાનો આગળનો ભાગ જમીનને અડાડેલો અને એડીનો ભાગ જમીનથી સહેજ અદ્ધર રાખેલો છે. જ્યારે ડાબા પગનો આગળનો ભાગ જમીનને અડાડેલો અને જમણા પગથી સહેજ નીચે રાખીને એડીનો ભાગ પણ અદ્ધર રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; તથા પાયબંધો સફેદ રંગની ઝીણી ટીપકીયોવાળી ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા રંગના મોટા ટપકાં વાળા લાલ રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના બંને છેડાનો રંગ ચિત્ર ૨૬૩ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૬૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ જમીનને અડાડીને સીધો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણેથી વાળી જમણા પગના ઢીંચણુ ઉપર મૂકી, જમણા પગની પાછળના ભાગમાં લઈ જઈ જમીનથી સહેજ અદ્ધર રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો છેડો ચિત્ર ૨૬૩ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૬૭ : ૫ ઉર્ધ્વભ્રુગુચ્ચારી રુપ ૧

કુચિત કરીને ઉપાડેલા પગના ઘૂંટણને સ્તનની જેમ સ્થાપિત કરીને, ઉંચા કરેલા ઢીંચણુવાળા બીજા પગને (નીચે મૂકીને) સ્થિર કરવામાં આવે ત્યારે ‘ઉર્ધ્વભ્રુગુચ્ચારી’ શબ્દ છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણેથી વાળીને જઘા સુધી ઉંચો કરી, તર્ણીયાનો ભાગ ડાબા પગના ઢીંચણુ તરફ ઘોડા અંતરે રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ જમીનથી અડાડેલો, સીધો રાખેલો છે. તેણીને જમણો હાથ વાળેલા જમણા ઢીંચણુની પાસે આગળના ભાગમાં લટકતો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પડખે ડાબા પગની પાછળના ભાગમાં લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ સફેદ રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો સફેદ ઝીણી ટીપકીયોવાળા કાળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના છેડાનો રંગ ચિત્ર ૨૬૩ જેવો છે.

ચિત્ર ૨૬૮-૨૬૯ : ૬ અભ્રુગુચ્ચારી રુપ ૧-૨

પીઠ (વાંસા) તરફ પસારેલા પગના તર્ણીયાને, બીજા પગના સાધળની સન્મુખ કરીને (ચિત્ર ૨૬૮); તેની પાસે બીજા પગની પાની ભૂમિ ઉપર રાખવી (ચિત્ર ૨૬૯), તેને ‘અભ્રુગુચ્ચારી’ કહી છે.

ચિત્ર ૨૬૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણેથી વાળીને ડાબા પગની પાછળ રાખીને પગના આંગળાં જમીનને અડાડેલા છે અને એડીનો ભાગ ઉંચો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો જમીનને અડેલો છે. તેણીએ કમ્મરમાંથી સહેજ જમણી તરફ વળીને જમણા હાથ લટકતો રાખેલો છે; જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પગની પાછળના ભાગમાં લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના છેડાનો રંગ ચિત્ર ૨૬૩ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૬૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગની એડીનો ભાગ જમીનને અડાડીને તથા બંને પગની પાનીનો આગળનો ભાગ જમીનથી અદ્ધર રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે.

Fig. 252-2 Apabrāntācārī 3
चित्र २५२-२ अपकान्ताचारी रूपं तृतीयं ३

Fig. 253-2 Apabrāntācārī 4
चित्र २५३-२ अपकान्ताचारी रूपं ४

Fig. 254-2 Apabrāntācārī 5
चित्र २५४-२ अपकान्ताचारी रूपं ५

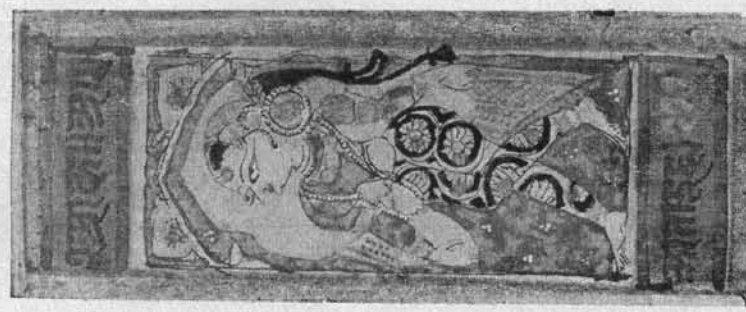

Fig. 255-2 Apabrāntācārī 6
चित्र २५५-२ आकाशपकान्ता रूपं ६

Fig. 256-2 Apahrāntī 7
चित्र २५६-२ आकाशचारीअपक्रता रूप ७

Fig. 257-3 Pārsvakrāntī-
ratnākāra 1
चित्र २५७-३ पार्श्वकारलाकार रूप १

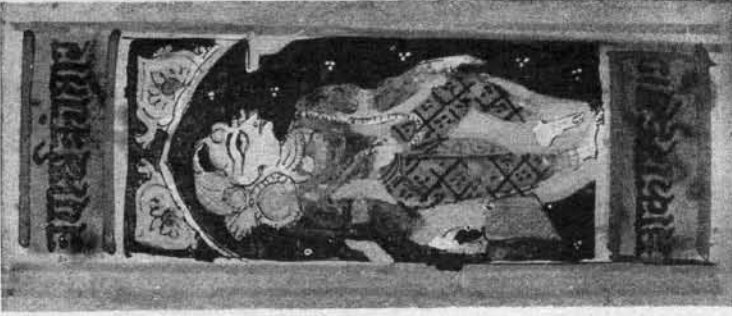

Fig. 258-3 Pārsvakrāntī-
ratnākāra 2
चित्र २५८-३ पार्श्वकारलाकार रूप २

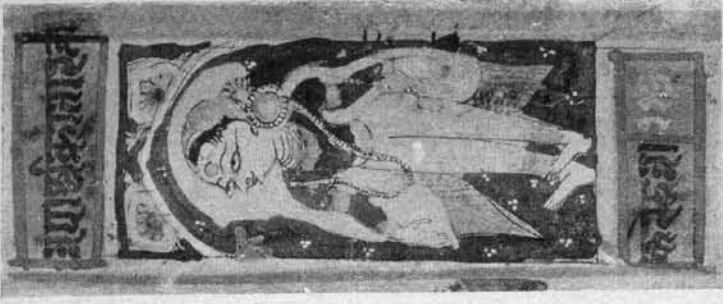

Fig. 259-3 Pārsvakrāntī-
ratnākāra 3
चित्र २५९-३ पार्श्वकारलाकार रूप ३

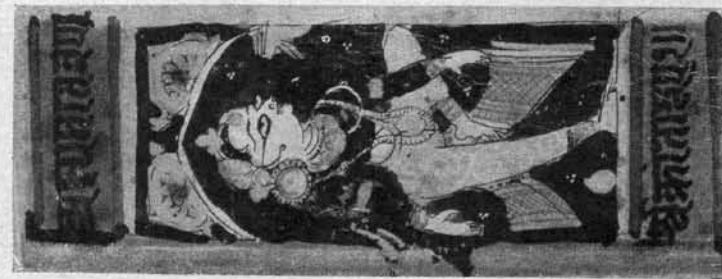

Fig. 260 Anyamate-3
Pārśvakāntārchnākāra 1
चित्र २६० अन्यमते-३ पार्श्वकान्ता
रत्नाकार रूप १

Fig. 261 Anyamate-3
Pārśvakāntārchnākāra 2
चित्र २६१ अन्यमते-३ पार्श्वकान्ता
रत्नाकार २

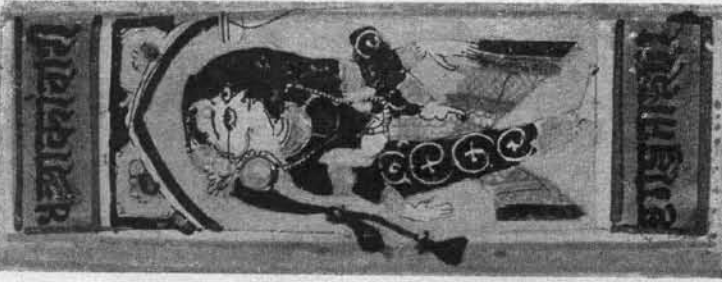

Fig. 262-4 Ākācārī
Mygaphūtā 1
चित्र २६२-४ आकाशचारी मृगशुता
रूप १

Fig. 263-4 Ākā
Mygaphūtā 2
चित्र २६३ आकाश मृगशुता रूप २

Fig. 264-4 Aka
Mrgapluta 3

चित्र २६४-४ आकाशमूर्ति स्तं ३

Fig. 265-4 Aka
Mrgapluta 4

चित्र २६५-४ आकाशमूर्ति स्तं ४

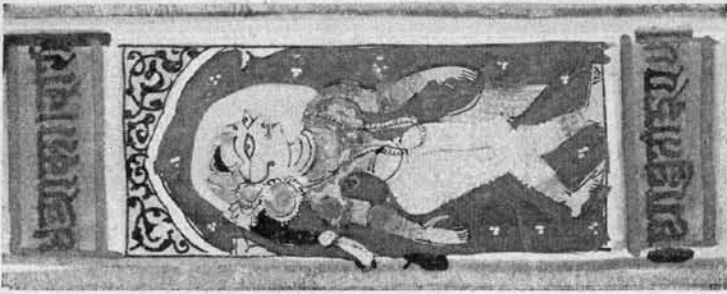

Fig. 265-4 Aka
Mrgapluta 5

चित्र २६६-४ आकाशमूर्ति स्तं ५

Fig. 267-5 Aka
Urdhvajanu 1

चित्र २६७-५ आकाशमूर्ति स्तं १

શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી અને લાલ રંગની ટીપકીયોવાળા વાદળી રંગનો પાયબ્જનો પરિધાન કરેલા છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના બંને છેડાનો રંગ ચિત્ર ૨૬૩ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૭૦ થી ૨૭૨ : ૭ સૂચીચારી રૂપ ૧ થી ૩.

કુંચિત કરેલા પગને ઉંચો લઈને અને તેની બાંધને પસારીને (ચિત્ર ૨૭૦) ખીબ્જ પગનાં ઢાંચણુ અથવા સાથળ સુધી લઈ જઈ આગળના ભાગમાં સંયોજી (ચિત્ર ૨૭૨) નીચે આવતા પગનો ભૂમિપાત કરવામાં આવે (ચિત્ર ૨૭૨) તે 'સૂચીચારી' કહેવાય છે.

ચિત્ર ૨૭૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણા પગની પાનીને આગળનો ભાગ જમીનને અડાડેલો તથા પાછળનો ભાગ જમીનથી અદ્ધર રાખેલો છે; જ્યારે ડાબો પગ ઢાંચણુથી વાળેલો અને તેની પાની જમણા ઢાંચણુ તરફ રાખેલી છે. તેણીને જમણો હાથ જમણા પડખે સીધો લટકતો છે અને ડાબા હાથથી વાળેલો ડાબો પગ પકડેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ઘેરા ક્ષીલા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; તથા કાળા રંગની ક્ષીટીઓવાળા વાદળી રંગનો પાયબ્જનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના છેડાનો રંગ ચિત્ર ૨૬૩ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૭૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢાંચણુથી વાળેલો, અને ડાબા પગના ઢાંચણુથી ઘોડા અંતરે ઉંચો રાખેલો છે; જ્યારે ડાબો પગ સીધો જમીનને અડાડેલો છે. તેણીને જમણો હાથ વાળેલા જમણા પગની આગળના ભાગમાં લટકતો છે; જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પડખે લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી અને કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા ખીબ્જા રંગનો પાયબ્જનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના છેડાનો રંગ ચિત્ર ૨૬૩ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૭૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ એકબીબ્જની નજીક રાખી જમીનને અડાડેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ આછા કાળા રંગની કંચુકી અને સફેદ રંગની ટીપકીયોવાળી ડીઝાઈનવાળા ઘેરા કાળા રંગનો પાયબ્જનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના છેડાનો રંગ કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાળી રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૭૩ થી ૨૭૬ : ૮ નંપુરપાદિકાચારી રૂપ ૧ થી ૪.

અચિત કરેલા પગને પાછળ લાવીને (ચિત્ર ૨૭૩), તેની પાનીથી નિતબંધને સ્પર્શી (ચિત્ર ૨૭૪); ત્યાર પછી તે અચિત કરેલી બાંધને ભૂમિ ઉપર અગ્રતલથી (ચિત્ર ૨૭૫) બે વિપાત કરે (મૂકે ચિત્ર ૨૭૬), તેને 'નંપુરપાદિકાચારી' કહી છે.

ચિત્ર ૨૭૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ વાળીને ડાબા પગની પાછળ ઘોડા અંતરે રાખેલો છે; અને તેણી એડી જમીનથી ઘોડી ઉંચી રાખેલી છે. જ્યારે ડાબો પગ જમણા પગથી આગળના ભાગમાં, એડી ઘોડી ઉંચી રાખીને રાખેલો છે. તેણીને જમણો હાથ આગળના ભાગમાં તથા ડાબો હાથ પાછળના ભાગમાં લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબ્જનો ખીબ્જા રંગ વચ્ચે લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા પોપટીયા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના બંને છેડા ચિત્ર ૨૬૨ જેવા જ રંગના છે.

ચિત્ર ૨૭૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ સહેજ તીરછો જમીનને અડીને રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ કમ્મરેથી વાળીને જમણા પગની જંઘા ઉપર રાખી, ઢાંચણુ કાંઈક વાળીને, પગની પાનીને આગળનો (આગળનો) ભાગ જમીન ઉપર ટેકવીને જમણા પગથી સહેજ અંતરે રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી અને ઝીણી ચોઠકીઓવાળી કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા ખીબ્જા રંગનો પાયબ્જનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના બંને છેડા પલુ પાયબ્જમાના જેવા જ રંગના છે.

ચિત્ર ૨૭૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો તથા ડાબો પગ ઢાંચણુથી સહેજ વાળેલા અને તેણી કૂદકો મારવાની તૈયારી કરતી હોય તેવી રીતે રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા

છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબમે કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો, લાલ રંગની વચ્ચે ટીપકીયોવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના છેડાનો રંગ ચિત્ર ૨૭૨ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૭૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ સહેજ ત્રાંસો, જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢાંચણુથી વાળેલો, ઉંચો કરેલો છે. અને તેની એડી જમણા પગના ઢાંચણુ અને પાનીની વચ્ચે અડાડેલી છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પડખે લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ વાળેલા ડાબા ઢાંચણુની પાસે લટકતો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ લીલા પોપટીયા રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબમે કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો છે. કમ્મર ઉપરના વચ્ચના બંને છેડાનો રંગ ચિત્ર ૨૭૨ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૭૭ થી ૨૭૯ : ૯ દોલાપાદાચારી રૂપ ૧ થી ૩.

કુચિત કરેલા પગને ઉંચો કરવો (ચિત્ર ૨૭૭), બંને પડખે તેને ડોલાવવો (ચિત્ર ૨૭૮); અને એડી વડે પોતાની પડખે મૂકવો (ચિત્ર ૨૭૯) તેને, 'દોલાપાદાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૨૭૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢાંચણુથી વાળેલો; અને ઉંચો કરેલો તથા તેની એડી ડાબા પગના ઢાંચણુની સહેજ નીચે અડાડીને રાખેલી છે. જ્યારે ડાબો પગ જમીનને અડાડેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા ઢાંચણુને અડીને લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પગની ખાલુમાં લટકતો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળી ઠંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબમે સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા કાળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વચ્ચના છેડાનો રંગ ચિત્ર ૨૭૨ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૭૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનને અડાડીને, એકબીજાની નજીકમાં રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ લીલા પોપટીયા રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે અને પાયબમે સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા કાળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વચ્ચના બંને છેડાનો રંગ ચિત્ર ૨૭૨ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૭૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ તળીયાના ભાગથી ઉંચો રાખેલો અને તેની એડીને ભાગ ડાબા પગના તળીયાના ઉપરના ભાગને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ જમીનને અડાડીને ત્રાંસો રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબમે કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા સોનેરી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વચ્ચના છેડાનો રંગ પાયબમાના રંગ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૮૦ થી ૨૮૩ : ૧૦ દંડપાદાચારી રૂપ ૧ થી ૪.

નૃપુર કરેલા પગને (ચિત્ર ૨૮૦), બીજા પગની એડી પાસે રાખીને (ચિત્ર ૨૮૧); બે પોતાના શરીરના પ્રદેશ સન્મુખ વેગથી ઢાંચણુને (ચિત્ર ૨૮૨), આગળ પસારવામાં આવે (ચિત્ર ૨૮૩) તો, તેને 'દંડપાદાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૨૮૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢાંચણુથી સહેજ વાળેલા અને જમીનને અડાડેલા છે; અને તેણી આગળ જવાની તૈયારી કરતી હોય તેવી રીતે અન્ને રજૂ કરેલી છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પગની પાછળના ભાગમાં અને ડાબો હાથ ડાબા પગની આગળ લટકતો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ લીલા પોપટીયા રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે અને પાયબમે સફેદ રંગની ટીપકીયોવાળા કાળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વચ્ચને રંગ કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળો સુલાખી છે.

ચિત્ર ૨૮૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ડાબા પગથી સહેજ ઉંચો રાખેલો છે; અને જમણા પગની એડી ડાબા પગના તળીયાથી સહેજ અંતરે અચ્ચર રાખેલી છે. જ્યારે ડાબો પગ જમીનને અડાડીને સહેજ ત્રાંસો રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે.

તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયલમે કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૮૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ ઢીંચણેથી સહેજ વાળેલો અને જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ જઘા આગળથી છૂટો પાડી ઢીંચણ સુધી જમણા પગની જઘાથી સહેજ ઉંચે રાખેલો છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા પડખે લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પગની પાછળ રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયલમે સફેદ રંગની ટીપકીયોવાળા લાલ રંગનો, વચ્ચે મોટાં લીલા રંગનાં ટપકાંવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૮૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનને અડાડેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ સંધુરીયા લાલ રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયલમે ઘેરા લીલા રંગની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનો વચ્ચે લાલ રંગની ટીપકીયોવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૮૪ થી ૨૮૬ : ૧૧ વિદ્યુદ્ભ્રાંતાચારી રૂપ ૧ થી ૩.

જેમાં વાંસા તરફ વાળેલા પગથી (ચિત્ર ૨૮૪) મસ્તકને સ્પર્શીને (ચિત્ર ૨૮૫), ચારે તરફ ભમાવીને પગને પસારવામાં આવે (ચિત્ર ૨૮૬) તેને 'વિદ્યુદ્ભ્રાંતાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૨૮૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ માથાના અંગોડાને અડાડીને રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ જમીનને અડાડેલો છે. બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ પીરોળ રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પાયલમે પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૮૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ કમ્મરેથી વાળીને શરીરના પાછળના ભાગ તરફ વાળીને કમાળના ભાગ આગળ રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો પાયલમે પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૮૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનને અડાડેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ લીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયલમે કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના બંને છેડા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગના છે.

ચિત્ર ૨૮૭ થી ૨૮૯ : ૧૨ ભ્રમરીચારી રૂપ ૧ થી ૩.

અતિઠાંત (સ્થાને રહેલા) કરેલા પગને (ચિત્ર ૨૮૭), ત્રિક (કમરના ભાગ)ને તથા છાતીના ભાગને ફેરવેલો (ચિત્ર ૨૮૮) અને બીજા પગના તળીયાના ભ્રમણવડે કરીને શરીરને ભમાવવું (ચિત્ર ૨૮૯) તેને સારંગદેવે 'ભ્રમરીચારી' કહી છે.

ચિત્ર ૨૮૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ ઢીંચણેથી વાળેલો અને તેની એડી ડાબા પગના ઢીંચણની સહેજ નીચે અડાડેલી છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો જમીનને અડાડેલો છે. તેણીને જમણા હાથ વાળેલા જમણા ઢીંચણને અડીને લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પડખે સીધો લટકતો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ લીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયલમે સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા લાલ રંગનો, વચ્ચે લીલા રંગના ટપકાંવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રના છેડાને રંગ કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળો પીળો છે.

ચિત્ર ૨૮૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના અને પણ તીરછા રાખીને જમીનને અડાડેલા છે. તેણીએ કમ્બરેથી એકદમ આગળ પડતું શરીર વાળીને અને હાથ શરીરના આગળના ભાગમાં લટકતા રાખીને, તેણી ગોળગોળ ફરવાની તૈયારી કરતી હોય તેવી રીતે ક્ષીણી રહેલી છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો છે. કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રના છેડાને રંગ પણ પાયબંધો જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૮૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના અને પગના આંગળાં જમીનને અડાડેલા અને એડીએથી ઉંચા તથા અને પગના ઢીંચણ વાળેલા છે. તેણીના અને હાથ ખભેથી પહેળા કરી ઉંચા કરેલા છે, જે તેણી ચક્રાકારે ફરતી હોય તેવો ભાવ રજૂ કરે છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો, વાદળી રંગની ટીપકીયેવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રને રંગ પણ પાયબંધો જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૯૦ થી ૨૯૩ : ૧૩ ભુજંગત્રાસિતાચારી રૂપ ૧ થી ૪.

કુંચિત કરેલા પગને (ચિત્ર ૨૯૦), ખીબ પગના સાથળના મૂળ ભાગના છેડા સુધી ઉંચો કરીને (ચિત્ર ૨૯૧), ખીબ પગની એડીને નિતાંબની સન્મુખ લાવી પોતાની પાસે ઢીંચણ રાખવો (ચિત્ર ૨૯૨) તથા ઉંચા કરેલા પગના તળીયા અને ઢીંચણને કમ્બરના મૂળ ભાગ સુધી લઈ જવાથી (ચિત્ર ૨૯૩) 'ભુજંગત્રાસિતાચારી' થાય છે. આ ચારી સર્પની જેમ ત્રાસને સચવનારી છે.

ચિત્ર ૨૯૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ ઢીંચણથી વાળેલો અને જંઘા સુધી ઉંચો લઈને પગના તળીયાને ભાગ ડાબા પગની જંઘા અને ઢીંચણની વચ્ચે અડાડીને રાખેલો છે; જ્યારે ડાબો પગ સીધો જમીનને અડાડેલો છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા પગની આગળના ભાગમાં સીધો લટકતો છે; જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પડખે સીધો લટકે છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયબંધો કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રના અને છેડાને રંગ પાયબંધો જેવો જ છે.

ચિત્ર ૨૯૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ સીધો જમીનને અડાડેલો છે; જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણથી વાળીને જમણા પગની જંઘાની ઉપર મૂકેલો છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા પડખે લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ વાળેલા ડાબા પગના ઢીંચણની પાસે સીધો લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા પોપટીયા રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૯૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ ઢીંચણથી વાળીને તેણીના ઉરઃપ્રદેશ સુધી ઉંચો રાખેલો છે; અને તેના તળીયાને ભાગ ડાબા પગની જંઘાને અડાડીને રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો રાખીને જમીનને અડાડેલો છે. તેણીના અને હાથ અને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાળી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રના અને છેડા કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો છે.

ચિત્ર ૨૯૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ ઢીંચણથી વાળેલો અને તેના તળીયાને ભાગ ડાબા પગની જંઘા અને ઢીંચણની મધ્યમાં ટેકેવીને રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણથી વાળીને, કોઈક પાછળ લઈ જઈ પગનાં આંગળાં જમીનને અડાડીને, એડીને ભાગ ઉંચો રાખીને રાખેલો છે. તેણીને જમણા હાથ વાળેલા જમણા ઢીંચણની ખાલુમાં સીધો લટકતો છે; જ્યારે ડાબો હાથ જમણા પગના તળીયાને અડાડેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયબંધો કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાળી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનું છે.

Fig. 268-6 *Åka Alata* 1
चित्र २६८-६ आका अलता ह्य १

Fig. 269-6 *Åka Alata* 2
चित्र २६९-६ आका अलता ह्य २

Fig. 270-7 *Åka Carī Sūci* 1
चित्र २७०-७ आका चारी सूची ह्य १

Fig. 271-7 *Åka Carī Sūci* 2
चित्र २७१-७ आका चारी सूची ह्य २

Fig. 272-7 Āka Cavi Sūci 3
चित्र २७२-७ आका/चावी सूची रूप ३

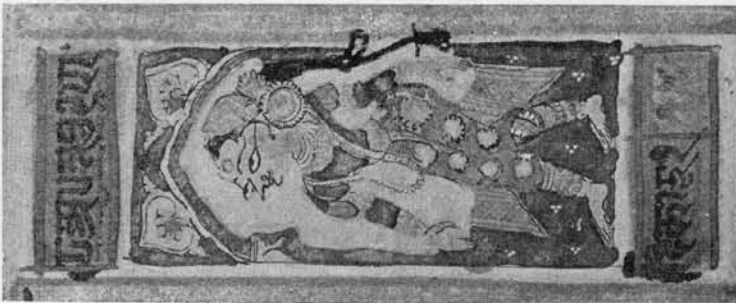

Fig: 273-8
Ā. Nūpurapāḍika 1
चित्र २७३-८ आ/नूपुरादिका रूप १

Fig. 274-8 Āka
Nūpurapāḍika 2
चित्र २७४-८ आका/नूपुरादिका रूप २

Fig. 275-8 Āka
Nūpurapāḍika 3
चित्र २७५-८ आका/नूपुरादिका रूप ३

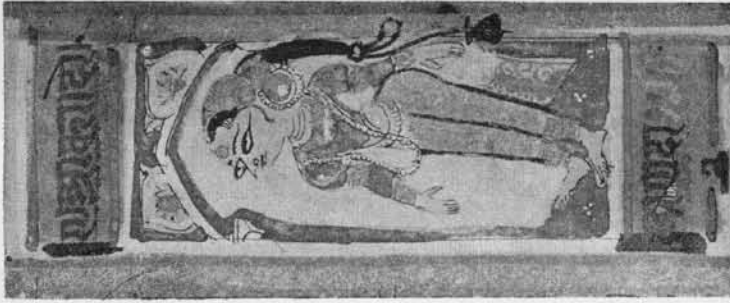
Fig. 276-8 Āra
Nūburapādika 4
चित्र २७६-८ आरा/नुरपादिका ह्य ४

277-9 Dola-pada 1
चित्र २७७-९ आका/दोलपादा ह्य १

278-9 Dola-pada 2
चित्र २७८-९ आका/दोलपादा ह्य २

279-9 Dola-pada 3
चित्र २७९-९ आका/दोलपादा ह्य ३

Fig. 280-10 Dandapada 1
चित्र २८०-१० दंडपादा रूप १

Fig. 281-10 Dandapada 2
चित्र २८१-१० दंडपादा रूप २

Fig. 282-10 Dandapada 3
चित्र २८२-१० दंडपादा रूप ३

Fig. 283-10 Dandapada 4
चित्र २८३-१० दंडपादा रूप ४

ચિત્ર ૨૯૪ થી ૨૯૬ : ૧૪ આક્ષિપ્તાચારી રૂપ ૧ થી ૩.

કુંચિત કરેલા એક પગને ત્રણ તાલના અંતરે ઉચે કરવો (ચિત્ર ૨૯૪), પછી બીજા પડખે જુદાને સ્વસ્તિકાકાર કરીને (ચિત્ર ૨૯૫); એડીથી ભુમિપાત કરવો (ચિત્ર ૨૯૬) તેને 'આક્ષિપ્તાચારી' નહીં.

ચિત્ર ૨૯૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ સીધો જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણેથી વાળીને જમીનથી અડર લટકતો રાખેલો છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા પડખે સીધો લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા ઢીંચણને અડાડીને લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયજામે લાલ રંગની ટીપકીયાવાળા, પીળા રંગની ડીઝાઈનવાળા વાદળી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૯૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ ઢીંચણેથી વાળીને પગના ઢીંચણની ઉપરથી લઈ જઈ, ડાબા પગની પાછળ, પગના આંગળાં જમીનને અડાડી, એડીને સાગ ઉચે રાખીને રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયજામે કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રને રંગ કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળો મળેલો છે.

ચિત્ર ૨૯૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ સીધો જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણેથી વાળીને, એડીને સાગ ઉચે રાખી, પગનાં આંગળાં જમીનને અડાડેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયજામે કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર પાયજામે જેવા જ રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૯૭ થી ૩૦૦ : ૧૫ આવિદ્રાચારી રૂપ ૧ થી ૪.

છૂટી નહીંને સ્વસ્તિકાકાર કરીને (ચિત્ર ૨૯૭) કુંચિત કરેલા પગને પસારવો (ચિત્ર ૨૯૮) અને પોતાની પડખે રહેલા બીજા વાંકા પગની એડીથી (ચિત્ર ૨૯૯) બીજા પગની એડીના પ્રદેશમાં મૂકવામાં આવે (ચિત્ર ૩૦૦) તેને 'આવિદ્રાચારી' કહી છે.

ચિત્ર ૨૯૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ ઢીંચણેથી વાળીને ડાબા પગની પાછળ લઈ જઈ, જમીનથી સહેજ અડર રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયજામે કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૯૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણેથી વાળીને જમીનથી કાંઈક ઉચે રાખેલો છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા પડખે લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પગના ઢીંચણને અડીને લટકતો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ ઘેરા ક્ષીલા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયજામે સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા વાદળી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનું છે.

ચિત્ર ૨૯૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ ઢીંચણેથી વાળીને જમીનથી અડર રાખી, તેની એડી ડાબા પગના ઢીંચણની નીચેના ભાગમાં થોડા અંતરે રાખેલી છે. જ્યારે ડાબો પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા ઢીંચણને અડાડીને સહેજ ઉપરના ભાગમાં લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પડખે સીધો લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયજામે સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરના વસ્ત્રને રંગ ચિત્ર ૨૯૮ જેવો જ છે.

ચિત્ર ૩૦૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ સહેજ ત્રાંસો રાખીને જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબે પગ ઢીંચણેથી વાળીને જમણા પગના ઢીંચણને અડાડીને સહેજ પાછળના ભાગમાં જમીનથી અચ્છર રાખીને લટકતો રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયબંધો કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૦૧ થી ૩૦૭ : ૧૬ ઉદ્દૃષ્ટાચારી રૂપ ૧ થી ૭.

આવિહ્ન પગને ખીબા પગના ઉડુ પ્રદેશમાં સ્થિત એડીવાળો કરીને (ચિત્ર ૩૦૧), કૂદકો મારવો (ચિત્ર ૩૦૨) અને ચઢી ખવડાવીને (ચિત્ર ૩૦૩) જ્યારે નીચે મૂકવામાં આવે (ચિત્ર ૩૦૪) તથા ખીબા પગને ઉંચો કરીને (ચિત્ર ૩૦૫) તે જ પ્રમાણે સમગ્ર રીતે કરવામાં આવે (ચિત્ર ૩૦૬-૩૦૭) તેને 'ઉદ્દૃષ્ટાચારી' કહેવામાં આવે છે.

ચિત્ર ૩૦૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી વાળીને તેની એડી ડાબા પગના સાથળને અડાડીને રાખેલ છે. જ્યારે ડાબે પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. તેણીને જમણે હાથ વાળેલા જમણા ઢીંચણને અડાડીને લટકતો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબે હાથ ડાબા પડખે લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૦૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીંચણેથી વાળેલા અને જમીનથી અચ્છર રાખેલા છે, જે દર્શાવે છે કે તેણી કૂદકો મારીને જમીન તરફ આવતી હોય, તેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. તેણીને જમણે હાથ જમણા પડખે લટકતો છે. જ્યારે ડાબે હાથ વાળેલા જમણા પગના ઢીંચણને અડાડીને લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ લીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયબંધો કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનું, લીલા રંગની ટીપકીયોવાળું છે.

ચિત્ર ૩૦૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ સીધો અને આંગળાં જમીનને અડાડીને એડીથી અચ્છર રાખેલો છે. જ્યારે ડાબે પગ આંખો જમીનથી અચ્છર રાખીને તેના આંગળાં જમણા પગની એડીને અડાડીને રાખેલાં છે. તેણીના બંને હાથ બન્નેથી લાંબા પહોળા કરીને ગોળ ચઠાકારે ફરતી હોય તેમ રાખેલા છે. બંને હાથના પંજા ઉંચા રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયબંધો લીલા રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો, લાલ રંગની ટીપકીયોવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૦૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનથી અચ્છર એવી રીતે રાખેલા છે કે તેણી ઉંચેથી નીચે જમીન તરફ પડતી હોય તેવો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળી શુલાળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા લાલ સીંધુરીયા રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૦૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી વાળેલો અને ડાબા પગથી ઘોડા અંતરે આગળ રાખેલો છે. જ્યારે ડાબે પગ ઢીંચણેથી વાળેલો અને જમણા પગની પાછળ રાખેલો છે. બંને પગ એવી રીતે રાખ્યા છે કે તેણી કૂદકો મારવાની તૈયારી કરતી હોય તેવો ભાવ સ્પષ્ટ જણાય છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ લીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયબંધો સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા વાદળી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રનો રંગ ચિત્ર ૨૦૪ એવો જ છે.

ચિત્ર ૩૦૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનને અડાડેલા અને એકબીજાની નજીકમાં જ સરખા રાખેલા છે. તેણીએ બંને હાથ પહેળા કરી, કોણી તથા કાંડાએથી વાળી; પંખા ઉંચા રાખી બંને પડખે રાખેલા છે, જે તેણી ગોળાકારિ ફરતી હોય તેવો ભાવ દર્શાવે છે. શરીરનો વર્ણુ શુભાળી છે. તેણીએ લીલા પોષ્પટીયા રંગની કંચુકી અને પાયજામે કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગના પરિધાન કરેલા છે. કમ્મર ઉપરના વસ્ત્રો રંગ પાયજામા જેવો જ છે.

ચિત્ર ૩૦૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનથી ઉંચા રાખેલા છે. તે એવો ભાવ દર્શાવે છે કે તેણી બાજુમાં ખસવાની તૈયારી કરતી હોય. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયજામે લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાળી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૦૮ થી ૩૧૦ : ૧ રથવ્યઠ્ઠાચારી રૂપ ૧ થી ૩.

ચતુરસ્ત્રનો આશ્રય કરીને રહેલા બંને પગને (ચિત્ર ૩૦૮) આગળ (ચિત્ર ૩૦૯) તથા પાછળ ખસેડવા (ચિત્ર ૩૧૦), તેને 'રથવ્યઠ્ઠાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૩૦૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનથી સહેજ ઉંચા અને તળીયાના આગળના ભાગને જમીન તરફ રાખેલા છે, જે આગળ જવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે અને પાયજામે કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાળી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૦૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગનાં આંગળાં જમીનને અડાડીને એકબીજાની પાછળ રાખેલાં છે, જે પાછળ ખસવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ લીલા પોષ્પટીયા રંગની કંચુકી અને પાયજામે કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાળી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૧૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણેથી વાળી જમણા પગના ઢીંચણને અડાડી, તળીયાના આગળના ભાગે જમીનને અડાડેલો છે. બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ કાળા રંગની ટીપકીથો-વાળી લીલા પોષ્પટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાયજામે કીરમણ રંગની ટીપકીથોવાળા શુભાળી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનું છે.

દેશીચારીઓને વિષે પ્રથમ ખતાવેલી 'રથવ્યઠ્ઠાચારી'માં ચતુરસ્ત્ર સ્થાનનો આશ્રય કરીને સંલગ્ન એવા બે પગો કહેલા છે. હવે અહીં ચતુરસ્ત્ર શબ્દથી ફુટનોટમાં ખતાવેલું દેશી સ્થાનક સમજવું. પરંતુ વૈષ્ણવ સ્થાનકમાં કહેલો અંગ સંનિવેશ વિશેષ ન થેવો. કારણ કે પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધનો જ્યાં વિષય હોય ત્યાં પ્રસિદ્ધ વસ્તુ જ થેવાય છે. અહીં દેશીચારીનો વિષય હોવાથી દેશી સ્થાનો થેવા એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે.

બંને પગને ભૂમિ સાથે સંલગ્ન રાખીને ચાલવું યા રાખવું તે ક્રોડમાં નિઃસરણ કહેવાય છે.

'પરાવૃત્તતા' વગેરેનાં લક્ષણો તેા બ્રંથથી સમજી શકાય તેવાં છે.

તે તે સ્થાને (ફુટનોટમાં) કહેલાં સ્થાનેનું લક્ષણ તે લક્ષણથી બાણી લેવું.

'રથવ્યઠ્ઠા' વગેરે પાંત્રીશે ચારીઓનું ભૌમીપણ પ્રાયઃ ભૂતલની સાથે સંબંધ રાખતા બંને પગને લઈને બાણવું.-સં ૦ ૨૦ ભા ૦ ૨. અ ૦ ૭, પા ૦ ૭૬૪

૧. ચતુરસ્ત્ર—નંદાવર્ત સ્થાનથી ગભા રહી બંને પગ અકાર આંગળા ફર રાખવામાં આવે તેને 'ચતુરસ્ત્ર' સ્થાન કહેવામાં આવે છે.

ચિત્ર ૩૧૧-૩૧૨ : ૨ પરાશ્રુતતલાચારી રુપ ૧-૨.

પછી ઉંચા કુરેલા પગના તળીયાને (ચિત્ર ૩૧૧) આગળના ભાગમાં લંબાવે (ચિત્ર ૩૧૨), તેને સારંગદેવે ' પરાશ્રુતતલાચારી ' કહી છે.

ચિત્ર ૩૧૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઉંચો કરી, ઢીંચણેથી વાળી, તળીયાના ભાગને જમણી બાજુના નિતંબને અડાડીને રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ વાળેલા જમણા ઢીંચણને અડાડીને લટકતો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો હાથ જમણા પગના તળીયા પાસે લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાંચબમે કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા હીલા રંગનો, લાલ રંગની ટીપકીયોવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૧૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનને અડાડીને એકબીજાની આગળ સહેજ ત્રાંસો રાખેલાં છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાંચબમે કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા હીલા રંગનો, વચમાં લાલ રંગની ટીપકીયોવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા હીલા રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૧૩-૩૧૪ : ૩ નૂપુરવિક્રાચારી રુપ ૧-૨.

સ્વસ્તિકકથાધેર (સ્થાને) રહીને (ચિત્ર ૩૧૩), બંને પગની એડી તથા પંબને રેચિત કરવામાં આવેલા છે બંને પગો જેમાં (ચિત્ર ૩૧૪), તેને ' નૂપુરવિક્રાચારી ' કહે છે.

ચિત્ર ૩૧૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણેથી વાળી ડાબા પગના ઢીંચણ ઉપરથી પસાર કરીને ડાબા પગની પાછળ રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ત્રાંસો રાખી તેના ઢીંચણ જમણા પગના ઢીંચણના પાછળના ભાગને અડાડી જમીનને અડાડેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ હીલા પોષ્ટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાંચબમાંનો ઢીંચણ સુધીનો ભાગ કીરમણ રંગની ઝીણી બળીવાળી ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો, વચમાં હીલા રંગનો છે. જ્યારે ઢીંચણની નીચેનો પાંચબમાંનો ભાગ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા હીલા રંગનો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૧૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઉંચો કરી, તેની એડીને ભાગ જમણા પગના પંબની ઉપરના ભાગમાં અડાડેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ હીલા પોષ્ટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે; અને પાંચબમે તથા કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ઝીણી એકડીની ડીઝાઈનવાળા શુલાળી રંગનો છે.

ચિત્ર ૩૧૫ થી ૩૧૭ : ૪ તિર્યકમુખાચારી રુપ ૧ થી ૩.

વર્ધમાન સ્થાને રહેલા પગને (ચિત્ર ૩૧૫) જ્યારે ડાબી (ચિત્ર ૩૧૬) અથવા જમણી બાજુ શીઘ્રતાથી સરકાવે (ચિત્ર ૩૧૭) ત્યારે તે ક્રિયાને ' તિર્યકમુખાચારી ' કહે છે;

ચિત્ર ૩૧૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીંચણેથી વાળેલા, ત્રાંસા, અને બંને પગની એડી એકબીજાની સામે રહે તેવી રીતે રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ

૨. **સ્વસ્તિકકથાધે(સ્થાને)**—જમણો પગ ડાબી તરફ અને ડાબો પગ જમણી તરફ લઈ જઈ બંને પગને સહેજ વાંકા અને સાથે સાથે અડાડેલા રાખવા તેને ' **સ્વસ્તિકસ્થાન** ' કહેવામાં આવે છે.

૩. બંને પગની પાની એકબીજાને અડાડેલી અને જમણા પગને યજ્ઞ ડાબી બાજુ રહે તેવી રીતે રાખવા તેને ' **વર્ધમાન સ્થાન** ' કહેવામાં આવે છે.

Fig. 284-11
Viddhyubhranta 1
चित्र २८४-११ विठ्ठलप्राता रूपे १

Fig. 285-11
Viddhyubhranta 2
चित्र २८५-११ विठ्ठलप्राता रूपे २

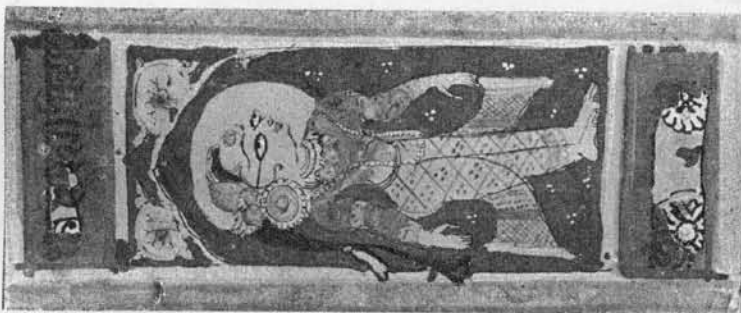

Fig. 286-11
Viddhyubhranta 3
चित्र २८६-११ विठ्ठलप्राता रूपे ३

Fig. 287-12 Bhramari 1
चित्र २८७-१२ भ्रमरी रूपे १

Fig. 288-12 Bhramarāī 2
चित्र २८८-१२ आका, वारी भ्रमरी स्तं २

Fig. 289-12 Bhramarī 3
चित्र २८९-१२ आ, भ्रमरी स्तं ३

Fig. 290-13
Bhujangatrāsita 1
चित्र २९०-१३ आ, भुजंगनासिता स्तं १

Fig. 291-13
Bhujangatrāsita 2
चित्र २९१-१३ भुजंगनासिता स्तं २

Fig. 292-13
Bhujangatrāsita 2
चित्र २९२-१३ आ/मुजगत्रसिता २

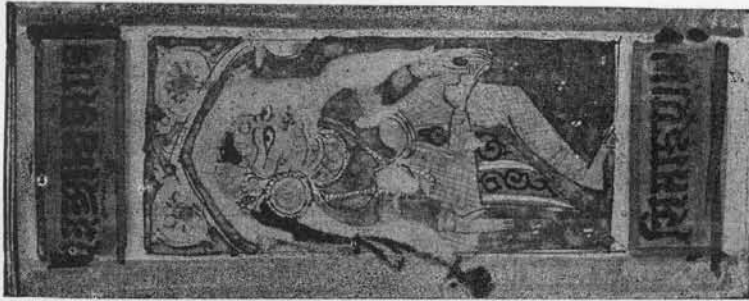

Fig. 293-13
Bhujangatrāsita 3
चित्र २९३-१३ आ/मुजगत्रसिता रूपं ३

Fig. 294-14 *Aksipta* 1
चित्र २९४-१४ आका/अक्षिता रूपं १

Fig. 295-14 *Aksipta* 2
चित्र २९५-१४ अक्षिता रूपं २

Fig. 296-14 Āksīpa 3
चित्र २९६-१४ आक्षिपा रूपं ३

Fig. 297-15 Āviddha 1
चित्र २९७-१५ आविद्धा रूपं १

Fig. 298-15 Āviddha 2
चित्र २९८-१५ आविद्धा रूपं २

Fig. 299-15 Āviddha 3
चित्र २९९-१५ आविद्धा रूपं ३

સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોષ્ટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનો, વચમાં લાલ રંગની ટીપકીયોવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાખી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૧૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ સહેજ ત્રાસો રાખી ડાબા પગની આગળ રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબા પગ ઢાંચણેથી વાળી જમણા પગની પાછળના ભાગમાં રાખી જમીનથી ઉંચો રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોષ્ટીયા રંગની કંચુકી અને પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાખી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૧૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢાંચણેથી વાળીને, બંને પગનાં આંગળાં જમીનને અડાડી, બંને પગની એડી એકબીજાની સામે રાખેલી છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી અને પાયબંધો સફેદ રંગની ટીપકીયોવાળા ક્ષીલા પોષ્ટીયા રંગનો, વચમાં લાલ રંગની ટીપકીયોવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાખી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૧૮ : ૫ મરાલાચારી રૂપ ૧.

નંદાવર્ત^૪ ચિત્રિતમાં રહેલા પગની એડી તથા પંબને રેચિત કરી આગળ લંબાવવાની ક્રિયાને 'મરાલાચારી' કહે છે (ચિત્ર ૩૧૮).

આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગના પંબનો આગળનો ભાગ એકબીજાની પાછળ રાખેલો અને જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે બંને પગની એડી જમીનથી અદ્ધર રાખવામાં આવેલી છે. તેણીના જમણા હાથ પાછળના ભાગમાં અને ડાબા હાથ આગળના ભાગમાં લટકેલો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ લાલ સંધુરીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબંધો ક્ષીલા પોષ્ટીયા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાખી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૧૯ : ૬ કરિહસ્તાચારી રૂપ ૧.

સંહત^૫ સ્થાનકે રહીને, પગના બાજુના ભાગો (પડખાંઓ)થી જમીન સાથે બે પગથી ઘસવાની ક્રિયાને 'કરિહસ્તાચારી' કહે છે (ચિત્ર ૩૧૯).

આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ જમીનથી સહેજ અદ્ધર રાખેલો છે, અને તે જમીનને ઘસતી હોય એવો ભાવ દર્શાવે છે; જ્યારે ડાબા પગ જમીન ઉપર રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ કાળા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાખી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૨૦ : ૭ કુલીરિકાચારી રૂપ ૧.

નંદાવર્ત^૬ સ્થાનકે રહેલા પગને ત્રાસો સરકાવવાની ક્રિયાને 'કુલીરિકાચારી' કહે છે (ચિત્ર ૩૨૦).

આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢાંચણેથી વાળેલા, થોડા દુર રાખી, બંને પગની એડી એકબીજાની સામે આવે એવી રીતે રાખેલા છે. પરંતુ ડાબા પગની એડી જમીનથી સહેજ ઉંચી રાખેલી છે, જે પગ ખસેડવાને ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા ક્ષીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાખી રંગનું છે.

૪. 'વર્ધમાન' સ્થાનમાં જ રહીને બંને પગને છ આંગળ કે બાર આંગળના અંતરે (છૂટાં) રાખવાં તેને 'નંદાવર્ત સ્થાન' કહેવામાં આવે છે.

૫. શરીરને સ્વાભાવિક સંધુ રાખીને તથા બંને પગ પાસે રાખીને અર્થાત્ બંને અંગૂઠા અને બંને ખૂંટી સામસામા અડાડીને રાખવામાં આવે તેને 'સંહતસ્થાન' કહેવામાં આવે છે.

ચિત્ર ૩૨૧ થી ૩૨૩ : ૮ વિશ્લિષ્ટાચારી રૂપ ૧ થી ૩.

પાર્શ્વવિદ્ર^૬ સ્થિતિમાં રહેલા બંને પગને (ચિત્ર ૩૨૧) જે જુદા પાડીને પાસે લાવવામાં આવે (ચિત્ર ૩૨૨) અથવા ખસેડી લેવામાં આવે તો (ચિત્ર ૩૨૩), તે ક્રિયાને બહુકરિ 'વિશ્લિષ્ટાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૩૨૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી વાળીને ડાબા પગની પાછળ રાખેલા છે; અને તેની એડી જમીનથી ઉંચી રાખેલી છે. જ્યારે ડાબો પગ ત્રાંસો રાખી જમણા પગની આગળ લઈ જઈ જમીનને અડાડેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબમે સફેદ રંગની ટીપકીયોની ડીઝાઈનવાળા વાહળી રંગનો પરિધાન કરેલા છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાખી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૨૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલા છે; જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણેથી વાળેલા, જમીનથી ઉંચી રાખેલા છે, જે પગને ખસેડી લેવાનો લાભ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાહળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબમે કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલા છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાખી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૨૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી વાળી ડાબા પગની ઉપર લઈ જઈ, પાછળ રાખી; આંગળાં જમીનને અડાડી, એડી ઉંચી રાખી રાખેલા છે. જ્યારે ડાબો પગ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબમે કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલા છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૨૪-૩૨૫ : ૯ કાતરાચારી રૂપ ૧-૨.

નંદાવર્તસ્થ રહેલા પગને (ચિત્ર ૩૨૪) પાછા સરકાવવાની ક્રિયાને 'કાતરાચારી' કહે છે (ચિત્ર ૩૨૫).

ચિત્ર ૩૨૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીંચણેથી વાળેલા, બંને પગની એડી એકબીજાની સામે જરા અંતરે રાખી રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાહળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબમે કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો, વચ્ચે લાલ રંગની ટીપકીયોવાળો પરિધાન કરેલા છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૨૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી ત્રાંસો વાળેલા છે. જ્યારે ડાબા પગને ઢીંચણુ થોડો વાળેલા છે. બંને પગ એવી રીતે રાખેલા છે કે તે પાછળ ખસતી હોય તેવો લાભ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ ક્ષીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબમે વાહળી રંગનો, વચ્ચે પીળા રંગની ટીપકીયો, તેની વચ્ચે કાળા રંગની ઓળી ટીપકીયો, તથા તેની વચ્ચે લાલ રંગની ટીપકીયોવાળી ડીઝાઈનનો પરિધાન કરેલા છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમજી રંગની ડીઝાઈનવાળા શુલાખી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૨૬ : ૧૦ પાર્શ્વરેચિતાચારી રૂપ ૧.

પાર્શ્વ પાર્શ્વગત^૭ સ્થાને બેસા રહીને, જે એડીને રેચિતા કરવામાં આવે તો, તે ક્રિયાને બહુકરિ 'પાર્શ્વરેચિતાચારી' કહે છે (ચિત્ર ૩૨૬).

૬. એક પગની પાનીને બીજા પગના અંગૂઠા વડે સ્પર્શ કરી બેસા રહેવામાં આવે તેને 'પાર્શ્વવિદ્રસ્થાન' કહેવામાં આવે છે.

૭. ડાબો પગ સરખો મૂકી જમણે પગ ડાબા પગ તરફ પાની રહે તેમ આડો રાખવા તેને 'પાર્શ્વપાર્શ્વગત' સ્થાન કહેવામાં આવે છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીના જમણા પગની પાની ડાબા પગ તરફ રહે તેવી રીતે રાખેલી છે; જ્યારે ડાબો પગ સહેજ ત્રસિા રાખી જમીનને અડાડેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબંધો તથા કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમણ રંગની ડીઝાઈનવાળા શુભાળી રંગના છે.

ચિત્ર ૩૨૭-૩૨૮ : ૧૧ ઊંચતાડિતાચારી રૂપ ૧-૨.

એક-પાદ સ્થાને બેલા રહીને (ચિત્ર ૩૨૭) જમીન ઉપર રહેલા પગથી ઉરને તાડન કરવાની ક્રિયાને (ચિત્ર ૩૨૮) 'ઊંચતાડિતાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૩૨૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણેથી વાળેલો, અને તેની એડી ડાબા પગની બાંધને અડાડીને રાખેલો છે; જ્યારે ડાબો પગ સીધો રાખીને જમીનને અડાડેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ વાળેલો જમણા પગની પાછળના ભાગમાં સીધો લટકતો છે; જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પડખે સીધો લટકતો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ ઘેરા લીલા રંગની કંચુકી અને વાદળી રંગનો પાયબંધો પરિધાન કરેલા છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર ચિત્ર ૩૨૬ જેવા જ રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૨૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ જમીનને અડાડીને સીધો રાખેલો છે; જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણેથી વાળેલો અને તેની એડી ડાબા પગના ઢીંચણથી જરા દૂર રાખી રાખેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પડખે અને ડાબો હાથ ડાબા ઢીંચણની આગળના ભાગમાં લટકતો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ લીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબંધો સફેદ રંગની ઝીણી ચોકડીની ડીઝાઈનવાળા સોનેરી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર સફેદ રંગની ઝીણી ટીપકાંચોની ડીઝાઈનવાળા સીંધુરીયા લાલ રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૨૯-૩૩૦ : ૧૨ ઊંચવેણીચારી રૂપ ૧-૨.

ઉચ્ચ સ્વસ્તિકાકાર પગના પડખાંચેથી (ચિત્ર ૩૨૯) જમીનને ઘસવાની ક્રિયાને (ચિત્ર ૩૩૦) બુદ્ધિમાનો 'ઊંચવેણીચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૩૨૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણેથી વાળેલો, અને તેની એડીને ભાગ જમીનથી સહેજ ઉંચો રાખી રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ સોનેરી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબંધો પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર ચિત્ર ૩૨૮ જેવા જ રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૩૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ સીધા જમીનને અડાડેલા, અને બંને પગથી જમીન ઘસતી હોય તેવી રીતે રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકે છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ લીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબંધો કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર પાયબંધો જેવા જ રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૩૧ : ૧૩ તલોદ્ભૂતાચારી રૂપ ૧.

આંગળીના પાછળના ભાગથી (બીજા) પગના પગ તરફ શીઘ્ર આગળ સરકવાની ક્રિયાને સત્પુરૂષો 'તલોદ્ભૂતાચારી' કહે છે (ચિત્ર ૩૩૧).

આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણેથી વાળેલો, અને જમીનથી ઉંચો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સહેજ ત્રસિા રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જ તેણી આગળના ભાગમાં શીઘ્ર સરકતી હોય તેવો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ લીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયબંધો વાદળી રંગનો, પીળા રંગની વચમાં કાળા રંગની અને

૮. એક પગ જમીન ઉપર સરખો રાખીને બીજો પગ તે પડખા તરફ ઉંચો રાખવો અર્થાત્ એક પગે બેલા રહેલું તેને 'એકપાદ' સ્થાન કહેવામાં આવે છે.

તેની વચમાં લાલ રંગની ટીપકીયાની ડીઝાઈનવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૩૨ થી ૩૩૫ : ૧૪ હરિણત્રાસિતાચારી રુપ ૧ થી ૪.

સ્વસ્તિક સ્થાને સંકુચિત કરીને (ચિત્ર ૩૩૨) પગના તળીયાના પાછળના ભાગને (ચિત્ર ૩૩૩), વાળીને ફૂંકો મારીને (ચિત્ર ૩૩૪) નીચા પડવાની ક્રિયાને (ચિત્ર ૩૩૫) 'હરિણત્રાસિતાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૩૩૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના ડાબા પગના પાછળના ભાગને વાળીને તેને પંખે પણ અવળો રાખેલો છે; જ્યારે જમણા પગ ઢીંચણેથી વાળી, તેને પંખે જમીનથી ઉંચા રાખેલો છે. તે ફૂંકો મારવા તૈયાર થઈ હોય તેવો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા નિતંબની પાછળ સીધા લટકતો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબા હાથ જમણા ઢીંચણની આગળના ભાગે સીધા લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયલમે ઘેરા ગુલાબી રંગનો, કાળા રંગની ડીઝાઈનની વચમાં લાલ રંગની ટીપકીયાવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર ઘેરા લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા કેસરી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૩૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકી ફૂંકો મારવાની તૈયારી કરતી હોય તેવી રીતે દર્શાવવા અને પગ સીધા રાખી તેની આંગળીઓ જમીનને અડાડી, એડીને ભાગ ઉંચા રાખેલો છે. તેણીના ખંને હાથ ખંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ લીલા પોપટીયા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયલમે પીળા રંગનો, કાળા રંગની ડીઝાઈનની વચમાં લાલ રંગની ટીપકીયાવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમલ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૩૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના ખંને પગના ઢીંચણ વાળેલા અને પંખ જમીનથી ઉંચા એવી રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યા છે કે જે એતાં જ તેણી ફૂંકો મારતી હોય તેવું દેખાય છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા નિતંબની પાછળ તથા ડાબા હાથ ખંને પગની બાજુમાં લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ ઘેરા લીલા રંગની, કાળા રંગની ડીંચી ટીપકીયાની ડીઝાઈનવાળી કંચુકી પહેરેલી છે. પાયલમે સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા વાદળી રંગનો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર કીરમલ રંગની ડીઝાઈનવાળા ગુલાબી રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૩૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના ખંને પગ જમીનને અડાડીને સીધા એવી રીતે રાખેલા છે કે તેણી ફૂંકો માર્યા પછી નીચે પડતી હોય તેવો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના ખંને હાથ ખંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ વાદળી રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયલમે કાળા રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો માત્ર ઢીંચણ સુધીનો જ પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર ચિત્ર ૩૩૪ જેવા જ રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૩૬-૩૩૭ : ૧૫ અર્ધમંડલિકાચારી રુપ ૧-૨.

પગને ભૂમિ સાથે ઘસીને (ચિત્ર ૩૩૬) કમથી ધીમે ધીમે અને પગને ફેરવવાની ક્રિયાને (ચિત્ર ૩૩૭) વિક્રાનો 'અર્ધમંડલિકાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૩૩૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણા પગ સહેજ ત્રાસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબા પગ ઢીંચણેથી વાળીને જમીનથી ઉંચા રાખેલો છે, જે તેણી પગને જમીન સાથે ઘસીને ફેરવતી હોય તેવો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના ખંને હાથ ખંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ ઘેરા લીલા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયલમે પીળા રંગનો, કાળા રંગની ડીઝાઈનની વચમાં લાલ રંગની ટીપકીયાવાળો પરિધાન કરેલો છે. કમ્બર ઉપરનું વસ્ત્ર ચિત્ર ૩૩૪ જેવા જ રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૩૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના ખંને પગ જમીનને અડાડેલા છે. તેણીના ખંને હાથ ખંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે. તેણીએ કાળા રંગની કંચુકી પહેરેલી છે. પાયલમે કાળા

Fig. 300-15 *Āvadhā* 4
चित्र ३००-१५ आविद्धा रूप ४

Fig. 301-16 *Udvṛtta* 1
चित्र ३०१-१६ उद्वृत्ता रूप १

Fig. 302-16 *Udvṛtta* 2
चित्र ३०२-१६ उद्वृत्ता रूप २

Fig. 303-16 *Udvṛtta* 3
चित्र ३०३-१६ उद्वृत्ता रूप ३

Fig. 304-16 Udaytila 4
चित्र ३०४-१६ उदयतिला रूप ४

Fig. 305-16 Udaytila 5
चित्र ३०५-१६ उदयतिला रूप ५

Fig. 306-16 Udaytila 6
चित्र ३०६-१६ उदयतिला रूप ६

Fig. 307-16 Udaytila 7
चित्र ३०७-१६ उदयतिला रूप ७

Fig. 308-1 Rathacakraçārī 1
चित्र ३०८-१ रथचक्राचारी स्मृ १

Fig. 309-1 Rathacakraçārī 2
चित्र ३०९-१ रथचक्राचारी स्मृ २

Fig. 310-1 Rathacakraçārī 3
चित्र ३१०-१ रथचक्रा स्मृ ३

Fig. 311-1 Parāyāttatāla 1
चित्र ३११-१ परायत्तला स्मृ १

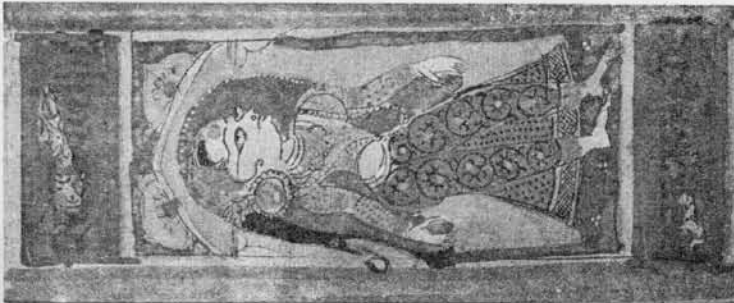

Fig. 312-2 Parāyṭṭatata 2
चित्र ३१२-२ परायत्तला रूप २

Fig. 313-3 Nūpuraviddha 1
चित्र ३१३-३ नूपुरविद्धा रूप १

Fig. 314-3 Nūpuraviddha 2
चित्र ३१४-३ नूपुरविद्धा रूप २

Fig. 315-4 Tiryagmukha 1
चित्र ३१५-४ तिर्यगमुखा रूप १

રંગની ડીઝાઈનવાળા ઘેરા લીલા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. ઠમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર ચિત્ર ૨૩૪ જેવા જ રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૩૮-૩૩૯ : ૧૬ તિર્યક્કુંચિતાચારી રૂપ ૧-૨.

જમાં પગને સંકેત્યાને (ચિત્ર ૨૨૮) વારંવાર તિછો પ્રક્ષિપાય (ચિત્ર ૨૨૯) તે ક્રિયાને શ્રી કમ્બુચરે 'તિર્યક્કુંચિતાચારી' કહી છે.

ચિત્ર ૩૩૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણેથી વાળીને, તેનો પંખે જમણા નિતંબની ખાસે રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો રાખીને જમીનને અડાડેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પગના પંખને અડાડેલો છે; જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પડખે સીધો લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ વાદળી રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે. પાયજામે લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. ઠમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર ચિત્ર ૨૩૪ જેવા જ રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૩૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ત્રાંસો, ઢીંચણેથી વાળેલો અને જમીનથી ઉંચો એવી રીતે રાખેલો છે કે તે પગને વારંવાર કરેલી ક્રિયાને તેવો ભાવ દર્શાવે છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ ઉંચા કરેલા જમણા પગના ઢીંચણને અડાડીને લટકતો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો હાથ કાણી તથા પંખથી વાળીને ડાબા પડખે રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીએ લાલ રંગની ડીઝાઈનવાળી સફેદ રંગની ઠંચુકી પહેરેલી છે. પાયજામે લાલ રંગની ઝીણી ચોકડીની ડીઝાઈનવાળા પીળા રંગનો પરિધાન કરેલો છે. ઠમ્મર ઉપરનું વસ્ત્ર સફેદ રંગની ડીઝાઈનવાળા કાળા રંગનું છે.

ચિત્ર ૩૪૦ : ૧૭ મહાલસાચારી રૂપ ૧.

મત્તની જેમ વ્યવસ્થિત રહેલા બંને પુષ્ટ પગોને આમતેમ (અહીંતહી) સ્થાપન કરવા તેને ધીરપુરુષો 'મહાલસાચારી' કહે છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પુષ્ટ પગ મદોન્મત્તની જેમ એકબીજાની તલ્લક જમીનને અડાડીને રાખેલા છે. તેણીનું શરીર પણ હૃદયપુષ્ટ રજૂ કરેલું છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે.

ચિત્ર ૩૪૧ થી ૩૪૪ : ૧૮ તિર્યક્સંચારિતાચારી (સંચારિતાચારી) રૂપ ૧ થી ૪.

સંકુચિત પગને (ચિત્ર ૨૪૧) ઉંચો કરી કરીને (ચિત્ર ૨૪૨), જ્યારે બીજા પગની સાથે યોગ્ય (ચિત્ર ૨૪૩) અને બીજો પગ સરકાવવામાં આવે (ચિત્ર ૨૪૪) ત્યારે 'તિર્યક્સંચારિતાચારી' થાય છે.

ચિત્ર ૩૪૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણેથી વાળી જમીનથી ઉંચો કરેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ વાળેલા જમણા ઢીંચણની આગળ લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબી બાજુ લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૪૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ત્રાંસો રાખીને જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણેથી વાળીને, તેની એડી ડાબા પગના ઢીંચણ તરફ સહેજ દૂર રાખી રાખેલો છે. જે બીજા પગની સાથે યોજવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પડખે લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ વાળેલા ડાબા પગની આગળના ભાગમાં લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૪૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનને અડાડેલા છે. જે એકબીજા પગની આગળ સરકાવવાની તૈયારી કરતા હોય તેવો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૪૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ઢીંચણેથી વાળી, પાછળ લઈ જઈ; પંખની આંગળીઓ જમીનને અડાડી, એડીનો ભાગ ઉંચો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ આગળ લઈ જઈ, સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જે પગ સરકાવવાનો ભાવ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૪૫-૩૪૬ : ૧૯ ઉત્કૃષ્ટિતાચારી રુપ ૧-૨.

ઉંચા કરેલા કુચિત પગને (ચિત્ર ૩૪૫), એક પગથી ખીજ પગની આગળ લઈ જવાની ક્રિયાને (ચિત્ર ૩૪૬), સોઠલના પુત્રે (સારંગદેવે) 'ઉત્કૃષ્ટિતાચારી' કહી છે.

સ્પષ્ટીકરણ : સંકોચેલા ચરણોને ઉંચા કરીને એક એકથી આગળ સ્થાપન કરવા તેને સોઠલના પુત્રે (સારંગદેવે) 'ઉત્કૃષ્ટિતાચારી' કહી છે.

ચિત્ર ૩૪૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ સીધો જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સંકોચીને જમણા પગની ઘૂંટીના ઉપરના ભાગ સુધી ઉંચો કરેલો છે. જે એક પગથી ખીજ પગને લઈ જવાનો ભાવ દર્શાવે છે. ખંને હાથ ખંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૪૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણથી વાળી જમણા પગના ઢીંચણને અડાડીને પાછળના ભાગમાં રાખેલો છે; અને તેની એડી જમીનથી થોડી ઉંચી રાખેલી છે. તેણીના ખંને હાથ ખંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૪૭ થી ૩૪૯ : ૨૦ સ્તંભનક્રીડિકાચારી રુપ ૧ થી ૩.

તિર્છા પ્રસારેલા પગના પડખાથી (ચિત્ર ૩૪૭) ખીજ પગના તળીયાની સાથે (ચિત્ર ૩૪૮) બે વારંવાર સંયોજવા કરવામાં આવે તે (ચિત્ર ૩૪૯) તેને 'સ્તંભનક્રીડિકાચારી' (સ્તંભનક્રીડિકાચારી) કહેવામાં આવે છે.

ચિત્ર ૩૪૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો ડાબો પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે જમણો પગ ત્રાંસો પસારીને ઢીંચણથી વાળીને, ઢીંચણની નીચેના ભાગ ડાબા પગ તરફ રાખીને, પગના તળીયાનો ભાગ જમીનથી સહેજ ઉંચો રાખી રાખેલો છે. તેણીને જમણો હાથ વાળેલા જમણા ઢીંચણના આગળના ભાગને અડાડીને લટકતો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પડખે લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૪૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના ખંને પગ તથા હાથ ચિત્ર ૩૪૭ પ્રમાણે જ રાખેલા છે. માત્ર ચિત્ર ૩૪૭ માં જે ક્રિયા જમણા પગની છે, તે ક્રિયા આ ચિત્રમાં ડાબા પગની છે અને ડાબો પગ જે રીતે રાખેલો છે, તેને બદલે આ ચિત્રમાં જમણો પગ રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૪૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના ખંને પગ તથા હાથ ચિત્ર ૩૪૭ પ્રમાણે જ રાખેલા છે. જે પસારેલા પગના પડખાથી ખીજ પગના તળીયાની સાથે વારંવાર સંયોજવાનો ભાવ ત્રણે ચિત્રોમાં દર્શાવેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૫૦-૩૫૧ : ૨૧ લંઘિતજંઘિકાચારી રુપ ૧-૨.

ખંડસૂચિ નામના સ્થાને રહેલો પગ (ચિત્ર ૩૫૦) જ્યારે વેગથી ખેંચીને ખીજ પગ વહે ઓળંગવામાં આવે (ચિત્ર ૩૫૧) તેને 'લંઘિતજંઘિકાચારી' કહી છે.

ચિત્ર ૩૫૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ સહેજ તિર્છા રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણથી વાળી, ઢીંચણથી નીચેના ભાગને જમણા પગના પંજની સહેજ ઉંચો રાખી રાખેલો છે, જે ઉત્તાવળથી પગને ખીજ પગ વહે ઓળંગવાની તત્પરતા દર્શાવે છે. તેણીના ખંને હાથ ખંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૫૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીનો જમણો પગ ડાબા પગની પાછળના ભાગમાં રાખેલો છે; અને તેના પંજની ઓગળીઓ જમીનને અડાડીને પાછળના ભાગ ઉંચો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ

૯. જ્યાં એક પગને સાથળ અને પાની જમીનને અડાડી ત્રાંસો લાંબો રાખી, ખીજ પગ સંકુચિત રાખવામાં આવે તેને 'ખંડસૂચિ' સ્થાન કહેવામાં આવે છે.

ત્રાંસો રાખી જમણા પગની આગળના ભાગમાં જમીનને અડાડીને રાખેલા છે જે એકબીજા પગને ઓળંગવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૫૨-૩૫૩ : ૨૨ સ્ફુરિતાચારી રુપ ૧-૨.

જમીનને અડકેલા બંને પગના પડખાઓને (ચિત્ર ૩૫૨) વેગથી આગળ સરકાવવાની ક્રિયાને (ચિત્ર ૩૫૩) 'સ્ફુરિતાચારી' કહેવાય છે.

ચિત્ર ૩૫૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગનાં પડખાં સરખા રાખી જમીનને અડકેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૫૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીન ઉપર એવી રીતે રાખેલા છે કે, બંને પગના પડખાંઓ વેગથી સરકાવવાની ક્રિયા કરતી હોય તેવો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૫૪-૩૫૫ : ૨૩ અપકુચિતાચારી રુપ ૧-૨.

સંકોચાયેલા બંને પગોથી (ચિત્ર ૩૫૪) અનુક્રમે પાછળ ચાલવાની ગતિ કરવાથી (ચિત્ર ૩૫૫) 'અપકુચિતાચારી' ધાય છે.

ચિત્ર ૩૫૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના ડાબા પગ પગના પાછળના ભાગથી ઉંચો તથા આગળનો ભાગ જમીનને અડાડીને રાખેલા છે. જ્યારે જમણા પગ જમીનથી ઉંચો રાખેલા છે. જે એકબીજા પગથી પાછા ચાલવાનો ભાવ દર્શાવેલા છે. બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૫૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગના પગ ઉલટા રાખી જમીનને અડકેલા છે. જે પાછળ ચાલવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૫૬ થી ૩૫૯ : ૨૪ સંઘટ્ટિતાચારી રુપ ૧ થી ૪.

વિષમસૂચિ^{૧૦} નામના સ્થાનમાં રહીને ફૂંકે મારીને (ચિત્ર ૩૫૬) ભૂમિ ઉપર પડતાં (ચિત્ર ૩૫૭) બંને પગોને (ચિત્ર ૩૫૮) અન્યેન્ય ભેગા કરવામાં આવે (ચિત્ર ૩૫૯) તેને 'સંઘટ્ટિતાચારી' કહી છે.

ચિત્ર ૩૫૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીંચણેથી વાળેલા, અને નિતંબના ભાગ તરફ જતા તથા જમીનથી અદ્ધર રાખેલા છે, જે ફૂંકે મારવાનો ભાવ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૫૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીંચણેથી વાળેલા, અને તેણી ફૂંકે મારી જમીન ઉપર પડતી હોય તેવો ભાવ દર્શાવે તેમ રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૫૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ એકબીજાને અડાડીને રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે,

ચિત્ર ૩૫૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ એકબીજાની પાસે રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૬૦ : ૨૫ ખુતાચારી રુપ ૧

પગના અગ્રભાગથી ભૂમિને ઘાત કરવો તે 'ખુતાચારી' કહેવાય છે.

સ્પષ્ટીકરણ : એટલે પગના અગ્રભાગથી જમીનને ઠપકારવી.

૧૦. 'સમસૂચિ' સ્થાનમાં જ્યારે એક પગ આગળ અને બીજા પગ પાછળ લાંબા રાખી બેસવામાં આવે તેને 'વિષમસૂચિ' સ્થાન કહેવામાં આવે છે. કેટલાક ભણકારો ઢીંચણ અને ધૂંટીને જમીનને અડાડીને પગ રાખવામાં આવે તેને 'વિષમસૂચિ' સ્થાન કહે છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીને ડાબે પગ ઢીંચણેથી સહેજ વાળેલો, અને જમીનને અડાડેલો છે; જ્યારે જમણે પગ જમીનથી ઉંચો રાખીને, તે પગના અગ્રભાગથી જમીન ઉપર પ્રહાર કરતી હોય તેવી રીતે રાખેલો છે. તેણીના અને હાથ અને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૬૧ : ૨૬ સ્વસ્તિકાચારી રૂપ-૧

સ્વસ્તિકાકાર કરેલા ચરણને 'સ્વસ્તિકાચારી' કહે છે (ચિત્ર ૩૬૧).

આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી પાછળના ભાગમાં ત્રાંસો વાળીને તેને પાંચે આગળથી જમીનને અડાડીને એડીને ભાગ ઉંચો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબે પગ ત્રાંસો આગળ પડતો રાખેલો છે. જે સ્વસ્તિકાકારનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના અને હાથ અને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૬૨ થી ૩૬૪ : ૨૭ તલદર્શિનીચારી રૂપ ૧ થી ૩

સંહત સ્થાને રહેલા પગને (ચિત્ર ૩૬૨) તિર્છાં કરી જુદાં પાડીને (ચિત્ર ૩૬૩) જ્યારે બહારના પડખે જમીન ઉપર અડાડવામાં આવે (ચિત્ર ૩૬૪) ત્યારે 'તલદર્શિનીચારી' ધાય છે.

સ્પર્શીકરણુ : સંહત સ્થાને રહીને (ચિત્ર ૩૬૨) બાહ્ય બાંને પડખાંએથી ભૂમિને સ્પર્શ કરતા (ચિત્ર ૩૬૩) તિર્છાં છૂટા પાડેલા બે પગો વાળી ક્રિયાને (ચિત્ર ૩૬૪) 'તલદર્શિનીચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૩૬૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના અને પગના આંગળાં જમીનને અડાડેલા છે; અને એડીને ભાગ ઉંચો રાખી એકબીબને અડાડેલો છે. તેણીના અને હાથ અને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૬૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના અને પગ ઢીંચણેથી વાળેલા, ત્રાંસો રાખી, એકબીબથી જુદા પાડી જમીનને અડાડેલા છે. તેણીને જમણે હાથ જમણા ઢીંચણની આગળ સીધો લટકતો છે. જ્યારે ડાબે હાથ ડાબા પગની પાછળ સીધો લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૬૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ સહેજ તિર્છાં રાખી, સીધો જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબે પગ સંકોચી, જમીનથી ઉંચો રાખેલો છે. જે અને પગ બહારના પડખે જમીન ઉપર અડાડવાને ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના અને હાથ અને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૬૫-૩૬૬ : ૨૮ પુરાટિકાચારી રૂપ ૧-૨.

ઉદ્ગત કરેલા અને પગોને (ચિત્ર ૩૬૫) પરસ્પર ફૂટવા તેને 'પુરાટિકાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૩૬૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી વાળી, પાછળની બાજુ રાખેલા ડાબા પગથી સહેજ દૂર રાખીને, જમીનથી અદ્ગર રાખેલો છે, જ્યારે ડાબે પગ સીધો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જે જમણા પગથી ડાબા પગને ફૂટવાને ભાવ દર્શાવે છે, તેણીને જમણે હાથ જમણા ઢીંચણના આગળના ભાગમાં સીધો લટકતો છે. જ્યારે ડાબે હાથ ડાબા પગની પાછળના ભાગમાં સીધો લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૬૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ સીધો જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબે પગ ઢીંચણેથી વાળીને જમણા પગથી સહેજ દૂર રાખી, પાછળની બાજુએ જમીનથી અદ્ગર રાખેલો છે. જે ડાબા પગથી જમણા પગને ફૂટવાને ભાવ દર્શાવે છે. તેણીને ડાબે હાથ ડાબા ઢીંચણની પાસે લટકતો છે; જ્યારે જમણે હાથ જમણા પગની પાછળના ભાગમાં લટકતો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૬૭-૩૬૮ : ૨૯ અર્ધપુરાટિકાચારી રૂપ ૧-૨.

ઉંચે રાખેલા એક પગથી (ચિત્ર ૩૬૭), ઉંચા કરેલા બીબ પગની સાથે અફળાવવું (ચિત્ર ૩૬૮) તેને 'અર્ધપુરાટિકાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૩૬૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી વાળેલો, ડાબા પગથી સહેજ દૂર રાખી, જમીનથી અદ્ગર પાછળની બાજુએ રાખેલો છે; જ્યારે ડાબે પગ સહેજ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જે ઉંચે રાખેલા પગથી બીબ પગને અફળાવવાને ભાવ દર્શાવે છે. તેણીને જમણે હાથ

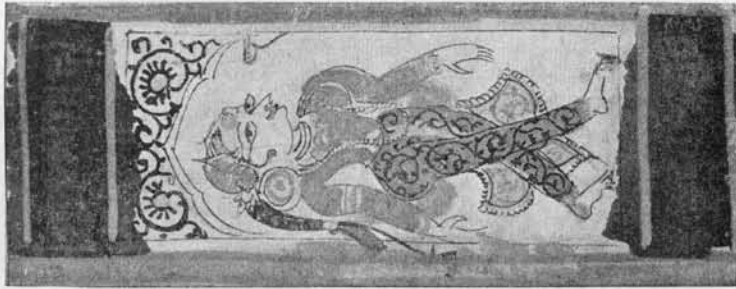

Fig. 316-4 Tiryagmukhā 2
चित्र ३१६-४ तिर्यमुखा रूप २

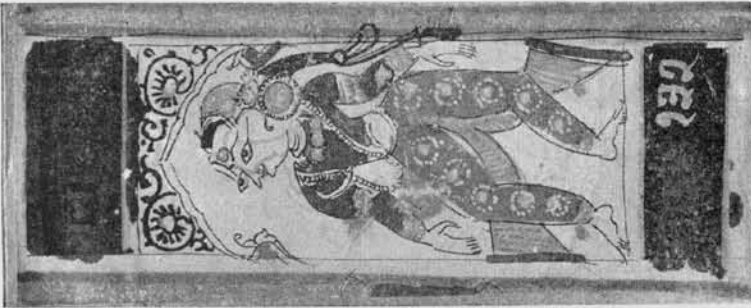

Fig. 317-4 Tiryagmukhā 3
चित्र ३१७-४ तिर्यमुखा रूप ३

Fig. 318-5 Bhomacārī
Marāḷa 1
चित्र ३१८-५ भोमवारी मराल रूप १

Fig. 319-6 Bhomacārī
Karīḥastā 1
चित्र ३१९-६ भोमवारी करिहस्ता रूप १

Fig. 323-8 Visiṣṭa 3
चित्र ३२३-८ विष्णुष्ठा रूप ३

Fig. 322-8 Visiṣṭa 2
चित्र ३२२-८ विष्णुष्ठा रूप २

Fig. 321-8 Visiṣṭa 1
चित्र ३२१-८ भौम/विष्णुष्ठा रूप १

Fig. 320-7 Kultrika 1
चित्र ३२०-७ भौम-१ कुलत्रिका रूप १

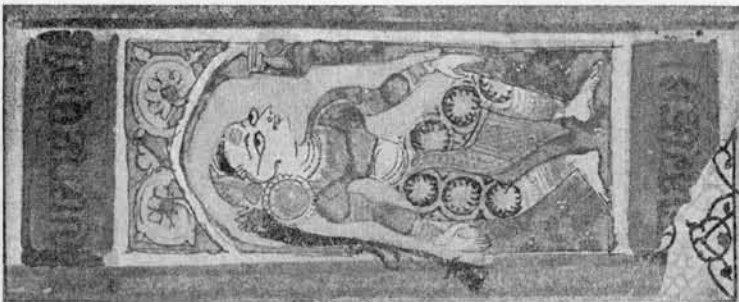

Fig. 3249 Kalarācārī 1
चित्र ३२४-९ कातराचारी स्तूप

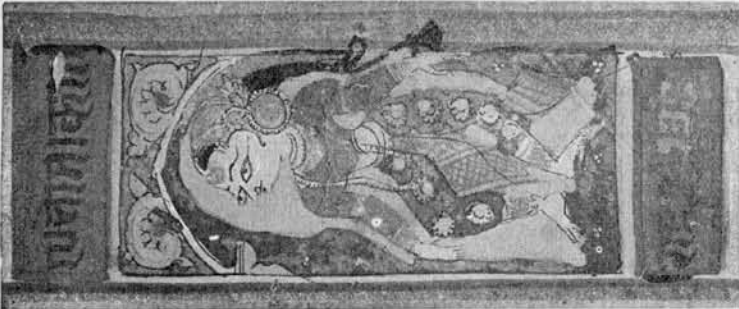

Fig. 3259 Kalarācārī 2
चित्र ३२५-९ कातराचारी स्तूप

Fig. 326-10 Paṣṣinreca 1
चित्र ३२६-१० पाष्णारेचिता

Fig. 327-11 Urutādita 1
चित्र ३२७-११ उरुताडिता स्तूप

Fig. 328-11 *Urutaḍāilā* 2
चित्र ३२८-११ उरुताडिता रूप २

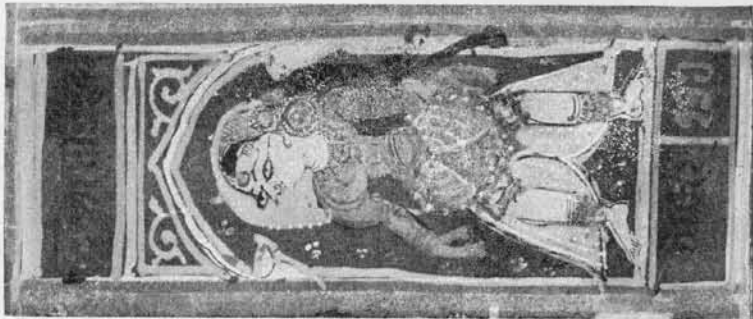

Fig. 329-12 *Uruveni* 1
चित्र ३२९-१२ उरुवेणी रूप १

Fig. 330-12 *Uruveni* 2
चित्र ३३०-१२ उरुवेणी रूप २

Fig. 331-13 *Taloddhrita* 1
चित्र ३३१-१३ तलोद्धृता चारी १

જમણા ઢીંચણને અડાડીને લટકતો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પગની પાછળના ભાગમાં સીધો લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૬૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ એકબીબની સાથે અક્ષળાતાં હોય એવો ભાવ દર્શાવવા ચિત્રકારે બંને પગ એકબીબની આગળ પાછળ, સીધા જમીનને અડાડીને પડખે રાખેલા છે. તેણીનો જમણો હાથ જમણા પગની પાછળના ભાગમાં સીધો લટકતો છે. જ્યારે ડાબો હાથ આગળના ભાગમાં સીધો લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૬૯ : ૩૦ સરિકાચારી રુપ ૧.

જેમાં એક પગ આગળ સરકે તેને 'સરિકાચારી' માનવામાં આવે છે (ચિત્ર ૩૬૯).

આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણો પગ આગળના ભાગમાં લંબાવી, જમીનથી અદ્ધર રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સહેજ પાછળની બાજુએ ત્રાંસો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જે આગળ સરકવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૭૦ : ૩૧ સ્ફુરિકાચારી (સ્ફુરિતાચારી) રુપ ૧.

બંને સરખા પગથી આગળ સરકવાથી 'સ્ફુરિકાચારી' થાય છે (ચિત્ર ૩૭૦).

આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ સરખા, સીધા રાખી જમીનને અડાડેલા છે. જે એકબીબથી આગળ સરકવાની તત્પરતા દર્શાવતા હોય તેવી રીતે ચિત્રકારે રજૂ કરેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૭૧ : ૩૨ નિકુટિકાચારી રુપ ૧.

સંકોચાયેલા પગના અન્નભાગ વડે કરીને સિથર રહેવું તેને 'નિકુટિકાચારી' કહે છે (ચિત્ર ૩૭૧).

આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનથી અદ્ધર રાખેલા છે; અને જમણો ઢીંચણ સહેજ આગળના ભાગમાં વાળેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો રાખેલો છે. જે બંને પગના અન્નભાગને સંકોચાયેલા દર્શાવવાનો ચિત્રકારનો આશય છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૭૨ થી ૩૭૪ : ૩૩ લતાક્ષેપચારી રુપ ૧ થી ૩.

પગને પાછળ વાળીને (ચિત્ર ૩૭૨), અને આગળ પસારીને (ચિત્ર ૩૭૩); બે ભૂમિને અક્ષળાવે (ચિત્ર ૩૭૪) તે તેને 'લતાક્ષેપચારી' કહેવામાં આવી છે.

ચિત્ર ૩૭૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણો પગ ઢીંચણથી પાછળના ભાગમાં વાળીને, નિતંબને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો રાખી જમીનને અડાડેલો છે; જે જમીન ઉપર પગને અક્ષળાવવાની પૂર્વ તૈયારી રૂપે અહીં રજૂ કરેલો છે. તેણીનો જમણો હાથ વાળેલા જમણા પગના ખંબને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પગની આગળના ભાગમાં સીધો લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૭૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણો પગ ઢીંચણથી પાછળની બાજુએ વાળીને ડાબા પગના ઢીંચણ ઉપરથી પસાર કરીને, એડીને ભાગ ઉચો રાખી, પગના આંગળાં જમીનને અડાડેલા છે. જ્યારે ડાબો પગ ત્રાંસો રાખી, આગળ લઈ જઈ જમીનને અડાડેલો છે. જે આગળ પસારવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૭૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનને અડાડીને, સીધા રાખેલા છે. જે ભૂમિ સાથે અક્ષળાવવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૭૫ : ૩૪ અક્ષરખલિતિકાચારી રુપ ૧.

સ્ખલિત થયેલા પગની જે તિછીં યોજવા તેને 'અક્ષરખલિતિકાચારી' કહે છે (ચિત્ર ૩૭૫).

આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણો પગ ઢીંચણથી વાળી, પાછળ રાખેલા ડાબા પગ તરફ રાખી,

જમીનથી અદ્ધર રાખેલા છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો રાખી, જમીનને અડાડેલા છે. જે એક પગથીબીજા પગને તિછો રાખવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીને જમણો હાથ જમણા ઢીંચણની આગળના ભાગમાં લટકતો રાખેલા છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પગની પાછળના ભાગમાં સીધો લટકતો રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૭૬ થી ૩૭૮ : ૩૫ સમસ્પલિતિકાચારી રૂપ ૧ થી ૩.

આગળ અને પાછળ (ચિત્ર ૩૭૬) જ્યારે બંને તિછા પગો (ચિત્ર ૩૭૭) એકી સાથે સ્ખલના પામે (ચિત્ર ૩૭૮) તેને 'સમસ્પલિતિકાચારી' કહેવાય છે.

ચિત્ર ૩૭૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીંચણથી આગળના ભાગમાં વાળેલા છે; અને એકબીજાની આગળ-પાછળ જમીનને અડાડીને રાખેલા છે. વળી તેણી પાછળના ભાગમાં બેતી હોય તેવી રીતે રજૂ કરેલી છે. જે બંને પગને આગળ રાખવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીને જમણો હાથ જમણા પગની આગળના ભાગમાં તથા ડાબો હાથ ડાબા પગની પાછળના ભાગમાં લટકતો રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૭૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગના પંજનો આગળનો ભાગ જમીનને અડાડેલા અને એકીને ભાગ જમીનથી અદ્ધર રાખેલા છે. જે બંને પગની પાછળ જવાની ક્રિયાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૭૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીંચણથી એકબીજાની પાછળ ત્રાંસા વાળીને જમીનને અડાડેલા છે. જે બંને પગને તિછા રાખીને અટકાવવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૭૯-૩૮૧ : ૧ વિદ્યુદ્ભ્રાંતાચારી રૂપ ૧-૩.

જમાં પગને આગળથી ઉંચો કરીને (ચિત્ર ૩૭૯), લલાટ ઉપર શીઘ્ર ઘુમાવીને (ચિત્ર ૩૮૦); ભૂમિ ઉપર સ્થાપન કરવામાં આવે (ચિત્ર ૩૮૧), તેને વિદ્વાનો 'વિદ્યુદ્ભ્રાંતાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૩૭૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણો પગ ઢીંચણથી પાછળ વાળીને, જમીનથી અદ્ધર રાખેલા છે. જ્યારે ડાબો પગ સ્થૂજ પાછળ રાખી, જમીનને સીધો અડાડેલા છે; જે પગને ઉંચો રાખવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીને જમણો હાથ જમણા પગની આગળ સીધો લટકતો રાખેલા છે; જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પગની પાછળના ભાગમાં લટકતો રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૮૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણો પગ જ્યાં આગળથી વાળીને, પાછળના ભાગમાં ઉતાવળથી લઇ જઇ કપાળ સુધી ઉંચો કરવામાં આવેલા છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો રાખીને જમીનને અડાડેલા છે. જે પગને લલાટ સુધી લઈ જવાનો ભાવ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ શરીરના આગળના ભાગમાં સીધા, લટકતા રાખેલા છે. શરીરને વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૮૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ સીધા જમીનને અડાડીને રાખેલા છે. જે ભૂમિ ઉપર સ્થાપન કરવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

'વિદ્યુદ્ભ્રાંતા' વગેરે યોગણીસ ચારીએતું આકાશીપણું પ્રાયઃ આકાશની સાથે સંબંધ હોવાને લઈને બણવું.—સં ૨૦ ભા ૨, અ ૭ પાનું ૭૬૮

ચિત્ર ૩૮૨ થી ૩૮૪ : ૨ પુરઃક્ષેપાચારી રૂપ ૧ થી ૩.

જમાં કુચિત કરેલા પગને (ચિત્ર ૩૮૨) ઉંચો કરીને, વેગથી આગળ વિસ્તારીને (ચિત્ર ૩૮૩) જમીન ઉપર સ્થાપન કરવામાં આવે (ચિત્ર ૩૮૪) તે 'પુરઃક્ષેપાચારી' કહેવાય છે.

ચિત્ર ૩૮૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણો પગ સીધો રાખીને જમીનને અડાડેલા છે. જ્યારે ડાબો પગ આગળના ભાગમાં સંકોચીને રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૩૮૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી વાળીને, જમીનથી અઢર રાખેલા છે. જ્યારે ડાબે પગ સીધા રાખીને જમીનને અડાડેલા છે. જે વેગથી આગળ વિસ્તારવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૮૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ સીધા રાખીને જમીનને અડાડેલા છે. જે બંને પગને જમીન ઉપર સ્થાપન કર્યાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૮૫ થી ૩૮૭ : ૩ વિક્ષેપાચારી રુપ ૧ થી ૩.

પગને આગળના આકાશના ભાગમાં પસારીને (ચિત્ર ૩૮૫) જે વારંવાર સંકેતવામાં આવે (ચિત્ર ૩૮૬) તે તેને સારંગદેવે 'વિક્ષેપાચારી' કહી છે (ચિત્ર ૩૮૭).

ચિત્ર ૩૮૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ આગળના ભાગમાં લંબાવીને બંધ સુધી ઉંચે લઈ, ઢીંચણેથી વાળીને; પંજે ડાબા પગની જગ્યાને અડે તેવી રીતે રાખેલા છે. જે પગને આગળના ભાગમાં પસારવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીને જમણે હાથ પસારેલા જમણા પગની પાછળના ભાગે સીધા લટકેલો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબે હાથ ડાબા પગની ખાજુમાં સીધો લટકેલો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૮૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ સીધો રાખીને જમીનને અડાડેલા છે. જ્યારે ડાબે પગ ઢીંચણેથી વાળીને જમણા પગ તરફ રાખેલા છે. જે પગને વારંવાર સંકેતવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીને જમણે હાથ જમણા પગની ખાજુમાં લટકેલો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબે હાથ સંકેતેલા ડાબા પગની આગળ સીધો લટકેલો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૮૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનને અડાડેલા છે. જ્યારે બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૮૮ થી ૩૯૧ : ૪ હરિણરુપાચારી રુપ ૧ થી ૪.

નમેલા પગથી (ચિત્ર ૩૮૮) કૂદીને (ચિત્ર ૩૮૯) વારંવાર નિપાત કરવાથી (ચિત્ર ૩૯૦) 'હરિણરુપાચારી' થાય છે (ચિત્ર ૩૯૧).

ચિત્ર ૩૮૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ સહેજ તિર્છો રાખીને જમીનને અડાડેલા છે. જ્યારે ડાબે પગ ઢીંચણેથી વાળીને, જમીનથી અઢર રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૮૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ સીધા, જમીનને અડાડેલા છે; જે કૂદકો મારવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૯૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ સીધો રાખી, જમીનને અડાડેલા છે. જ્યારે ડાબે પગ ઢીંચણેથી વાળીને જમણા પગથી સહેજ દૂર જમણા પગના ઢીંચણુ સુધી ઉંચે રાખેલા છે. તેણીને જમણે હાથ જમણા પગની ખાજુમાં સીધો લટકેલો છે. જ્યારે ડાબે હાથ વાળીને ઉંચે કરેલા ડાબા પગના ઢીંચણુ ઉપર લટકેલો રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૯૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ વચ્ચે સહેજ અંતર રાખી જમીનને અડાડેલા છે. જે પગને નિપાત કર્યા પછી નર્તકી સીધો ભ્રમી રહ્યાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૯૨-૩૯૩ : ૫ અપક્ષેપારી રુપ ૧-૨

બહારના પડખાંની સાથે જ્યાં સાથળના પાછળના ભાગે એક પગ અડાડીને રાખવામાં આવેલા હોય (ચિત્ર ૩૯૨); અને બીજે પગ કેડની પાછળના ભાગ પાસે બાય (ચિત્ર ૩૯૩) તેને 'અપક્ષેપાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૩૯૨ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી વાળેલા; અને બહારની બાજુએ સાથળના પાછળના ભાગે અડાડેલા છે. જ્યારે ડાબે પગ સીધો જમીનને અડાડેલો છે. તેણીને જમણે હાથ વાળેલા જમણા પગને અડાડીને, સીધો લટકતો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબે હાથ ડાબા પગની આગળ સીધો લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૯૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીંચણેથી વાળી કમ્મરની પાછળ લઈ જવામાં આવેલા છે. તેણીને જમણે હાથ બંને પગની આગળના ભાગમાં સીધો લટકતો છે. જ્યારે ડાબે હાથ વાળેલા બંને પગના પંજની પાસે સીધો લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૯૪-૩૯૫ : ૬ ડમરીચારી રૂપ ૧-૨.

સંકુચિત કરેલા પગને (ચિત્ર ૩૯૪) ડાબી બાજુથી જમણી બાજુ ભમાવવાની ક્રિયાને (ચિત્ર ૩૯૫) 'ડમરીચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૩૯૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી વાળી, પાછળના ભાગે સીધો જમીનથી અદ્ધર રાખેલો છે. જ્યારે ડાબે પગ સીધો જમીનને અડાડેલો છે. જે કુચિત કરેલા પગને ડાબી બાજુથી જમણી બાજુ લઈ જવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૯૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી વાળી, આગળના ભાગે ડાબા પગના ઢીંચણને અડાડીને રાખેલો છે. જ્યારે ડાબે પગ સીધો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જે ચિત્ર નં. ૩૯૪માં રજૂ કરેલા પાછળના ભાગે લઈ ગયેલા પગને ભમાવી, આગળના ભાગમાં કાઠ્યાનો ભાવ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૯૬ થી ૩૯૯ : ૭ દંડપાદાચારી રૂપ ૧ થી ૪.

જેમાં સ્વસ્તિકાવર્ત કરેલા પગોને (ચિત્ર ૩૯૬) તિછાં (ચિત્ર ૩૯૭) ઉંચા (ચિત્ર ૩૯૮) લઈ જવામાં આવે (ચિત્ર ૩૯૯) તેને 'દંડપાદાચારી' કહેવાય છે.

ચિત્ર ૩૯૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી વાળી, ડાબા પગના ઢીંચણ ઉપરથી પસાર કરીને ડાબા પગની પાછળના ભાગમાં લઈ જઈ; તેના પંજને આગળનો ભાગ જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબે પગ સહેજ તિછાં રાખી, જમીનને અડાડેલો છે. જે સ્વસ્તિકાવર્ત કરવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૯૭ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢીંચણેથી વાળી, ડાબા પગના ઢીંચણના ઉપરના ભાગને અડાડી; ડાબા પગની પાછળ સીધો રાખી જમીનથી ઉંચો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબે પગ સહેજ તિછાં રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જે પગને તિછાં રાખ્યાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૩૯૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ સીધો રાખી, જમીનને અડાડેલો છે; જ્યારે ડાબે પગ જંઘાથી ઉંચો લઈ જઈ નર્તકીના મસ્તક સુધી લંબાવેલો છે. જે તિછાં કરેલા પગને ઉંચો લઈ ગયાનો ભાવ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ લાલ છે.

ચિત્ર ૩૯૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ ઢીંચણેથી વાળેલા, એકબીજાથી સહેજ અંતરે રાખીને; એકબીજાની પાછળ રાખેલા છે, બંને પગના પંજના આગળના ભાગ જમીનને અડાડીને, એકીને ભાગ ઉંચો રાખેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ લાલ છે.

ચિત્ર ૪૦૦-૪૦૧ : ૮ અંધિતાડિતાચારી રૂપ ૧-૨.

જ્યારે બંને પગોને પસારીને આકાશ તરફ ફૂંકે મારીને (ચિત્ર ૪૦૦), પગના બંને તળીયાઓને પરસ્પર તાડના કરે (ચિત્ર ૪૦૧) ત્યારે તેને 'અંધિતાડિતાચારી' કહે છે.

Fig. 332-14 Hariṇatrāsītā 1
चित्र ३३२-१४ हरिणत्रासिता रूप १

Fig. 333-14 Hariṇatrāsītā 2
चित्र ३३३-१४ हरिणत्रासिता रूप २

Fig. 334-14 Hariṇatrāsītā 3
चित्र ३३४-१४ हरिणत्रासिता रूप ३

Fig. 335-14 Hariṇatrāsītā 4
चित्र ३३५-१४ हरिणत्रासिता रूप ४

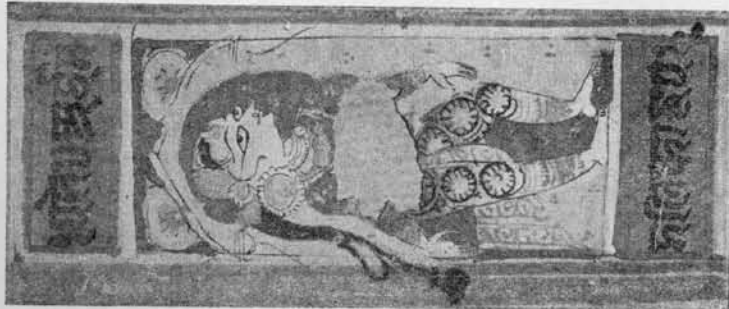

Fig. 336-15
Ardhamandālīkā 1
चित्र ३३६-१५ अर्धमंडलिका स्तूप १

Fig. 337-15
Ardhamandālīkā 2
चित्र ३३७-१५ अर्धमंडलिका स्तूप २

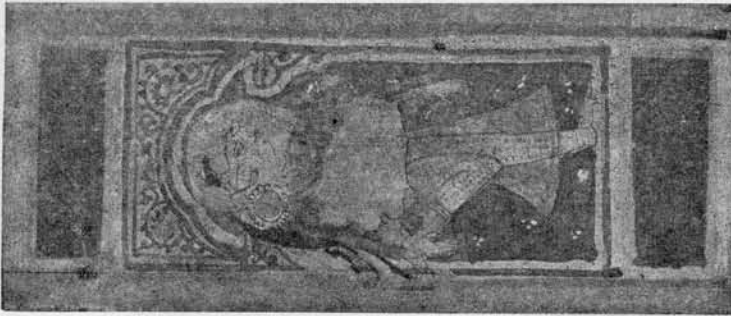

Fig. 338-16 Tiryakkhuncitā 1
चित्र ३३८-१६ तिर्यक्चुचिता स्तूप १

Fig. 339-16 Tiryakkhuncitā 2
चित्र ३३९-१६ तिर्यक्चुचिता स्तूप २

Fig. 343-18 Sancārita 3
चित्र ३४३-१८ संचारिता रूप ३

Fig. 342-18 Sancārita 2
चित्र ३४२-१८ संचारिता रूप २

Fig. 341-18 Sancārita 1
चित्र ३४१-१८ संचारिता रूप १

Fig. 340-17 Madalasa 1
चित्र ३४०-१७ भोमचारी मडालसा रूप १

Fig. 344-18 Sancarita 4
चित्र ३४४-१८ संभारिता रूप ४

Fig. 345-19 Utkuncita 1
चित्र ३४५-१९ उत्कृञ्चिता रूप १

Fig. 346-19 Utkuncita 2
चित्र ३४६-१९ उत्कृञ्चिता रूप २

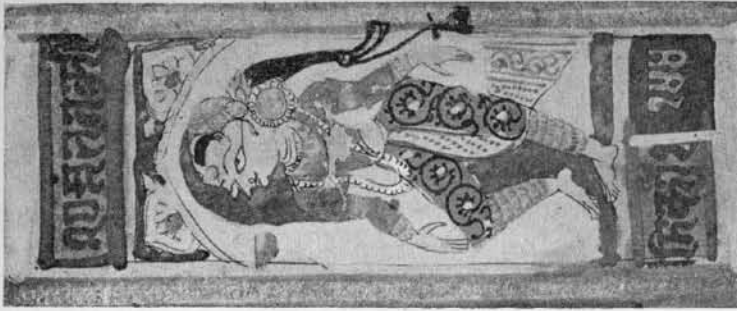

Fig. 347-20
Stambhanakritika 1
चित्र ३४७-२० स्तम्भकृतिका रूप १

ચિત્ર ૪૦૦ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગના ઢાંચણ વાળીને પાછળના ભાગમાં બંને પગ રાખીને; જમીન ઉપર ફૂંકડા મારીને પડતી હોય તેવી રીતે રજૂ કરેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને ઢાંચણ ઉપર રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૪૦૧ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ જંઘાથી ઉંચો કરી, ઢાંચણથી વાળી; પંજના ભાગને છાતી સુધી ઉંચો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જે જમણા પગના ઉંચા કરેલા તળીયાથી ડાબા પગના તળીયા સાથે પરસ્પર તોડના કરવાની તત્પરતાનો ભાવ રજૂ કરે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૪૦૨ : ૯ જંઘાલંઘનિકાચારી રૂપ ૧.

કાંઈકે સકોચાયેલા પગને ખીબ પગથી આકાશ તરફ ઓળંગવાની દિશાને 'જંઘાલંઘનિકાચારી' કહે છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ જમીનથી અંદર રાખેલા છે, બંને પગ પૈકી જમણે પગ જંઘાથી ઢાંચણ સુધી સીધો રાખીને ઢાંચણની નીચેના ભાગને જમીન તરફ સીધો લટકતો રાખેલો છે; જ્યારે ડાબો પગ સીધો રાખી, ઉંચો રાખેલો છે. જે તેણી આકાશ તરફ જતી હોય તેવો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે, શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૪૦૩-૪૦૪ : ૧૦ અલાતાચારી રૂપ ૧-૨.

પાછળ રહેલા પગથી (ચિત્ર ૪૦૩), ખીબ પગને શીઘ્ર (સત્વર) ઓળંગવાની દિશાને (ચિત્ર ૪૦૪) 'અલાતાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૪૦૩ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢાંચણથી વાળી, જમીનથી સહેજ ઉંચો રાખેલો છે; જ્યારે ડાબો પગ જમણા પગથી સહેજ અંતરે રાખી, ઢાંચણથી સહેજ વાળીને, જમીનને અડાડેલો છે. જે પાછળ રહેલા પગથી આગળ રહેલા પગને જલદી ઓળંગવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૪૦૪ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગ સહેજ તિર્છા રાખી, જમીનને અડાડેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૪૦૫-૪૦૬ : ૧૧ જંઘાવર્તાચારી રૂપ ૧-૨.

અંતર્ધ્રમવળા પગના તળીયાને જંઘાને પાછળના ભાગે રાખવામાં આવે (ચિત્ર ૪૦૫) અને બહિર્ધ્રમને તેની પાસે રાખવામાં આવે (ચિત્ર ૪૦૬) તેને 'જંઘાવર્તાચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૪૦૫ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ ઢાંચણથી વાળી, તેના તળીયાને ડાબી બાજુની જંઘાને અડાડીને રાખેલ છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો જમીનને અડાડેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૪૦૬ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીને જમણે પગ જંઘાથી સહેજ સીધો રાખી, ઢાંચણથી વાળીને, જમીનથી અંદર રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સહેજ અંતરે, પાછળના ભાગે રાખી, જમીનને અડાડેલો છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૪૦૭ : ૧૨ વેષ્ટનકચારી રૂપ ૧.

એક પગથી ખીબ પગને જ્યારે વીંટી લેવામાં (વીંટવામાં) આવે ત્યારે 'વેષ્ટનકચારી' થાય છે. તે જ ચારીને નૃત્તશાસ્ત્રના બલુકાર કેટલાક પંડિતો 'વલનચારી' કહે છે.

આ ચિત્રમાંની નર્તકીના બંને પગને આગળથી એકબીજાને વીંટી લેવામાં આવ્યા હોય તેવી રીતે રાખીને; બંને પગના પંજના અગ્રભાગને એકબીજાને અડાડીને રાખેલા છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ છે.

ચિત્ર ૪૦૮-૪૦૯ : ૧૩ ઉદ્દેશનચારી રૂપ ૧-૨.

પાછળના ભાગથી ખને પગને વીંટાળીને (ચિત્ર ૪૦૮) પસારવા (ચિત્ર ૪૦૯) તેને 'ઉદ્દેશનચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૪૦૮ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના ખને પગને પાછળના ભાગથી વીંટી લઈ પસારવામાં આવેલા છે. જ્યારે ખને પગના અગ્રભાગને પરસ્પર એકબીજાની સન્મુખ રાખી જમીનને અડાડેલા છે. તેણીના ખને હાથ ખને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૪૦૯ : આ ચિત્રમાંની નર્તકીના ખને પગ સહેજ અંતરે તિર્છા રાખી, જમીનને અડાડેલા છે. તેણીના ખને હાથ ખને પડખે સીધા લટકતા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૪૧૦-૪૧૧ : ૧૪ ઉદ્દેશનચારી રૂપ ૧-૨.

સંકેચેલા પગને આગળ તથા પાછળના ભાગે ઉંચા કરીને (ચિત્ર ૪૧૦); ખનુ (ઢીંચણુ) પર્યંત ઉંચા કરવાની ક્રિયાને (ચિત્ર ૪૧૧) 'ઉદ્દેશનચારી' વિદ્રાનોએ કહી છે.

ચિત્ર ૪૧૦ : આ ચિત્રની નર્તકીનો જમણે પગ સહેજ ત્રાંસે રાખીને, જમીનને અડાડેલા છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણુથી વાળીને, પાછળ રાખી; જમણા પગના ઢીંચણુથી જરા દૂર રાખવામાં આવેલા છે. જે સંકેચેલા પગને પાછળ રાખવાનો ભાવ દર્શાવે છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીના ખને હાથ ખને પડખે સીધા લટકતા છે.

ચિત્ર ૪૧૧ : આ ચિત્રની નર્તકીનો જમણે પગ સીધો રાખીને, જમીનને અડાડેલા છે. જ્યારે ડાબો પગ ઉંચો કરીને, ઢીંચણુથી વાળીને; જમણા પગના ઢીંચણુ ઉપર રાખવામાં આવેલા છે, જે પગને ઢીંચણુ સુધી લઈ જવાનો ભાવ દર્શાવે છે. શરીરનો વર્ણુ ધીરો છે. તેણીના ખને હાથ ખને પડખે સીધા લટકતા રાખેલા છે.

ચિત્ર ૪૧૨ : ૧૫ પૃષ્ઠોત્કેશનચારી રૂપ ૧.

તે જ ઉદ્દેશનચારીને પાછળના ભાગથી બે કરવામાં આવે તો તેને 'પૃષ્ઠોત્કેશનચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૪૧૨ : આ ચિત્રની નર્તકીનો જમણે પગ, ઢીંચણુથી પાછળ વાળીને; ઢીંચણુનો નીચેનો ભાગ ડાબા પગ તરફ લઈ જઈને, તેનો પંબો ડાબા ઢીંચણુના ઉપર રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીના ખને હાથ ખને પડખે સીધા લટકતા રાખેલા છે.

ચિત્ર ૪૧૩-૪૧૪ : ૧૬ સ્વચીચારી રૂપ ૧-૨ :

ખને સાથળોની ખાજુમાં પગને રાખીને (ચિત્ર ૪૧૩), ઉતાવળથી આગળ કરીને પસારવામાં આવે (ચિત્ર ૪૧૪) તેને શ્રી કાંઈવલ્લભે 'સ્વચીચારી' કહી છે.

ચિત્ર ૪૧૩ : આ ચિત્રની નર્તકીનો જમણે પગ સીધો રાખીને જમીનને અડાડેલા છે. જ્યારે તેનો ડાબો પગ, જમણા પગ તરફ રાખી; ઢીંચણુથી વાળીને, તેનો પંબોનો ભાગ જમણા પગના ઢીંચણુને અડાડેલા છે. જે સાથળની પડખે પગ રાખવાનો ભાવ દર્શાવે છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીના ખને હાથ ખને પડખે સીધા લટકતા રાખેલા છે.

ચિત્ર ૪૧૪ : આ ચિત્રની નર્તકીનો જમણે પગ ઢીંચણુથી સહેજ વાળેલા અને જમીનને અડાડેલા છે. જ્યારે ડાબો પગ ડાબી સાથળના પડખે રાખી, ઢીંચણુથી વાળીને; તેનો પંબો જમણા પગના ઢીંચણુ તરફ રાખેલા છે. જે પગને સાથળની ખાજુમાં રાખીને પસારવાનો ભાવ દર્શાવે છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે. તેણીના ખને હાથ ખને પડખે સીધા લટકતા રાખેલા છે.

ચિત્ર ૪૧૫-૪૧૬ : ૧૭ વિદ્રાચારી રૂપ-૧-૨.

સ્વસ્તિક સ્થાને રહેલા પગોમાંથી (ચિત્ર ૪૧૫) એક પગને કાંઈકે ડોલાવીને (ડલાવીને), કુચિત (વાંકો) કરવામાં આવે (ચિત્ર ૪૧૬) તેને પંડિતોએ 'વિદ્રાચારી' કહી છે.

ચિત્ર ૪૧૫ : આ ચિત્રની નર્તકીને જમણા પગ ઢીંચણેથી પાછળની બાજુ વાળીને, તિર્છા રાખેલા ડાબા પગના ઢીંચણ ઉપરથી પસાર કરીને; પ'બને આગળનો ભાગ જમીનને અડાડીને, એડીને ભાગ ઉંચો રાખેલો છે. જે સ્વસ્તિક સ્થાનનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા રાખેલા છે.

ચિત્ર ૪૧૬ : આ ચિત્રની નર્તકીને જમણા પગ સીધો રાખી જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણેથી વાળીને, ઢીંચણની નીચેનો ભાગ જમણા પગ તરફ પાછળ વાળીને, જમીનથી ઉંચો રાખેલો છે. જે સ્વસ્તિક સ્થાને રહેલા પગમાંથી એક પગને કુચિત કરવાનો ભાવ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૪૧૭ : ૧૮ પ્રાવૃત્તચારી રુપ-૧.

જેમાં પગ ઉંચો કરવામાં આવે અને કામદેવના જીવનની માફક સુંદર મનોહર વગેરે શરીરનો આકાર કરવામાં આવે તે 'પ્રાવૃત્તચારી' માનવી.

ચિત્ર ૪૧૭ : આ ચિત્રની નર્તકીને જમણા પગ ઢીંચણેથી વાળીને, ઢીંચણની નીચેનો ભાગ જમીનથી ઉંચો રાખીને; પાછળ રહેલા ડાબા ઢીંચણ તરફ રાખવામાં આવેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ સીધો રાખીને જમીનને અડાડેલો છે. જે સુંદર વાળેલા પગનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીને જમણા હાથ વાળેલા જમણા ઢીંચણની નજીક લટકતો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો હાથ ડાબા પડખે સીધો લટકતો રાખવામાં આવેલ છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૪૧૮-૪૧૯ : ૧૯ ઉલ્લેસ (ઉલ્લાસ) ચારી રુપ ૧-૨.

આકાશના વિષે બંને પગને (ચિત્ર ૪૧૮) ઉલાળવા (ચિત્ર ૪૧૯) તેને 'ઉલ્લેસચારી' કહે છે.

ચિત્ર ૪૧૮ : આ ચિત્રની નર્તકીને જમણા પગ સીધો રાખીને, જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ ઢીંચણેથી પાછળ વાળીને, ઢીંચણની નીચેનો ભાગ જમીનથી ઉંચો રાખીને; જમણા પગ તરફ રાખવામાં આવેલ છે. જે ડાબા પગને ઉલાળવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીને જમણા હાથ જમણા પડખે સીધો લટકતો રાખેલો છે. જ્યારે ડાબો હાથ વાળેલા ડાબા ઢીંચણને અડાડીને, લટકતો રાખેલો છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

ચિત્ર ૪૧૯ : આ ચિત્રની નર્તકીને જમણા પગ સીધો રાખીને, જમીનને અડાડેલો છે. જ્યારે ડાબો પગ જ'વા સુધી ઉંચો લઈ જઈ, ઢીંચણેથી વાળીને; જમણા પગની સત્થળ તરફ સીધો રાખેલો છે. જે ચિત્ર ૪૧૮માં ઉંચા ઠેરેલા પગને ઉલાળીને, ઉંચો લઈ જવાનો ભાવ દર્શાવે છે. તેણીના બંને હાથ બંને પડખે સીધા લટકતા રાખેલા છે. શરીરનો વર્ણુ સુવર્ણુ છે.

આ ચોપન દેશીચારીઓ (૩૫ ભૂમિચારી અને ૧૯ આકાશચારી) ભરતે કહેલી નથી છતાં કેાહલ વગેરેએ કહેલી હોવાથી ખતાવી છે. —સં ૨૦ અં ૭ પાનું ૭૭૦.

શબ્દ સૂચી

અમ

અગ્નિ-૩
 અજબ તાન-૧૫
 અકુસભલિતિકા ચારી-૬૯
 અડિતા ચારી-૪૧, ૪૬
 અતિકાન્તા ચારી-૪૧, ૪૬
 અનિરુદ્ધ-૧૬
 અધોગત તાન-૧૭
 અધોમુખ તાન-૧૭
 અઠ્યર્થિકા ચારી-૪૧, ૪૩
 અપકાન્તા ચારી-૪૧, ૪૯
 અપકુચિતા ચારી-૬૭
 અપસ્યન્દિતા ચારી-૪૧, ૪૭
 અપક્ષેપા ચારી-૭૧
 અપ્રતીમ તાન-૧૨
 અસયમુદ્રા-૧૯
 અર્ધચંદ્ર હસ્ત-૧૮, ૨૦
 અર્ધપુરાટિકા ચારી-૬૮
 અર્ધમંડલિકા ચારી-૬૪
 અરાલ હસ્ત-૧૮, ૨૦, ૨૧, ૨૨,
 ૨૫, ૨૬, ૩૩, ૩૫
 અલપચ હસ્ત-૧૮, ૨૩, ૩૫, ૩૬
 અલપક્લવ હસ્ત-૧૮, ૨૩, ૩૫, ૩૬
 અલાતા ચારી-૪૧, ૫૨, ૭૩
 અવધૂત તાન-૧૭, ૧૮
 અર્વાહિત્ય હસ્ત-૨૭, ૨૯
 અશકાંતા તાન-૧૪
 અશકાંતા મૂર્છના-૯
 અસંયુક્ત મુદ્રા-૨૭, ૨૯, ૩૦

અમા

આકાશિકી ચારી-૪૧, ૭૫
 આકંપિત તાન-૧૭, ૧૮
 આધૂત તાન-૧૭, ૧૮
 આપ્યામિની મૂર્છના-૯, ૧૦
 આય તાન-૧૪
 આલાપિની શ્રુતિ-૬૮
 આક્ષિપ્ત ચારી-૪૧, ૪૭

ઠ

ઠંદ્ર-૩

ઉ

ઉચ્ચા શ્રુતિ-૬, ૮
 ઉત્કુચિતા ચારી-૬૬
 ઉત્પલપદ હસ્ત-૧૮
 ઉત્તરમંદ્રા મૂર્છના-૯
 ઉત્તરા મૂર્છના-૯
 ઉત્તરામતા મૂર્છના-૮
 ઉત્સંગ હસ્ત-૨૭, ૨૮
 ઉત્સાહિતા ચારી-૪૧, ૪૫
 ઉત્ક્રિષ્ઠ-૧૭, ૧૮
 ઉત્ક્રિષ્ઠા દષ્ટિ-૧૭
 ઉત્ક્રિષ્ઠ ચારી-૬૪
 ઉત્ક્રિષ્ઠ-૧૬, ૧૭
 ઉત્તાનવચિત હસ્ત-૨૦, ૩૧
 ઉદ્ધૃત(ઉદ્ધૃત) હસ્ત-૩૦
 ઉદ્ધૃતા ચારી-૪૮
 ઉદ્ધૃતા ચારી-૪૩, ૫૮
 ઉદ્વાહિત તાન-૧૮
 ઉદ્ગ્રેન ચારી-૭૪
 ઉદ્બંધુ ચારી-૪૧, ૫૨
 ઉદ્બંધુ હસ્ત-૩૨, ૩૩
 ઉર્ણનાભ હસ્ત-૧૮, ૨૫, ૨૬
 ઉરુદ્ધૃતા ચારી-૪૧
 ઉરોમંડલિ હસ્ત-૩૨, ૩૩, ૩૪
 ઉરોમંડલી નામ નૃત્યહસ્ત-૩૪
 ઉરોવર્તનિકા હસ્ત-૩૪
 ઉર:પાર્શ્વમંડલિ-૩૩, ૩૪
 ઉદ્દેશ(ઉદ્દેશ)ચારી-૭૫
 ઉદ્વણ હસ્ત-૩૬
 ઉષા-૧૬

ઊ

ઊરુતાડિતા ચારી-૬૩
 ઊરુવેણી ચારી-૬૩

ઋ

ઋષભ સ્વર-૨, ૩, ૪, ૫, ૬, ૧૨

એ

એકપદ સ્થાન-૬૩
 એલકાકોડિતા ચારી-૪૧, ૪૪

અં

અંધિતાડિતા ચારી-૭૨
 અંચત તાન-૧૭, ૧૮

અંબલિ હસ્ત-૨૭

અંતર્ભાનુ-સ્વસ્તિકા ચારી-૪૧, ૪૨

ક

કટક હસ્ત-૨૧
 કથકલી નૃત્ય-૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧,
 ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬
 કપર્દિની મૂર્છના-૯, ૧૦
 કંપિત્ય હસ્ત-૧૮, ૨૧, ૨૯, ૩૫
 કંપોત હસ્ત-૨૭
 કંકટ હસ્ત-૨૭
 કંતરીમુખ હસ્ત-૧૮, ૨૦
 કરણ-૧
 કરિ હસ્ત-૩૧
 કલાકાર-૧
 કૃણુ તાન-૧૩
 કક્ષવર્તનિકા હસ્ત-૩૩
 કાતરા ચારી-૬૨
 કિરીટક નામ નૃત્યહસ્ત-૩૭
 કાંપિત તાન-૧૭, ૧૮
 કાંચલ હસ્ત-૧૮, ૨૧, ૨૨
 કુમુદ્ગતી શ્રુતિ-૫, ૬
 કુશીરિકા ચારી-૬૧
 કુન્જિતમ-૧૬, ૧૭
 કુંભારિયાજી-૧
 કુશમ્બ હસ્ત-૩૧
 કોપા શ્રુતિ-૫, ૭

ખ

ખટકામુખ હસ્ત-૧૮, ૨૨, ૨૩, ૩૦,
 ૩૫, ૩૬

ખટકાવર્ધમાન હસ્ત-૨૭, ૨૮

ખરજ-૩

ખુતા ચારી-૬૭

ખંડસૂચિ સ્થાન-૬૬

ગ

ગજકાંતા તાન-૧૪

ગજકંત હસ્ત-૨૭, ૨૮

ગણેશ-૩

ગમ્ય તાન-૧૩

ગરુડપક્ષ હસ્ત-૩૨

ગાયકવાડ એરિએન્ટલ સિરીઝ-૧

ગારુડ તાન-૧૨

Fig. 348-20 Stambhana-
kridika 2
चित्र ३४८-२० स्तंभनक्रीडिका रूप २

Fig. 349-20 Stambhana-
kridika 3
चित्र ३४९-२० स्तंभनक्रीडिका रूप ३

Fig. 350-21 Langhita-
janghika 1
चित्र ३५०-२१ लंघितजंघिका रूप १

Fig. 351-21 Langhita-
janghika 2
चित्र ३५१-२१ लंघितजंघिका रूप २

Fig. 352-22 *Sfurita* 1
चित्र ३५२-२२ भोम/स्फुरिता रूप १

Fig. 353-22 *Sfurita* 2
चित्र ३५३-२२ स्फुरिता रूप २

Fig. 354-23 *Apakuncita* 1
चित्र ३५४-२३ अपकुञ्चिता रूप १

Fig. 355-23 *Apakuncita* 2
चित्र ३५५-२३ अपकुञ्चिता रूप २

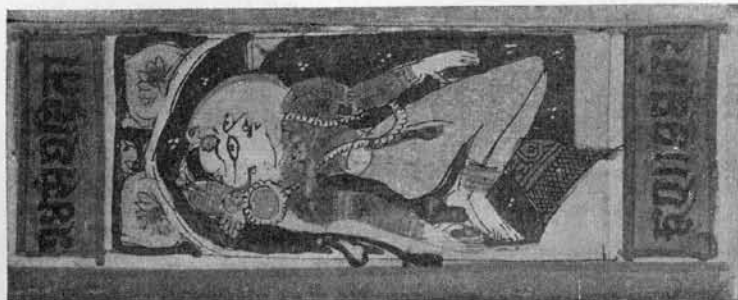

Fig. 356-24 Sanghatitita 1
वि. ३५६-२४ संघटिता स्त्री प्रथम १

Fig. 357-24 Sanghatitita 2
वि. ३५७-२४ संघटिता स्त्री २

Fig. 358-24 Sanghatitita 3
वि. ३५८-२४ संघटिता स्त्री ३

Fig. 359-24 Sanghatitita 4
वि. ३५९-२४ संघटिता स्त्री ४

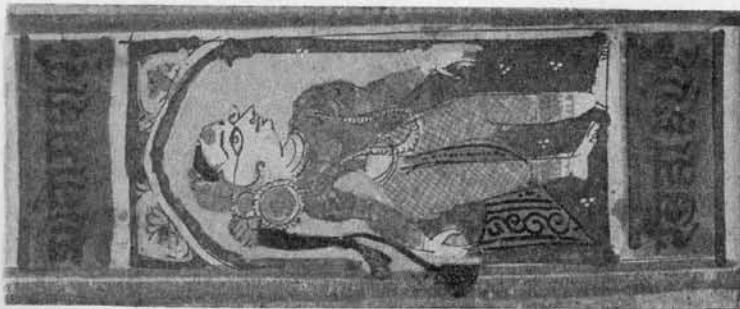

Fig. 360-25 *Khulācārī* 1
चित्र ३६०-२५ खुलाचारी रूप १

Fig. 361-25 *Svastikā* 1
चित्र ३६१-२६ स्वस्तिका रूप १

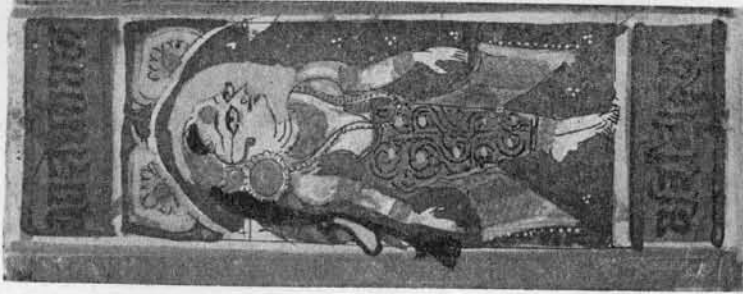

Fig. 362-27 *Taladarsini* 1
चित्र ३६२-२७ तलदरिणीनी रूप १

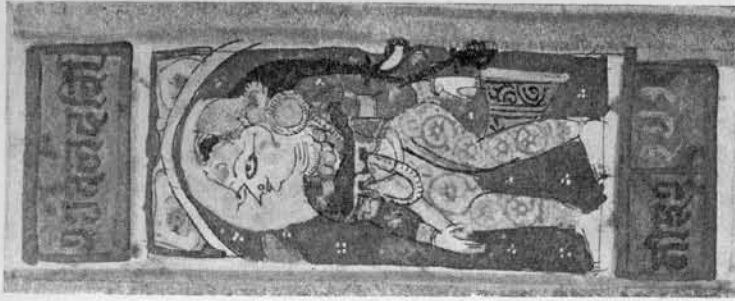

Fig. 363-27 *Taladarsini* 2
चित्र ३६३-२७ तलदरिणीनी रूप २

श्राम-१
श्रामनां शिरो-१
ग्रामलक्षण-२
श्रीभक्त-३
गंधार-३
गंधार स्वर-२, ३, ४, ५, ६, १३
शुश्रूषा-१६
शुश्रूषाती लोभा-१७
शुश्रूषासंयत्तान-१४
शुश्रू-३

अ

अतुरभ-१६, १७
अतुरस्र स्थान-१६
अतुर उस्त-१८, २४
अतुरस्र उस्त-३०, ३७
अतुरा दृष्टि-१७
अरण्यान्तरपार्श्व आरी-४२
आरी विधान-१, ४१
आषगति आरी-४१, ४४
अित्रकार-१, १७
अित्रतान-१३
अित्रावती भूर्छना-६, ११
अित्रावलि-१, २, ६, १२
अंद्र-३
अंद्ररेभा-२०
अंद्रावती भूर्छना-६, ११
आंद्री भूर्छना-६, १०

छ

छद्मावती श्रुति-५, ६

ज

जनिता आरी-४१, ४८
जय तान-१२
जयकाण्य तान-१५
जयलघुनिडा आरी-७३
जयवर्ती आरी-७३

ड

डमरी आरी-७२
Dance-१६
Dance-drama-१६

ढ

ढोसकुं-११

२०

त

तलदशिनी आरी-६८
तलभुभ उस्त-३०
तलोदवृत्ता आरी-६३
तान-१, ११, १२
ताम्रचूड उस्त-१८, २६
तार-२
तार श्राम-२
तांडव-१६
तिथ्यंशुचिता आरी-६५
तिथ्यंशुआरिता आरी-६५
तिथ्यगोन्नत तान-१८
तिथ्यंशुभुभा आरी-६०
त्रिभुजा उस्त-१८, १६, २१, ३०,
३०, ३१, ३२
तीव्रा श्रुति-५६

ड

दयावती श्रुति-५, ६
दीर्घ तान-१४
द्रुतत्रय उस्तक-३०
देलवाडाना जैन मंदिर-१
देशी आरी-५६, ७५
दोह तान-१५
दोह तान-१३
दोहापादा आरी-४१, ५४
दोहित उस्त-३१
दंडपक्ष उस्त-३२
दंडपादा आरी-४१, ५४, ७२

ध

ध्वनिशास्त्र-२
धूत तान-१७, १८
धवत स्वर-२, ३, ५, ६, १५

न

नंदी भूर्छना-६, ११
नर्तन-१६
नलिनी पञ्चकेश उस्त-३५
नृत-१, १६
नृत अर्थ-१
नृत उस्त-१, १८, २६, ३०
नृत्य-१, १६,
नृत्यनां शिरो-१

नृत्यनी लोभा-१८
नृत्य रूपावलि-१६
नृत्य वाष्पि-१८
नृत्यशास्त्र-१८
नृत्ययुक्ती भूर्छना-६
नाट्य-१, १६
नाट्य विशारद-३२
नाट्यशास्त्र-१, १६, १८, १६, २४,
३४, ५१
नाट्यशास्त्र विशारद-३२
नारद ऋषि-३
निकुट्टिका आरी-६६
निकुचित दृष्टि-१७
निभा-३
नितम्ब उस्त-३१
निषध उस्त-२७, २६
निषाद स्वर-२, ३, ५, ६, १५
निर्दशित तान-१७, १८
नूपुरपादिका आरी-४१, ५३
नूपुरविद्धा आरी-६०
नंदा भूर्छना-११
नंधावती स्थान-६१, ६२

प

पटु तान-१३
पताक उस्त-१८, १६, २३, २६,
३१, ३२
पतिता दृष्टि-१७
पञ्चकेश उस्त-१८, २२, २३, २५
परावृत्त तान-१७, १८
परावृत्तला आरी-५६, ६०
परिवाहित तान-१७, १८
पदलव-३७
पक्षप्रद्योतक उस्त-३२
पक्षप्रचित उस्त-३१, ३२
पशुपति-३
पानतान-१३
पातनत्र-१६, १७
पार्वती-१६
पार्श्वकान्ता आरी-४१, ५०, ५१
पार्श्वगत संदंश उस्त-२६
पार्श्वदोहित उस्त-२७, २८

पार्श्वमंडलि उस्त-३३
 पार्श्विपार्श्वगत स्थान-६२
 पार्श्विरेखिता चारी-६२
 पार्श्विविद्ध स्थान-६२
 प्रवचनमुद्रा-१३
 प्रसारिणी मुति-५, ७
 प्रावृत्त चारी-७५
 प्रियसंधनी मूर्छना-६, ११
 प्रीति मुति-५, ७
 पृष्टोत्क्षेप चारी-७४
 पुण्य तान-१५
 पुराटिका चारी-६८
 पुरःक्षेपा चारी-६६
 पंचम स्वर-२, ३, ४, ५, ६, १४
 पुंडरिक तान-१५
 पुष्पपुट उस्त-२७, २८
 पु
 अक्षा (विक्षा) चारी-४१, ४७
 अक्ष तान-१४
 अक्षा-३, १६
 आणुसुर-१६
 अुध-३
 ल
 सरत नात्यशास्त्र-२६
 सरत मुनि-१६, १८, १९, ३२
 अमर उस्त-१८, २०, २५
 अमरी चारी-४१, ५५
 अमीमाकृति तान-१४
 अणुगमासिता चारी-४१, ५६
 अमि चारी-७५
 अकुटि-१६, १७
 अकुटि कर्म-१६
 अकुटि दृष्टि-१७
 अ मकार-१
 अमी चारी-४१, ५६
 असा-१०
 म
 मकर उस्त-२७, २९
 मतक्षी चारी-४१, ४५
 महावसा चारी-६५
 महती मुति-६, ७

मध्य आम-१, २
 मध्यम स्वर-२, ३, ४, ५, ६, १३
 मराला चारी-६१
 मृगप्लुता चारी-४१, ५१
 मृगशीर्ष उस्त-१८, २४
 माण्नी मुति-५, ७
 Master Pieces of Kalpa-
 sūtra Paintings-१
 मित्र तान-१२
 मुकुल उस्त-१८, २५, २९
 मुद्रा-२८
 मुद्रा संयुक्त-१८
 मुद्रा असंयुक्त-१८
 मुष्टिक स्वस्तिक उस्त-३५, ३६
 मुष्टिका उस्त-१८, २१
 मूर्छना-१
 मैत्री मूर्छना-६, १०
 मंगल तान-१२
 मंजरा-२०
 मंद्र आम-१, २
 मंका मुति-५, ६
 मंकाकिनी मुति-५, ८
 य
 यासिक तान-१५
 र
 रक्त तान-१३
 रक्ता मुति-५, ७
 रतिका मुति-५, ७
 रम्या मुति-६, ८
 रवि-३
 राग-रागिणी-१
 रास-१६
 रिभव-३
 रिभुमर्दन तान-१२
 रद्र-७
 रेचितम-१६, १७
 रेचिता दृष्टि-१७
 रोहिणी मुति-६, ८
 रौद्री मुति-५, ७
 रंजना मुति-५, ७
 रंजनी मूर्छना-६, १०

ल
 लताकर उस्त-३१, ३६
 लताक्षेप चारी-६६
 लक्षित उस्त-३७
 लक्ष्मी-३
 लास्य-१६
 क्षीलावती (लक्षित) उस्त-३७
 क्षोक्षित तान-१७, १८
 क्षवितज्यविडा चारी-६६
 लांगुल उस्त-१८, २२
 व
 वज्रेका मुति
 वरजान्तर पार्श्व-४२
 वर्धमान स्थान-६०, ६१
 वर्धमान उस्त-३६
 वक्षित उस्त-३६
 वर्षा ऋतु-३
 वसंत ऋतु-३
 वारुण तान-१२
 विशित्र तान-१३
 विश्वया चारी-४३
 विम्युता चारी-४१, ४३
 विजय तान-१२
 विक्षा चारी-७४
 विधुच्छान्ता चारी-४१, ५५, ७०
 विधुत तान-१७, १७
 विधेय तान-१५
 विलय तान-१४
 विश्वभृता मूर्छना-६, १०
 विशाल तान-१२
 विशाला मूर्छना-६, ११
 विश्लेषा चारी-६२
 विषमसूचि स्थान-६७
 विष्णु-३
 विक्षेपा चारी-७१
 वेधक तान-१४
 वेधनक चारी-७३
 वांशल तान-१५
 श
 शकटस्या चारी-४१, ४२
 शनि-३

ଶରତ ଋତୁ-୩
 ଶରଣାଧି-୧୧
 ଯଦେତ ତାନ-୧୭
 ଶାମର ଛନ୍ଦ-୧୮, ୨୧, ୩୫
 ଶିଶିମେଢ-୧, ୧୭, ୧୮
 ଶିଳ୍ପ-୧
 ଶାଶିର ଋତୁ-୩
 ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ-୧୬
 ଶ୍ରୀକୋଷିକାଆର୍ଯ୍ୟକଥା ସଂଗ୍ରହ-୧୭
 ଶ୍ରୀ ଚୈନକଳା ସାହିତ୍ୟ ସଂଗ୍ରହକ
 କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ-୧୭
 ଶୁକ୍ରପୁଂଜ ଛନ୍ଦ-୧୮, ୨୨, ୨୮
 ଶୁକ୍ର-୩
 ଶ୍ରୁତି-୧, ୫
 ଶ୍ରୁତିସ୍ତବ ପ୍ରକରଣ-୬
 ଶାଂ-୧୧
 ଷ
 ଷଢ଼ଞ୍ଜ ସ୍ତବ-୨, ୩, ୬, ୧୨
 ଷ
 ଷକଂଧାନତ ତାନ-୧୮
 ଷତ୍ୟ ତାନ-୧୫
 ଷମପାଠା ଯାତ୍ରୀ-୪୧, ୪୩
 ଷମସଂକ୍ଷିପ୍ତକା ଯାତ୍ରୀ-୭୦
 ଷମୋସରିତମତକ୍ଷିତୀ ଯାତ୍ରୀ-୪୫
 ଷମୋସରିତବକ୍ଷିତୀ ଯାତ୍ରୀ-୪୧
 ଷର୍ପଶୀର୍ଷ ଛନ୍ଦ-୧୮, ୨୩, ୨୪, ୨୮
 ଷରସ୍ବତୀ-୩
 ଷରିକା ଯାତ୍ରୀ-୬୯
 ଷ୍ୟନ୍ଦିତା ଯାତ୍ରୀ-୪୧, ୪୬

ଷ୍ୟର-୧, ୨
 ଷ୍ଠସ୍ତିତକ-୧୯
 ଷ୍ଠସ୍ତିତକେ ସ୍ଥାନ-୬୦
 ଷ୍ଠସ୍ତିତକେ ଛନ୍ଦ-୨୭
 ଷ୍ଠସ୍ତିତକାଠାର-୬୮
 ଷ୍ଠସ୍ତିତକା ଯାତ୍ରୀ-୬୮
 ଷଢ଼ଞ୍ଜ-୧୬, ୧୭
 ଷଢ଼ଞ୍ଜ ଦୃଷ୍ଟି-୧୭
 ଷାତ୍ଵିକ ତାନ-୧୪
 ଷାରଂଗଦେବ-୬୬
 ଷାରଂଗୀ-୧୧
 ଷ୍ଠିତାପତୀ-ଆତର୍ଜୁନୀ ଯାତ୍ରୀ-୪୧
 ଷ୍ଠିତାପତୀ ଯାତ୍ରୀ-୪୧-୪୨
 ଷ୍ଠିତର ତାନ-୧୪
 ଷୁକ୍ରିମୁଖ ଛନ୍ଦ-୧୮, ୨୩
 ଷୁକ୍ର ତାନ-୧୪
 ଷୁଭାବତ୍ଵ ତାନ ୧୫
 ଷ୍ଠୁରିକା ଯାତ୍ରୀ-୬୯
 ଷ୍ଠୁରିତା ଯାତ୍ରୀ-୬୭, ୬୯
 ଷୁକ୍ଳାଞ୍ଜ ତାନ-୧୫
 ଷୁକ୍ରାଞ୍ଜୀ ମୂର୍ଚ୍ଚନା-୯, ୧୧
 ଷୁରାଞ୍ଜ ତାନ-୧୫
 ଷୁଦ୍ଧ୍ୟ ତାନ-୧୩
 ଷୁଭର୍ଷି ତାନ-୧୩
 ଷୁଭୀ ଯାତ୍ରୀ-୪୧, ୫୩, ୭୪
 ଷୂର୍ଯ୍ୟ-୩
 ଷୁକ୍ରମ ତାନ-୧୩
 ଷଂଗୀତ-୧, ୧୬
 ଷଂଗୀତ ଅଂଶ-୧
 ଷଂଗୀତ ନାଟ୍ୟ-୩ପାଠକ-୧

ଷଂଗୀତ ରତନାକର-୧୯, ୨୦, ୨୨, ୨୩,
 ୨୪, ୨୫, ୨୬, ୨୭, ୨୮, ୨୯,
 ୩୦, ୩୧, ୩୨, ୩୩, ୩୫,
 ୩୭, ୫୯
 ଷଂଗୀତରତନାକର-୬
 ଷଂଗୀତୋପନିଷତ୍ଵାରୋହାର-୨, ୫, ୧୨
 ଷଂଘଟିତା ଯାତ୍ରୀ-୬୭
 ଷଂଘୋପିନୀ ଶ୍ରୁତି-୬
 ଷଂଘଶ ଛନ୍ଦ-୧୮, ୨୬
 ଷଂଘୁକ୍ତ ଷୁଦ୍ରା-୨୬, ୨୯, ୩୦
 ଷଂଘୁକ୍ତ ଛନ୍ଦ-୨୯, ୩୦
 ଷଂଘତ ସ୍ଥାନ-୬୧
 ଷୋଢ଼ଳ-୨୭, ୬୬
 ଷୌରାଞ୍ଜ-୧୬
 ଷୌରୀରା ମୂର୍ଚ୍ଚନା-୯
 ଷୁ
 ଷୁଢ଼ଲୀକ-୧୬
 ଷୁଢ଼ିତାସିତା ଯାତ୍ରୀ-୬୪
 ଷୁଢ଼ିତାସିତା ଯାତ୍ରୀ-୭୧
 ଷୁଢ଼ିତା ମୂର୍ଚ୍ଚନା-୧୦
 ଷୁଢ଼ିତା ତାନ-୧୪
 ଷୁଢ଼ିତା ମୂର୍ଚ୍ଚନା-୯, ୧୦
 ଷୁଢ଼ିତା ଋତୁ-୩
 ଷୁଢ଼ିତା ଛନ୍ଦ-୧୮, ୨୦, ୨୫, ୨୯,
 ୩୦-୩୨, ୩୪
 ଷୁଢ଼ିତା ଛନ୍ଦ-୧୮, ୨୪, ୨୫
 ଷୁ
 ଷୁଢ଼ିତା ଶ୍ରୁତି-୫, ୭
 ଷୁଢ଼ିତା ଶ୍ରୁତି-୬, ୮

Fig. 364-27 Taladarsini 3
चित्र ३६४-२७ तलदर्सिनी रूप ३

Fig. 365-28 Puratika 1
चित्र ३६५-२८ पुराटिका रूप १

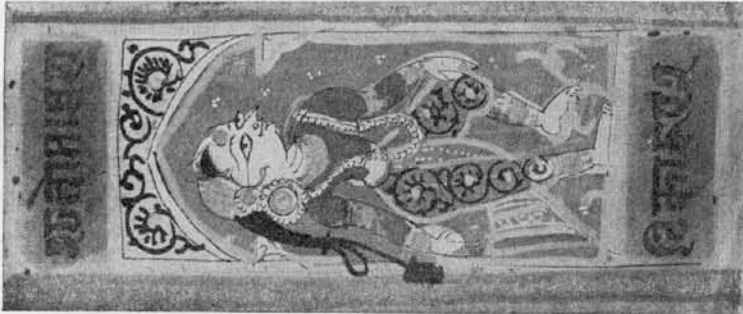

Fig. 366-28 Puratika 2
चित्र ३६६-२८ पुराटिका रूप २

Fig. 367-29 Ardhapuratika 1
चित्र ३६७-२९ अर्धपुराटिका रूप १

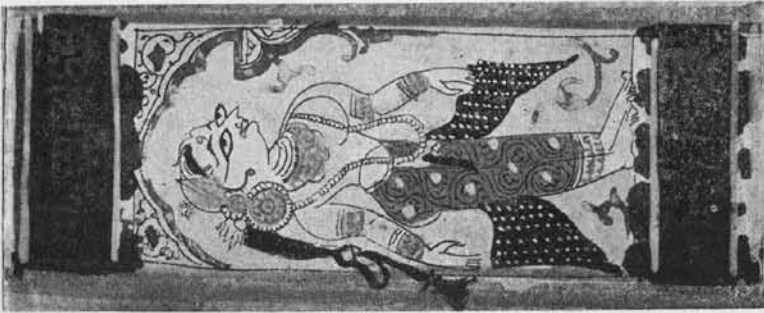

Fig. 368-29 Ardhapurāpika 2
चित्र ३६८-२९ अर्धपुरापिका रूप २

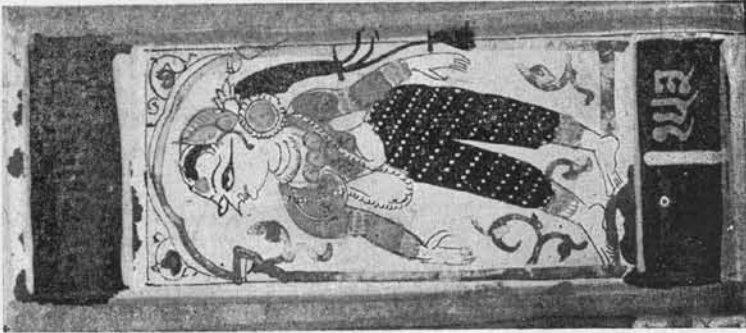

Fig. 369-30 Sarikacārī 1
चित्र ३६९-३० सरिकाचारी रूप १

Fig. 370-31 Sfurita 1
चित्र ३७०-३१ स्फुरिता रूप १

Fig. 371-32 Nibūṭika 1
चित्र ३७१-३२ निकुटिका रूप १

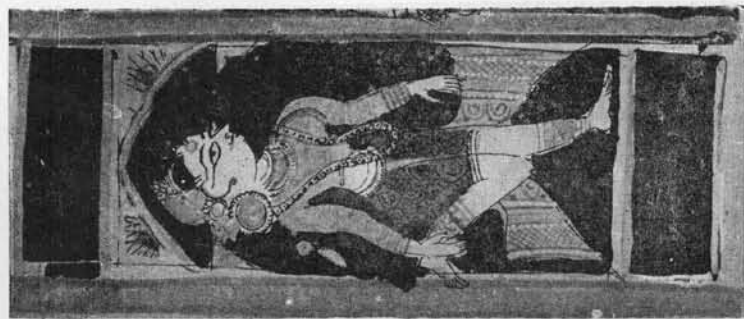

Fig 372-33 Lataksepa 1
चित्र ३७२-३३ लताक्षेप रूप १

Fig. 373-33 Lataksepa 2
चित्र ३७३-३३ लताक्षेप रूप २

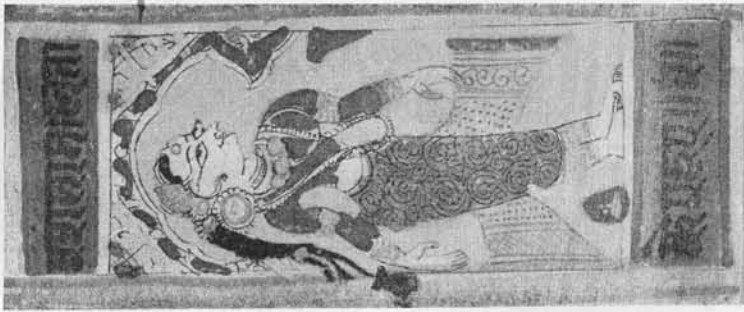

Fig. 374-33. Lataksepa 3.
चित्र ३७४-३३ लताक्षेप रूप ३

Fig. 375-34
Gandaskhalatika 1
चित्र ३७५-३४ गंडस्कलतिका रूप १

Fig. 376-35
Samas'halatika 1
चित्र ३७६-३५ समसखलतिका रूप १

Fig. 377-35
Samas'halatika 2
चित्र ३७७-३५ समसखलतिका रूप २

Fig. 378-35
Samas'halatika 3
चित्र ३७८-३५ समसखलतिका रूप ३

Fig. 379-1
Viddhyulabranta 1
चित्र ३७९-१ विद्युद्व्रता रूप १

Fig. 381-2
Viddhyutabhrāntā 2
चित्र ३८१-२ विद्युत्प्रान्ता रूप २

Fig. 382-2
Purahkṣepācārī 1
चित्र ३८२-२ पुरःक्षेपाचारी रूप १

Fig. 383-2
Purahkṣepācārī 2
चित्र ३८३-२ पुरःक्षेपाचारी रूप २

Fig. 380-1
Viddhyutabhrāntā 2
चित्र ३८०-१ विद्युत्प्रान्ता रूप २

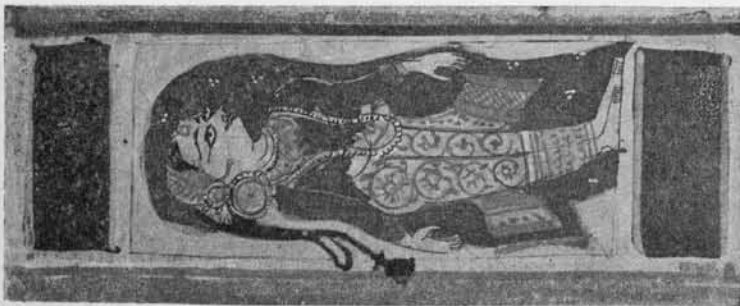

Fig. 384-2
Purahṣepācārī 3
चित्र ३८४-२ पुरःश्लेषाचारी रूप ३

Fig. 385-3 Vikṣepācārī 1
चित्र ३८५-३ विक्लेषाचारी रूप १

Fig. 386-3 Vikṣepācārī 2
चित्र ३८६-३ विक्लेषाचारी रूप २

Fig. 387-3 Vikṣepācārī 3
चित्र ३८७-३ विक्लेषाचारी रूप ३

Fig. 388-4 Harinapluta 1
चित्र ३८८-४ हरिणप्लुता १

Fig. 389-4 Harinapluta 2
चित्र ३८९-४ हरिणप्लुता २

Fig. 390-4 Harinapluta 3
चित्र ३९०-४ हरिणप्लुता ३

Fig. 391-4 Harinapluta 4
चित्र ३९१-४ हरिणप्लुता ४

Fig. 392-5 Apakṣeṣa 1
चित्र ३९२-५ अपक्षेसा रूप १

Fig. 393-5 Apakṣeṣa 2
चित्र ३९३-५ अपक्षेसा रूप २

Fig. 394-6 Damaricāri 1
चित्र ३९४-६ दमरीचारी रूप १

Fig. 395-6 Damaricāri 2
चित्र ३९५-६ दमरीचारी रूप २

Fig. 396-7 Dandapada 1
चित्र ३९६-७ दंडपादा रूप १

Fig. 397-7 Dandapada 2
चित्र ३९७-७ दंडपादा रूप २

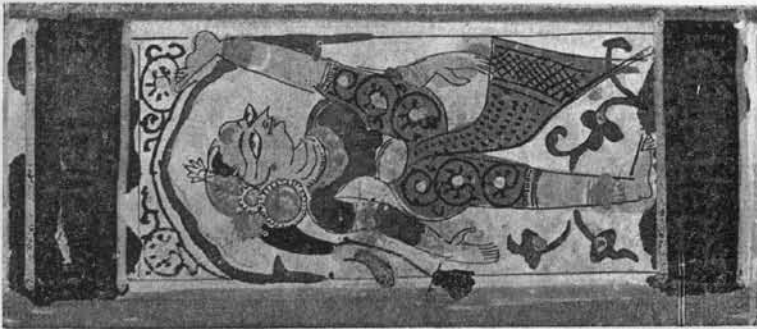

Fig. 398-7 Dandapada 3
चित्र ३९८-७ दंडपादा रूप ३

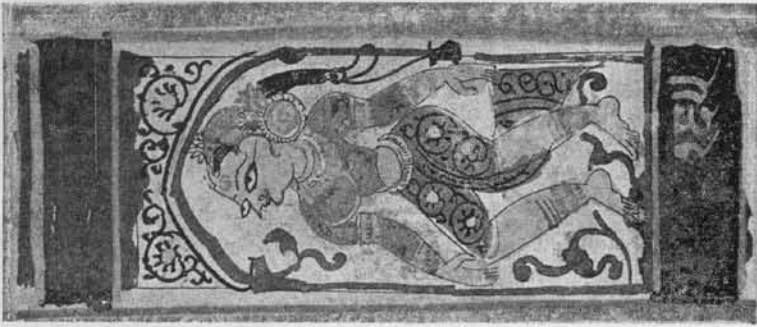

Fig. 399-7 Dandapada 4
चित्र ३९९-७ दंडपादा रूप ४

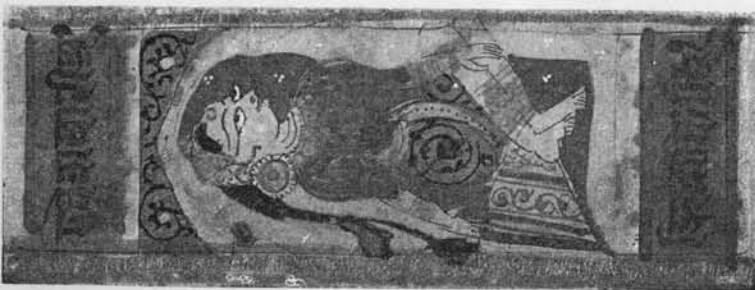

Fig. 400-8 *Andhrīdāta 1*
चित्र ४००-८ अंध्रिदाता रूप १

Fig. 401-8 *Andhrīdāta 2*
चित्र ४०१-८ अंध्रिदाता रूप २

Fig. 402-9
Janghālanghātika 1
चित्र ४०२-९ जंगालंबतिका रूप १

Fig. 403-10 *Alakachārī 1*
चित्र ४०३-१० अलाताचारी रूप १

Fig. 404-10 Alatacārī 2
चित्र ४०४-१० अलताचारी रूप २

Fig. 405-11 Janghāvaritā 1
चित्र ४०५-११ जंघावती रूप १

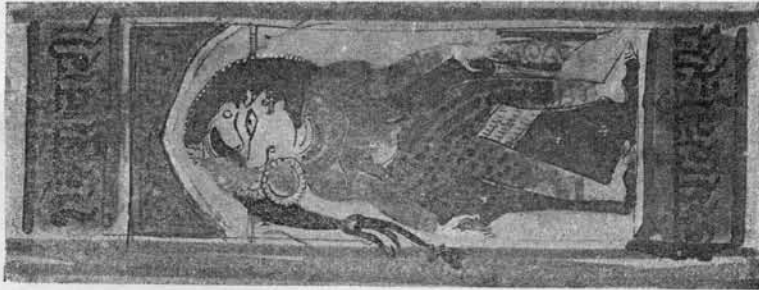

Fig. 406-11 Janghāvaritā 2
चित्र ४०६-११ जंघावती रूप २

Fig. 407-12 Vēṣṭanahacārī 1
चित्र ४०७-१२ वेष्टनहचारी रूप १

Fig. 408-13 Udrveṣṭanaka 1
चित्र ४०८-१३ उद्वेष्टनक रूप १

Fig. 409-13 Udrveṣṭanaka 2
चित्र ४०९-१३ उद्वेष्टनक रूप २

Fig. 410-14 Utkṣepa 1
चित्र ४१०-१४ उत्क्षेप रूप १

Fig. 411-14 Utkṣepa 2
चित्र ४११-१४ उत्क्षेप रूप २

Fig. 412-15 *Prsthokṣepa* 1
चित्र ४१२-१५ प्रथोक्षेप रूप १

Fig. 413-16 *Sūcī* 1
चित्र ४१३-१६ सूची रूप १

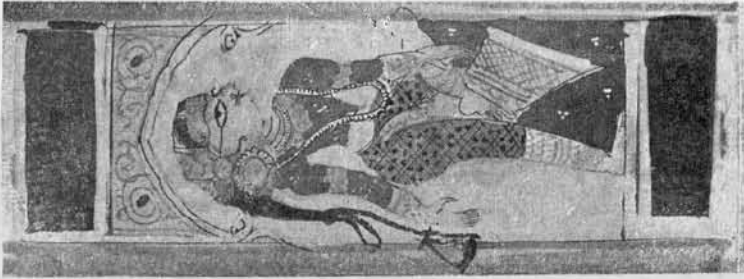

Fig. 414-16 *Sūcī* 2
चित्र ४१४-१६ सूची रूप २

Fig. 415-17 *Viddha* 1
चित्र ४१५-१७ विद्धा रूप १

Fig. 416-17 *Viddha* 2
चित्र ४१६-१७ विद्धा स्त्री २

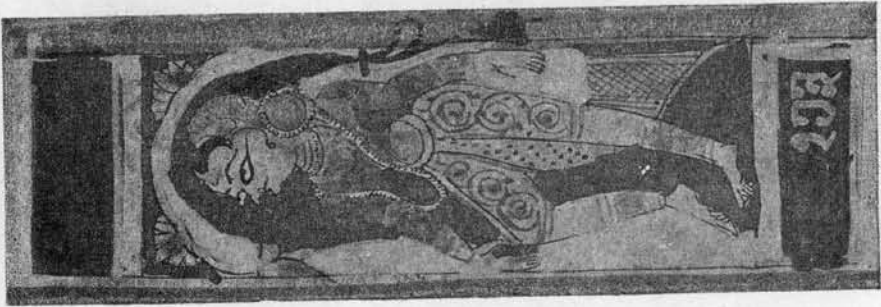

Fig. 417-18 *Praoptla* 1
चित्र ४१७-१८ प्राप्लता स्त्री १

Fig. 418-19 *Ullasa* 1
चित्र ४१८-१९ उल्लास स्त्री १

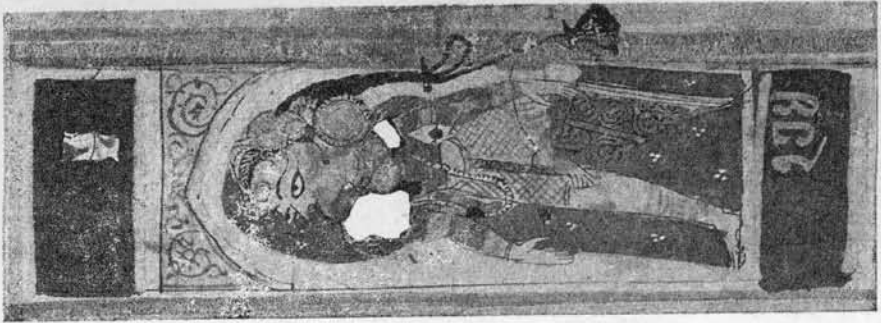

Fig. 419-19 *Ullasa* 2
चित्र ४१९-१९ उल्लास स्त्री २